

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ВИДАННЯ РЕКОМЕНДОВАНЕ ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ КАТЕГОРІЇ «Б»

ВИДАВЕЦЬ: РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ЗАСНОВНИКИ: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕНТР КОНСТИТУЦІЙНИХ ІНІЦІАТИВ

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ГОЛОВНІ РЕДАКТОРИ: ОЛЕНА БОРИСЛАВСЬКА, СЕРГІЙ РІЗНИК

Український часопис конституційного права має на меті створення платформи для фахового обговорення сучасних проблем конституціоналізму та поширення якісного контенту з цієї проблематики, передусім для українського читача.

ЧАСОПИС ВНЕСЕНО ДО ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ КВ 22166-12066Р ВІД 07.06.2016 РОКУ

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЇ /

КОНСТИТУЦІЙНІ ПЛЕБІСЦИТИ 2022 ТА 2023 РОКІВ ЯК СКЛАДОВА НОВІТНЬОГО
КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В ЧИЛІ 3

Ольга Совгіря

НАУКОВІ СТАТТІ /

ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ НА ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ:
ВИМУШЕНИЙ ЗАХИСТ ЧИ ЗГОРТАННЯ ДЕМОКРАТІЇ? 15

Ольга Коцюрубa

ДЕМОКРАТІЯ УЧАСТІ В УКРАЇНІ: СТАН ТА УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ 32

Олексій Ганжук

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРЧОГО ПРАВА БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ 42

Ірина Юркевич, Арсен Романів

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ /

СПІВВІДНОШЕННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ, НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ
УКРАЇНИ З ПРАВОМ НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ
В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ 55

Володимир Кобрин, Юлія Нос, Романа Полюх

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОГЛЯД / 70

Ольга Совгирия

Суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук,
Професор, Київський національний університет імені Т. Шевченка,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-2854-2886
E-mail: olga_sovgiria@ukr.net

КОНСТИТУЦІЙНІ ПЛЕБІСЦИТИ 2022 ТА 2023 РОКІВ ЯК СКЛАДОВА НОВІТНЬОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В ЧИЛІ CONSTITUTIONAL PLEBISCITES OF 2022 – 2023 YEARS AS PART OF THE NEWEST CONSTITUTIONAL PROCESS IN CHILE

Olha Sovhyria

Judge of the Constitutional Court of Ukraine, Professor, Doctor of Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Abstract | The article analyzes the peculiarities of the development, content and procedures for the adoption of the newest constitutions in the Republic of Chile in the constitutional plebiscites of 2022 and 2023. Such a study is of significant scientific interest from the point of view of understanding the current trends in the development of constitutionalism in Latin American countries, and therefore has an important comparative value.

Attention is drawn to the fact that in 2019 there were mass protests in Chile, one of the demands of which was the adoption of a new Constitution. In this regard, constitutional plebiscites were held in 2022 and 2023, which, despite the rejection of draft Constitutions as a result of the vote, provide an opportunity to assert the vector of political processes in the country, in particular the interaction of the government with society, as well as the public demand for regulation of social rights and a new model of the system of state authorities in the Constitution.

The article analyzes in detail the structure of the political system, as well as highlights the powers of the National Congress (Chamber of Deputies and the Senate), the President and the Constitutional Tribunal in accordance with the draft Constitution of Chile in 2023. Among the features of the project, the author draws attention to the inclusion of provisions on the fight against corruption and condemnation of terrorism, as well as on the protection of the rights of Indians and the mechanisms of their political participation in the activities of the National Congress. Particular attention is paid to the manifestations of the ideas of participatory and deliberative democracy in this project.

According to the author, the experience of holding constitutional plebiscites in Chile in 2022 and 2023 proved that in political discourse, referendums (plebiscites) can play both a positive and a negative role.

Keywords: Constitution of Chile, constitutional plebiscite, Latin American constitutionalism, transformative constitutionalism.

Анотація | У статті проаналізовано особливості розробки, змісту та процедур ухвалення новітніх конституцій у Республіці Чилі на конституційних плебісцитах 2022 та 2023 рр. Таке дослідження становить значний науковий інтерес із позицій розуміння сучасних тенденцій розвитку конституціоналізму в країнах Латинської Америки, а отже, має важливе компаративне значення. Звертається увага на те, що в 2019 р. в Чилі відбулися масові протести, однією з вимог яких було ухвалення нової Конституції. У зв'язку з цим було проведено конституційні плебісцити в 2022 та 2023 рр., які, незважаючи на відхилення проєктів Конституції за наслідками голосування, дають можливість стверджувати про вектор політичних процесів у країні, зокрема взаємодію влади з суспільством, а також про суспільний запит на вноормування у Конституції соціальних прав і нової моделі системи органів державної влади.

У статті детально проаналізована структура політичної системи, а також висвітлені повноваження Національного Конгресу (Палати депутаток і депутатів і Сенату), Президента та Конституційного Трибуналу за проєктом Конституції Чилі 2023 р. Серед особливостей проєкту автор звертає увагу на включення положень про боротьбу з корупцією та засудження тероризму, а також про захист прав індіанців і механізми їх політичної участі у діяльності Національного Конгресу. Окрему увагу приділено проявам ідей партисипаторної та деліберативної демократії у цьому проєкті.

На думку автора, досвід проведення конституційних плебісцитів у Чилі в 2022 та 2023 рр. засвідчив, що в політичному дискурсі референдуми (плебісцити) можуть відігравати як позитивну, так і негативну роль.

Ключові слова: Конституція Чилі, конституційний плебісцит, латиноамериканських конституціоналізм, трансформативний конституціоналізм.

Постановка проблеми. У сучасній українській теорії конституційного права класифікація конституцій за часом їх прийняття переважно «зупиняється» на виокремленні новітніх конституцій, що були ухвалені наприкінці ХХ століття. Однак очевидно, що між конституціями, ухваленими ще в минулому столітті, та через 10-20 років є суттєві відмінності, причому як за порядком їх ухвалення, так і за змістом.

Сучасні суспільно-політичні умови та обставини, за яких ухвалювалася конституція, є визначальними характеристиками, за якими здійснюється класифікація конституцій за часом їх прийняття¹.

Серед глобальних конституційних процесів ХХІ століття особливу увагу привертає Латиноамериканський регіон, зокрема активні політико-правові процеси останніх років у Чилі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У латиноамериканських країнах, до яких належить і Чилі, наявні спільні закономірності розвитку і схожі сутнісні характеристики конституційного процесу. Це дає змогу ставити питання про загальне поняття конституційного права Латинської Америки, яке відображає особливий латиноамериканський шлях трансформативного конституціоналізму². Дослідження сучасного конституційного процесу країн Латинської Америки є пізнавальним із позицій компаративізму та розуміння загальних тенденцій розвитку глобального конституційного процесу. Однак в Україні увага даному регіону в контексті дослідження вузької проблематики конституційного процесу практично не приділяється.

Сприйняття доктрини неоконституціоналізму окреслило контури сучасного конституційного права Латинської Америки. Конституційний розвиток регіону базується на визнанні нормативної сили конституції та прямої дії конституційних норм, експансії конституційної юрисдикції, розвитку догматики тлумачення конституції. Особливий акцент робиться на правозахисній проблематиці. Остання обставина відображає одну з найбільш значущих особливостей сучасних латиноамериканських конституцій – значне збільшення обсягу закріплених прав людини. Це пов'язано, зокрема, з явищем «лівого повороту» в латиноамериканських країнах, коли прихід до влади лівих

¹ Шаповал В. М. Основи конституціоналізму (нариси з історії, теорії і практики). Київ : Мишалов Д. В., 2021. 116 с.

² А. вон Богданді. Цит. за: Бочарова Н. В. Конституційні реформи в Латинській Америці крізь призму неоконституціоналізму. Конституційно-правові академічні студії. 2018. № 2. С. 106-113. С. 106.

політичних сил зумовив спроби економічного реформування та забезпечення соціальної справедливості. Деякі автори вказують також на поширення в Латинській Америці ідей соціальної правової держави, характерних для країн Заходу в другій половині ХХ століття. У реформованих конституціях латиноамериканських держав закріплені всі основні права, зазначені в міжнародно-правових документах з прав людини³.

Отже, сучасний латиноамериканський неоконституціоналізм отримав назву трансформативного (transformative) конституціоналізму, заснованого на солідаризмі членів суспільства, взаємозалежності й неподільності прав громадян⁴.

Мета статті полягає в аналізі особливостей розробки, змісту та процедур ухвалення новітніх конституцій у Республіці Чилі на конституційних плебісцитах 2022 та 2023 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо передумови, які зумовили початок процесу розробки нової Конституції Чилі. Так, на сьогодні в Чилі діє Конституція, написана та ухвалена під час диктатури Аугусто Піночета (1973-1990 рр.). Вона зазнала суттєвих змін у 2005 р., однак є чинною і дотепер. У 2019 р. в Чилі відбулися масові протести, однією із вимог яких було ухвалення нової Конституції.

У зв'язку із суспільним запитом був розроблений новий проєкт Конституції. Він був винесений на плебісцит, проведений 4 вересня 2022 р. та відхилений за наслідками голосування. У плебісциті (для яких у Чилі закріплено обов'язковий вотум) взяли участь 85 % чилійських виборців, з них – майже 62 % проголосували за відхилення проєкту і 38,1 % – за його схвалення. При цьому найпесимістичніші прогнози не передбачали такого сценарію. Результат плебісциту став дуже важким ударом для уряду Габрієля Борича. Того ж вечора Президент оголосив про скликання парламенту, «щоб якнайшвидше просунути новий установчий процес»⁵.

Ключовими рисами відхиленого на плебісциті проєкту Конституції були: гендерний паритет, захист екології та визнання прав корінних народів. Також одним із ключових моментів проєкту нової Конституції Чилі стала боротьба правих і лівих політичних поглядів на роль держави у гарантуванні ключових соціальних прав, зокрема права на медичну допомогу, на пенсійне забезпечення, на освіту тощо.

Отже, після невдалого плебісциту у вересні 2022 р. одразу був запущений новий процес розробки тексту Конституції. Конституційний процес 2023 р. у Чилі – це спосіб розробки нової пропозиції щодо політичної Конституції Республіки на основі підписаної у грудні 2022 р. «Угоди для Чилі», за якою більшість політичних сил країни взяли на себе відповідні зобов'язання.

Цікавою із позицій конституційного процесу є процедура розробки проєкту Конституції. Так, органами, відповідальними за розробку нової Конституції у 2023 р. виступили:

Експертна комісія, яка розробляла попередній проєкт конституційного тексту. Комісія складалася із 24 осіб, які призначалися порівну нижньою та верхньою палатами чилійського парламенту з рівною кількістю жінок і чоловіків. Після формування Конституційної ради, члени Експертної комісії увійшли до її складу з правом дорадчого голосу;

Конституційна рада, яка затвердила і могла змінювати проєкт конституційного тексту, розробленого Експертною комісією. До складу Конституційної ради увійшли 50 осіб, обрані шляхом загальнонаціонального голосування, та члени Експертної ради. При формуванні Конституційної ради було враховано паритетність представництва жінок і чоловіків, а також забезпечено представництво корінних народів Чилі;

Комітет з технічної прийнятності, який діяв як арбітр, якщо мали місце пропозиції, що можуть порушувати встановлені правила чи принципи⁶.

Прикметно, що всі зазначені органи очолювали жінки.

³ Ibid. С. 108-109.

⁴ Ibid. С. 111.

⁵ Molina F. R., Montes R. Chile rechaza rotundamente la nueva Constitución. URL: <https://elpais.com/chile/2022-09-05/chile-rechaza-rotundamente-la-nueva-constitucion.html>

⁶ Acerca del Proceso Constitucional. URL: <https://www.procesoconstitucional.cl/que-es/>

Отже, процедура ініціювання розробки проекту нової Конституції, формування органу, відповідального за таку розробку, відбувалися фактично за мінімальної участі політичних сил, що, за оцінками політологів, мало би послужити передумовою успішного його схвалення на плебісциті. Однак і друга спроба плебісциту, що відбувся 17 грудня 2023 р., виявилася невдалою, оскільки 55 % виборців, які взяли участь у голосуванні, висловилися проти схвалення нового тексту Конституції Чилі. Цей результат є більш вдалим, ніж результат попереднього плебісциту (на 7 % менше виборців висловилися «проти», порівнюючи з плебісцитом 2022 р.), але недостатнім для схвалення нового Основного Закону. Чилійські дослідники у галузі політичних наук відзначають, що друге відхилення Конституції Чилі на плебісциті є справжнім прикладом для дослідження, втім цей приклад є хоч і рекордним, але негативним⁷. На думку чилійського дослідника О. Авенданьо, поведінка виборців на цьому плебісциті багато в чому пояснюється нудьгою (втомою) від конституційного питання, і цей факт був очевидним під час кампанії. Голосування «проти» стало перед і під час періоду кампанії вираженням ставлення до політичного класу, уряду та тексту, який або було важко інтерпретувати звичайним людям, або тлумачився лише для критики⁸.

Отже, досвід проведення конституційних плебісцитів у Чилі в 2022 та 2023 рр. засвідчив, що, будучи інструментами партисипаторної демократії, засобами врахування інтересів громадян, у політичному дискурсі референдуми (плебісцити) можуть відігравати як позитивну, так і негативну роль – ускладнювати прийняття рішень, дестабілізувати внутрішню та зовнішню політику. Багато в чому це спричинено принципом переваги голосу більш активних громадян, які водночас можуть активізуватися на протигагу державним інтересам. Використання референдумів надає змогу «ображеним» громадянам висловити протест уряду; інші ж категорії населення не мають стимулів брати участь у волевиявленнях, у результаті чого і програють⁹.

Зміст відхиленого Основного Закону Чилі 2023 р. становить науковий інтерес із позицій розуміння сучасних тенденцій розвитку конституційного права країн Латинської Америки та їх дослідження з компаративною метою. Отже, проаналізуємо загальні положення цього тексту¹⁰.

За обсягом це був об'ємний (понад 180 сторінок) документ, *структура* якого виглядала так:

Преамбула;

Розділ 1. «Основи конституційного порядку»;

Розділ 2. «Фундаментальні права та свободи, гарантії та конституційні обов'язки» (включав підрозділи: «Фундаментальні права і свободи»; «Національність та громадянство», «Гарантії прав і свобод», «Виняткові обставини», «Конституційні обов'язки»);

Розділ 3. «Політичне представництво та участь» (включав підрозділи: «Політичні партії», «Механізми участі»);

Розділ 4. «Національний Конгрес» (включав підрозділи: «Виключні повноваження Палати депутаток та депутатів»; «Виключні повноваження Сенату»; «Виключні повноваження Національного Конгресу»; «Функціонування Національного Конгресу»; «Парламентський статут»; «Предмет законодавчого регулювання»; «Законотворення»);

Розділ 5. «Уряд та державна адміністрація» (включав підрозділи: «Президент Республіки», «Загальні засади державного адміністрування», «Загальні положення»);

Розділ 6. «Національна оборона»;

Розділ 7. «Громадянська (публічна) безпека» (включав підрозділи: «Сили порядку і публічної безпеки»; «Карабінери і поліція у Чилі»; «Жандармерія Чилі»; «Загальні положення»);

⁷ Joignant A. La crisis política del sentido común. URL: <https://elpais.com/chile/2023-12-18/la-crisis-politica-del-sentido-comun.html>

⁸ Avendano O. Plebiscito constitucional 2023: al final todo siguió igual. URL: <https://elpais.com/chile/2023-12-18/plebiscito-constitucional-2023-al-final-todo-siguio-igual.html>

⁹ Андрійчук Т. А. Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. Політичне життя. 2019. № 1. С. 45-51. С. 47.

¹⁰ Propuesta Constitucio'n Polí'tica de la Repu'blica de Chile URL: https://s3.amazonaws.com/gobcl-prod/public_files/Plebiscito-constitucional/PROPUESTA-DE-NUEVA-CONSTITUCION-POLITICA-DE-LA-REPUBLICA.pdf

Розділ 8. «Регіональні та локальні уряд та адміністрація» (включав підрозділи: «Регіональний уряд»; «Локальний уряд»; «Спеціальні та стратегічні території для розвитку держави»; «Територія Чилійської Антарктики»; «Деконцентрація державної адміністрації»; «Фіскальна децентралізація»; «Загальні положення»);

Розділ 9. «Судова влада»;

Розділ 10. «Конституційний Трибунал»;

Розділ 11. «Національна служба доступу до правосуддя та захисту жертв»;

Перехідні положення.

Таким чином, структурно проєкт Конституції був досить деталізованим і складним документом для сприйняття звичайними виборцями, які не є фахівцями з конституційного права. Особливістю, яка впадає в очі за текстом проєкту, є постійне використання фемінітивів у назвах державних посад. Така позиція видається адекватною реакцією на тенденцію розширення доступу жінок до державних посад у розвинутих країнах та є виправданою юридично, з огляду на нещодавню дискусію з цього питання, наприклад, у Польщі. Так, суддя Конституційного Суду Польщі Маріуш Мушинський поставив під сумнів легітимність нового польського уряду через те, що дві міністерки під час складення присяги використали жіночий рід своєї посади, чим змінили формулювання присяги, зазначене в Конституції (у якій використовується чоловічий рід)¹¹.

На думку відомого мексиканського конституціоналіста Х. Карпізо, для того, щоб зрозуміти конституційну систему чи конституцію певної держави, потрібно дати відповідь на три фундаментальні питання: 1) як закріплені та як реалізуються на практиці гарантії або індивідуальні права; 2) який економічний і соціальний мінімум визнається за особою та як він реалізується на практиці; 3) якою є структура політичної системи. У межах останнього питання зазначений дослідник вважає за потрібне акцентувати увагу на двох аспектах: а) спосіб закріплення та реалізація принципу поділу влади; б) статус політичних партій¹².

Характеризуючи проєкт Конституції Чилі з точки зору першого та другого фундаментальних питань, наведених вище, слід відзначити, що основна дискусія прихильників і противників нової Конституції Чилі точилася навколо ролі держави в реалізації соціальних прав.

Так, «освячення» соціальної держави супроводжувалося двома абзацами, які встановлюють, що «людська гідність є непорушною та є основою закону і справедливості» і що «сім'я є фундаментальним ядром суспільства». Представники лівих політичних сил вважали, що інші статті, включені до конституційної пропозиції, залишать визначення соціальної правової держави «порожнім», наприклад, що «кожна людина матиме право вибирати систему охорони здоров'я, якою вона бажає користуватися: чи то державною, чи то приватною», або що кожен платник пенсійних внесків «матиме право вільно обирати установу, державну чи приватну, яка управляє та інвестує (пенсійними фондами). У жодному разі вони не можуть бути експропрійовані чи привласнені державою через будь-який механізм». Противники такого підходу припускають, що роль солідарності була би унеможливлена¹³.

У питаннях освіти пропозиція Конституції визнавала «переважне право та обов'язок сімей вибирати освіту для своїх дітей або підопічних», а також те, що «люди мають право відкривати та розвивати навчальні заклади». Прихильники сприяння державній освіті вважали, що текст не змінює поточну систему, де приватна субсидована освіта стає все сильнішою. Також пропонувалося гарантувати «фінансування на одного студента в державних і приватних закладах»¹⁴.

¹¹ Використали фемінітиви. Суддя Конституційного суду сумнівається в легітимності нового уряду Польщі. URL: <https://www.wonderzine.me/wonderzine/life/news/18509-vikoristali-feminitivi-suddya-konstitutsynogo-sudu-sumnivaetsya-v-legitimnosti-novogo-uryadu-polschi>

¹² Carpizo J. La clasificación de las constituciones. Una propuesta. URL: <https://jorgecarpizo.unam.mx/assets/30-clasificacion-constituciones.pdf>

¹³ Laborde A. Los principales contenidos de la nueva propuesta de Constitución en Chile, tras siete meses de trabajo. URL: <https://elpais.com/chile/2023-10-24/los-principales-contenidos-de-la-nueva-propuesta-de-constitucion-en-chile-tras-siete-meses-de-trabajo.html>

¹⁴ Ibid.

Що стосується житла, то пропозиція Основного Закону закріплювала право «на достатнє житло», яке не фігурує в чинній Конституції. Крім того, передбачалося, що держава «через державні та приватні установи сприятиме діям, спрямованим на поступове задоволення цього права, надаючи перевагу доступу до власного житла відповідно до закону». Одним зі спірних питань у цьому аспекті є звільнення від податку на перше житло, правило, яке користується великою підтримкою населення, але воно вигідне лише людям з вищими доходами. Ліві політичні сили безуспішно намагалися його усунути¹⁵.

Ще одне положення, яке правляча партія Чилі хотіла закріпити (порівнюючи з чинною Конституцією), але не змогла, – визначало, що «закон охороняє життя ненароджених», а «дитиною є будь-яка людська істота віком до 18 років». Критики цих положень відзначали, що вони можуть суперечити закону про аборт, який діє в Чилі з 2017 р. і дозволяє переривати вагітність у випадках небезпеки для життя матері, вад розвитку плода та згвалтування. Дискусію у суспільстві також викликала відмова від військової служби через сумління, яку було визначено так: «Право на свободу думки, совісті та релігії також включає відмову від військової служби через сумління, яка буде здійснюватися відповідно до закону»¹⁶.

В умовах «лівого повороту» 90-х рр. XX століття в Латинській Америці активізувався рух за права індіанців – індіхенізм (з ісп. *indigena* – корінний житель). Індіанські народні організації оформлюють свої вимоги в термінології конституційних прав¹⁷. Індіхенізм став вираженням внутрішньої деколонізації індіанських громад, тобто звільнення від панування західної цивілізації й відновлення прав індіанців жити відповідно до традицій і звичаїв предків. Конституції практично всіх латиноамериканських держав зафіксували права індіанців на збереження традиційного способу життя, господарювання, традиційних знань, двомовної освіти й політичного представництва, аж до створення індіанських автономій¹⁸. Тож цілком закономірним є включення положень про захист прав індіанців уже до 5 статті проекту Конституції, де, серед іншого, пропонувалося закріпити наступне: «Конституція визнає корінні народи частиною чилійської нації, яка є єдиною і неподільною. Держава поважатиме та захищатиме їхні індивідуальні та колективні права, гарантовані цією Конституцією, законами та чинними міжнародними договорами, які ратифіковані Чилі». А в першій же статті, яка мала визначати статус чилійського парламенту – Національного Конгресу, вказується про те, що закон повинен передбачати механізми політичної участі індіанських народів у діяльності зазначеного органу.

Серед інших особливостей конституційного ладу, які пропонувалося закріпити в проекті Конституції 2023 р., слід виділити такі:

1) включення до Розділу 1 «Основи конституційного порядку» положень про те, що корупція у будь-якій її формі суперечить загальному благу та його інтересам. Її знищення є обов'язком державних органів. У цій же статті закріплено положення про створення національного антикорупційного агентства;

2) також у Розділі 1 містилося положення про засудження тероризму та захист прав жертв тероризму.

Включення положень про боротьбу з корупцією та засудження тероризму є нетиповим для конституційних текстів, однак, з огляду на глобальність поширення зазначених явищ, можна припустити, що приклад Чилі матиме наслідкування і в інших державах, які в майбутньому ухвалюватимуть конституції.

Щодо структури політичної системи, а саме способу закріплення та реалізації принципу поділу влади, проект Конституції Чилі передбачав наступну модель.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Д. Л. Ван Котт. Цит. за: Бочарова Н. В. Конституційні реформи в Латинській Америці крізь призму неоконституціоналізму. С. 110.

¹⁸ Р. Лаландер. Цит. за: Бочарова Н. В. Конституційні реформи в Латинській Америці крізь призму неоконституціоналізму. С. 110.

Парламент – Національний Конгрес – мав бути двопалатним і складатися з Палати депутаток і депутатів та Сенату, що обиралися на 4 роки шляхом прямих виборів.

Виключними повноваженнями Палати депутаток і депутатів пропонувалося визначити:

1) наглядові повноваження за діяльністю уряду, що включають:

а) направлення запитів до міністрів. Таке направлення мало здійснюватися через Президента;

б) виклик державного міністра на вимогу принаймні однієї третини депутатів, щоб поставити запитання щодо його повноважень;

в) створення спеціальних слідчих комісій за поданням не менше двох п'ятих депутатів, з метою збору інформації, що стосується окремих актів Уряду;

2) повноваження щодо звинувачення вищих посадових осіб, що мало здійснюватися за ініціативою не менше п'ятнадцяти і не більше двадцяти членів Палати депутатів («конституційне обвинувачення») стосовно:

а) Президента Республіки щодо актів його адміністрації, що серйозно скомпрометували честь або безпеку нації, або відкрито порушували Конституцію чи закони;

б) Державних міністрів за те, що вони серйозно скомпрометували честь чи безпеку нації, за порушення Конституції чи законів;

в) Магістратів вищих судів і Генерального прокурора за суттєве невиконання своїх обов'язків. При цьому магістрати ні в якому разі не можуть бути звинувачені по суті рішень, які вони ухвалюють;

г) Генералів або адміралів за те, що серйозно скомпрометували честь або безпеку нації;

д) Губернаторів регіонів, представників Президента в провінціях.

Ініційоване обвинувачення мало бути підтримане більшістю депутатів нижньої палати. Також пропонувалося закріпити положення, згідно з яким ці звинувачення можуть бути подані під час перебування Президента на посаді та через шість місяців після закінчення повноважень, протягом яких Президент не може залишити країну без згоди Палати. Щодо інших посадових осіб, це ж правило мало діяти протягом трьох місяців.

Виключними повноваженнями Сенату пропонувалося закріпити:

1) прийняття рішення щодо посадових осіб, звинувачення щодо яких ініційовано нижньою Палатою парламенту. Таке рішення мало прийматися кваліфікованою більшістю – двома третинами сенаторів щодо Президента та чотирма сьомими сенаторів щодо інших посадових осіб. Якщо особа з'являється із зізнанням, обвинувачений усувається від посади та не може обіймати будь-яку державну посаду, зокрема виборну, протягом наступних п'яти років.

Рішення щодо вчинення злочину звинуваченою посадовою особою ухвалює суд;

2) надання згоди на притягнення до відповідальності державного міністра за збитки, які могли бути несправедливо понесені його діями під час виконання своїх повноважень;

3) повідомлення про суперечки щодо конкуренції повноважень, які виникають між політичними або адміністративними органами та вищими судами;

4) надання або відмова в згоді на акти Президента Республіки або на призначення органів влади та посадових осіб, яких він пропонує, у випадках і відповідно до кворуму, встановлених Конституцією або законом.

З точки зору розподілу та збалансування повноважень між палатами парламенту варто звернути увагу на те, що Сенат, його комісії та інші органи не наділялися повноваженням контролювати дії Уряду.

Серед особливостей конституційного регулювання статусу парламенту Чилі слід також виокремити значну за обсягом (як для конституцій) регламентацію процедур діяльності парламенту та законодавчого процесу – 29 досить розлогих за змістом статей (з 60 по 89). Зазвичай такі питання врегульовуються на рівні парламентських регламентів.

Щодо питань, які мали вирішуватися спільно обома палатами парламенту, то ними мали бути питання ратифікації та денонсації міжнародних договорів.

Щодо організації виконавчої влади, то слід відмітити таке. На чолі Уряду Чилі, згідно з проектом Конституції, мав бути Президент Республіки, який є главою держави та главою уряду.

З цікавого щодо регулювання конституційного статусу Президента Чилі, слід виділити такі моменти:

1) виїзд Президента за межі держави на строк понад 30 днів мав попередньо узгоджуватися із Сенатом;

2) визначалася не одна особа, а кілька послідовно, на випадок, якщо обраний Президент не зможе вступити на посаду. У такому разі з титулом віцепрезидента Республіки, повноваження Президента мали набути: голова Сенату, за його відсутності – Голова Палати депутатів і депутаток, а за відсутності й останнього – Голова Верховного Суду;

3) якщо вакансія Президента виникає менше ніж за два роки до наступних президентських виборів (який обирається прямими виборами строком на 4 роки), Президент обирається пленарним з'їздом сенаторів і депутатів більшістю голосів. Обраний таким чином Президент діятиме до завершення періоду того, хто був замінений, та не зможе балотуватися на наступних президентських виборах. Водночас він мав наділятися повним обсягом повноважень Президента, без будь-яких обмежень.

Президент за проектом Конституції мав наділятися такими основними повноваженнями:

1) номінаційні повноваження: у зовнішньополітичній сфері; у сфері судочинства – через призначення суддів Верховного, апеляційних судів та Конституційного Трибуналу; у сфері оборони та правоохоронних органів; призначення та звільнення міністрів;

2) повноваженнями у сфері законодавчого процесу, зокрема промульгація законів;

3) правом вимагати скликання будь-якої палати парламенту тощо.

Стосовно організації Уряду, то до його складу мали входити міністри, що підпорядковані безпосередньо Президенту. При цьому такі акти Президента, як регламенти, декрети та інструкції, мали підлягати контрасигнуванню, без якого вони не набуватимуть чинність. Доволі цікавою формою взаємодії парламенту та міністрів, яку пропонувалось закріпити в Конституції Чилі, визначалося право міністрів відвідувати засідання палат парламенту та брати участь у дебатах без права голосу. Крім того, під час голосування міністрам пропонувалось надати право виправляти концепції (ідеї), висловлені будь-яким депутатом або сенатором.

Окремої уваги потребує наведене у проекті Конституції положення, згідно з яким у системі органів державної влади передбачалося утворення Ради з оцінки законів і публічної політики. Така Рада мала бути юридично автономною та здійснювати оцінку законів і державної політики, виходячи з переслідуваних ними цілей. Керівним органом Ради повинна була бути Рада директорів, до складу якої мали входити п'ять членів, призначених Президентом Республіки за згодою Сенату, прийнятою трьома п'ятими його складу. Рада з періодичністю, визначеною законом, повинна була готувати план оцінки законодавства та державної політики за участю Президента Республіки та Національного Конгресу. З метою гарантування якості та ефективності законів і державної політики Рада могла пропонувати Президенту Республіки та установам відповідно або змінити чи скасувати правові приписи, або припинити програми, які вона вважає недоцільними.

Отже, по суті йшлося про орган, який повинен був наділятися масштабними повноваженнями з аудиту державної політики. Втім зі змісту проекту Конституції незрозуміло, якими критеріями мав керуватися даний орган при визначенні ефективності державної політики. Очевидно, дані питання мали, за задумом авторів проекту Конституції, вирішуватися на рівні спеціального закону.

За проектом Конституції передбачалося утворення Конституційного Трибуналу як автономного юрисдикційного органу, організацію, функціонування та процедури діяльності якого мав визначати закон.

До складу Конституційного Трибуналу мало входити 11 суддів, строк повноважень яких мав становити 11 років.

Процедура призначення суддів Конституційного Трибуналу передбачала наступні етапи:

1) Верховний Суд на основі попередньо проведеного публічного конкурсу мав готувати належним чином обґрунтований перелік кандидатів і на сесії, спеціально скликаній для цього, затверджувати його шляхом голосування;

2) Президент Республіки, після отримання запропонованого Верховним Судом переліку, протягом тридцяти днів мав пропонувати Сенату двох кандидатів для призначення;

3) Сенат, після публічного слухання, протягом тридцяти днів мав обрати одного з двох запропонованих кандидатів трьома п'ятими голосів від призначених членів. Якщо жоден із кандидатів не отримує таку кількість голосів, конкурс розпочинається спочатку.

Проект Конституції передбачав також призначення в тому ж порядку, що і суддів, двох заступників суддів для уникнення ситуацій, коли з тих чи інших причин Конституційний Трибунал не матиме кворуму для реалізації своїх повноважень.

Щодо повноважень Конституційного Трибуналу, то, окрім традиційного повноваження вирішувати питання щодо конституційності чинних законів за зверненням уповноважених суб'єктів, варто відзначити також широкий обсяг повноважень, зокрема, щодо попереднього конституційного контролю:

1) надання висновків щодо конституційності проєктів міжнародних договорів чи вже чинних міжнародних договорів;

2) надання висновків щодо конституційності проєктів законів про повноваження регіональних органів влади;

3) повноваження щодо вирішення компетенційних спорів, зокрема спорів щодо промульгації законів Президентом, а також спорів між політичними чи регіональними органами влади та судами;

4) вирішення питання про відповідність Конституції положень закону, що підлягає застосуванню під час розгляду справи судом загальної юрисдикції, за ініціативою сторони у справі або судді;

5) надання висновку щодо конституційності питань, які виносяться на плебісцит;

6) визнання неконституційними діяльності політичних партій та громадських об'єднань.

Прикметно, що для ухвалення окремих рішень Конституційним Трибуналом проєкт Конституції передбачав закріплення кваліфікованої більшості голосів. У цілому формулювання повноважень Конституційного Трибуналу у проєкті Конституції відзначається значною деталізацією та включенням процедурних питань щодо розгляду окремих категорій справ.

Також за проєктом Конституції передбачалося створення спеціального суду – Виборчого кваліфікаційного суду, що мав наділятися повноваженнями з розгляду спорів у виборчому процесі, та системи регіональних виборчих судів.

У Перехідних положеннях проєкту Конституції пропонувалося закріпити, що Чилі визнає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, відповідно до Римського статуту та поправок до нього, ратифікованих Чилі.

Характеризуючи конституційний статус політичних партій як складову структури політичної системи, слід зауважити, що Розділ 3 проєкту Конституції «Політичне представництво та участь» включав підрозділи «Політичні партії», «Механізми участі» і у цілому в частині регулювання статусу політичних партій містив усталені підходи до формування партій та їх конституційно-правового статусу. З особливостей варто виділити хіба що досить значну деталізацію окремих положень (наприклад, про вимоги до статуту політичних партій, рівну участь жінок і чоловіків у керівних органах партій, фінансування партій, ведення реєстрів їх членів тощо), які зазвичай включаються до законів про політичні партії, а не до конституцій.

У світлі сучасної тенденції розвитку партисипаторної демократії, яка передбачає широке залучення освічених громадян до політичного процесу, децентралізацію та контроль за прийняттям найважливіших рішень з метою поліпшення перспективи досягнення дійсної свободи і рівності

або хоча б примирення розбіжностей у змісті цих понять у теорії та практиці¹⁹, також викликає інтерес відображена у проєкті Конституції Чилі позиція щодо регулювання форм такого залучення громадян. Адже, як слушно відзначає Т. А. Андрійчук, актуальним є об'єктивне дослідження практик втілення ідей партисипаторної та деліберативної демократії, що можуть мати і позитивний, і негативний вплив на сучасну складну політичну систему²⁰.

Отже, проєкт Конституції передбачав, що інституційний закон Національного Конгресу встановить механізми участі громадян у процесі формування законів, уможливаючи створення репозитарію, де буде об'єднуватися інформація, отримана завдяки цьому, для скерування парламентських дебатів. Група зі ста осіб, що мають право голосу, може реєструвати на платформі Виборчої служби громадянську ініціативу щодо закону. Для того, щоб ініціатива була обговорена в Національному Конгресі, вона повинна зібрати в підтримку кількість голосів виборців, еквівалентну чотирьом відсоткам від кількості виборців, внесених до реєстру виборців, але не більше ніж шість відсотків від зазначеного реєстру. Ці ініціативи не можуть стосуватися реформи Конституції, скасування законів з питань, які належать до виключної ініціативи Президента Республіки, та міжнародних договорів. Функцією реєстрації громадянських ініціатив щодо закону мала опікуватися Виборча служба. Ініціативи мали подаватися в письмовій формі та бути вмотивованими. Для збору необхідної кількості голосів на їх підтримку мало надаватися 180 днів.

Також проєкт Основного Закону передбачав такі форми та гарантії участі:

1) Закон гарантуватиме участь людей у державному управлінні, встановлюючи сприятливі умови для її ефективного здійснення. Також Закон мав встановити механізми участі у нагляді та контролі над державним управлінням;

2) Закон повинен передбачати громадські слухання чи консультації в процесі вироблення загальних норм на різних рівнях державного управління;

3) Закон мав закріпити створення дорадчих громадських дискусійних форумів, які співпрацюватимуть у прийнятті резолюції з конкретного питання громадського обговорення на національному, регіональному або комунальному рівнях. Для координації таких форумів передбачалося створення спеціального незалежного органу. Участь громадян у таких форумах мала здійснюватися на засадах механізму випадкового відбору, на основі якого громадяни можуть прийняти або відхилити пропозицію взяти участь в обговоренні;

4) передбачалося можливість проведення муніципальних та регіональних плебісцитів, результати яких мали бути обов'язковими для регіональних або комунальних органів влади, якщо рішення буде ухвалене на них абсолютною більшістю учасників;

5) також пропонувалося закріпити таку форму деліберативної демократії як місцеві дорадчі консультації з питань бюджетних пріоритетів.

Слід відзначити також, що проєкт містить вказівку на необхідність ухвалення значної кількості інституційних законів, якими передбачатиметься створення нових органів влади або реформування існуючих. Згідно з Перехідними положеннями проєкту такі законопроєкти мали бути внесені на розгляд парламенту Президентом Чилі протягом 3-5 років від дня набрання чинності Конституцією.

Висновки. Аналіз особливостей розробки, змісту та процедур ухвалення новітніх конституцій у Республіці Чилі на конституційних плебісцитах 2022 та 2023 рр. свідчить про спільний для латиноамериканських країн шлях трансформативного неоконституціоналізму. Цей шлях загалом пов'язаний з явищем так званого «лівого повороту», коли прихід до влади лівих політичних сил зумовив спробу економічного реформування та забезпечення соціальної справедливості.

Після невдалої у 2022 р. першої спроби голосування за проєкт Конституції Чилі більшість політичних сил країни на основі підписаної у грудні 2022 р. «Угоди для Чилі» об'єднали зусилля для розробки її нового тексту. Цілком закономірно, що основна дискусія прихильників і противників

¹⁹ Теорія партисипаторної демократії. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1615.html>

²⁰ Андрійчук Т. А. Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. С. 46.

нової Конституції Чилі точилася навколо ролі держави в реалізації соціальних прав. Органами, відповідальними за розробку нової Конституції у 2023 р., виступили Експертна комісія, Конституційна рада та Комітет з технічної прийнятності.

Першою помітною характеристикою проєкту Конституції, винесеного на конституційний плебісцит у 2023 р., була деталізація окремих його положень (зокрема в частині повноважень Конституційного Трибуналу, утворення та діяльності політичних партій). Цей документ був досить об'ємним (понад 180 сторінок) і водночас складним для сприйняття звичайними виборцями, а також закладав нову модель системи органів державної влади та фактично передбачав, що після його ухвалення в Чилі протягом 3-5 років буде запущено процес прийняття значної кількості інституційних законів.

Досвід проведення конституційних плебісцитів у Чилі в 2022 та 2023 рр. засвідчив, що в якості інструментів партисипаторної демократії, засобів урахування інтересів громадян, референдуми (плебісцити) можуть відігравати як позитивну, так і негативну роль – ускладнювати прийняття рішень, дестабілізувати внутрішню та зовнішню політику.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Avendano O. Plebiscito constitucional 2023: al final todo siguió igual. URL: <https://elpais.com/chile/2023-12-18/plebiscito-constitucional-2023-al-final-todo-siguio-igual.html>
2. Carpizo J. La clasificación de las constituciones. Una propuesta. URL: <https://jorgecarpizo.unam.mx/assets/30-clasificacion-constituciones.pdf>
3. Joignant A. La crisis política del sentido común. URL: <https://elpais.com/chile/2023-12-18/la-crisis-politica-del-sentido-comun.html>
4. Laborde A. Los principales contenidos de la nueva propuesta de Constitución en Chile, tras siete meses de trabajo. URL: <https://elpais.com/chile/2023-10-24/los-principales-contenidos-de-la-nueva-propuesta-de-constitucion-en-chile-tras-siete-meses-de-trabajo.html>
5. Molina F. R., Montes R. Chile rechaza rotundamente la nueva Constitución. URL: <https://elpais.com/chile/2022-09-05/chile-rechaza-rotundamente-la-nueva-constitucion.html>
6. Андрійчук Т. А. Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. Політичне життя. 2019. № 1. С. 45-51.
7. Бочарова Н. В. Конституційні реформи в Латинській Америці крізь призму неоконституціоналізму. Конституційно-правові академічні студії. 2018. № 2. С. 106-113.
8. Використали фемінітиви. Суддя Конституційного суду сумнівається в легітимності нового уряду Польщі. URL: <https://www.wonderzine.me/wonderzine/life/news/18509-vikoristali-feminitivi-suddya-konstitutsijnogo-sudu-sumnivaetsya-v-legitimnosti-novogo-uryadu-polschi>
9. Теорія партисипаторної демократії. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1615.html>
10. Шаповал В. М. Основи конституціоналізму (нариси з історії, теорії і практики). Київ: Мишалов Д. В., 2021. 116 с.

Перелік юридичних документів:

11. Acerca del Proceso Constitucional. URL: <https://www.procesoconstitucional.cl/que-es/>
12. Propuesta Constitución Política de la República de Chile URL: https://s3.amazonaws.com/gobcl-prod/public_files/Plebiscito-constitucional/PROPUESTA-DE-NUEVA-CONSTITUCION-POLITICA-DE-LA-REPUBLICA.pdf

References

Bibliography:

1. Andriichuk T. A. Partysypatorna ta deliberatyvna demokratiia v suchasnomu politychnomu dyskursi. *Politychne zhyttia*. 2019. № 1. S. 45-51.
2. Avendano O. Plebiscito constitucional 2023: al final todo siguió igual. URL: <https://elpais.com/chile/2023-12-18/plebiscito-constitucional-2023-al-final-todo-siguio-igual.html>
3. Bocharova N. V. Konstytutsiini reformy v Latynskii Amerytsi kriz pryzmu neokonstytutsionalizmu. *Konstytutsiino-pravovi akademichni studii*. 2018. № 2. S. 106-113.
4. Carpizo J. La clasificación de las constituciones. Una propuesta. URL: <https://jorgecarpizo.unam.mx/assets/30-clasificacion-constituciones.pdf>
5. Joignant A. La crisis política del sentido común. URL: <https://elpais.com/chile/2023-12-18/la-crisis-politica-del-sentido-comun.html>
6. Laborde A. Los principales contenidos de la nueva propuesta de Constitución en Chile, tras siete meses de trabajo. URL: <https://elpais.com/chile/2023-10-24/los-principales-contenidos-de-la-nueva-propuesta-de-constitucion-en-chile-tras-siete-meses-de-trabajo.html>
7. Molina F. R., Montes R. Chile rechaza rotundamente la nueva Constitución. URL: <https://elpais.com/chile/2022-09-05/chile-rechaza-rotundamente-la-nueva-constitucion.html>
8. Shapoval V. M. *Osnovy konstytutsionalizmu (narysy z istorii, teorii i praktyky)*. Kyiv: Myshalov D. V., 2021. 116 s.
9. *Teoriia partysypatornoi demokratii*. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1615.html>
10. *Vykorystaly feminityvy. Suddia Konstytutsiinoho sudu sumnivaetsia v lehitymnosti novoho uriadu Polshchi*. URL: <https://www.wonderzine.me/wonderzine/life/news/18509-vikoristali-feminitivi-suddya-konstitutsiynogo-sudu-sumnivaetsya-v-legitimnosti-novogo-uryadu-polschi>

List of legal documents:

11. *Acerca del Proceso Constitucional*. URL: <https://www.procesoconstitucional.cl/que-es/>
12. *Propuesta Constitución Política de la República de Chile* URL: https://s3.amazonaws.com/gobcl-prod/public_files/Plebiscito-constitucional/PROPUESTA-DE-NUEVA-CONSTITUCION-POLITICA-DE-LA-REPUBLICA.pdf

УДК 342.4

doi.org/10.30970/jcl.1.2024.2**Ольга Коцюруба**

Старша радниця з юридичних питань Громадянської мережі ОПОРА,
Київ, Україна
E-mail: olkotsia@gmail.com

ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ НА ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ: ВИМУШЕНИЙ ЗАХИСТ ЧИ ЗГОРТАННЯ ДЕМОКРАТІЇ?

STRENGTHENING THE STATE INFLUENCE ON POLITICAL PARTIES: FORCED PROTECTION OR COLLAPSE OF DEMOCRACY?

Olha Kotsiuruba

Senior legal advisor at the Civil Network OPORA, Kyiv, Ukraine

Abstract | At a time when Ukrainian democracy is facing an aggressive war, the discussion about the limits of the state's influence on political parties has become particularly relevant. This article attempts to answer the question of how justified the strengthening of the state's influence on political parties is, along with referring to the doctrine of militant democracy and whether this can threaten democracy as such. The study of the outlined problem requires a distinction between the categories of «influence» and «interference,» as well as an answer to the question of where the line between legitimate and arbitrary state interference goes, which derives from the discussion about the limits of the freedom of an individual. It is quite challenging to explain the nature of the limitation of the state's power influence from legal and positivist theoretical positions and their inherent statism and normativism. When analyzing the legal nature of the state's influence on political parties, one should assume that the state itself does not limit its influence on political parties, but that natural, inalienable human rights and freedoms determine them. Acceptable state interference is one of the manifestations of legal influence since it is not only carried out by the state based on the law but also corresponds to the fundamental and general principles of law, its provisions, goals, and objectives. On the other hand, arbitrary interference by the state goes beyond the legitimate activity acceptable in a society governed by the rule of law.

At the same time, the purpose of the state is to ensure the rights, needs, and interests of both individuals and the entire nation, which implies the state's obligation to protect society from various external and internal dangers. Under the challenging conditions threatening the very existence of the state and democracy, in particular, armed aggression, threats of attack, danger to the state independence of Ukraine, its territorial integrity, the limits of influence, including state interference in the functioning of political parties using the mechanisms of militant democracy, may extend. Ukraine has the right to defend its constitutional principles,

and the situation in Ukraine is significantly different than in other countries that have not experienced aggressive war and temporary occupation of a part of the territory.

However, suppose the introduction of specific instruments only conceals the idea of protecting the state and democracy but leads to the restriction of individual and political freedoms. In that case, it will not correspond to the substance of the rule of law. Then, we will no longer be talking about a democracy capable of defending itself but about a power that ensures its rule at the expense of democracy. Assessment of whether specific mechanisms of state influence on political parties aim to protect constitutional values, principles, and human rights, democracy in general, should be carried out by judicial bodies, including the body of constitutional jurisdiction, determining whether the procedures introduced by law comply with the principles of law, reflected in the Constitution.

Keywords: power influence, state influence, legal influence, state interference, political parties, militant democracy, rule of law.

Анотація | В час, коли українська демократія перебуває в умовах агресивної війни, дискусія про межі впливу держави на політичні партії набула особливої актуальності. Ця стаття є спробою дати відповіді на питання, наскільки виправданими сьогодні є посилення впливу держави на політичні партії, звернення при цьому до доктрини озброєної демократії, та чи може це бути загрозою для демократії як такої?

Дослідження окресленої проблеми потребує розмежування категорій «вплив» та «втручання», а також відповіді на питання де проходить межа між легітимним та свавільним втручанням держави, що є похідним від дискусії про рамки свободи окремої людини. Пояснити природу обмеження владного впливу держави з юридико-позитивістських теоретичних позицій та притаманному їм етатизму та нормативізму доволі важко. Аналізуючи правову природу впливу держави на політичні партії, слід виходити з того, що не сама держава встановлює та розповсюджує межі свого впливу на політичні партії, а вони детерміновані природними, невід'ємними і невідчужуваними правами та свободами людини. Допустиме державне втручання є одним із проявів правового впливу, оскільки воно не лише здійснюється державою на підставі закону, але і відповідає основоположним і загальним принципам права, його положенням, цілям та завданням. Тоді як свавільне втручання з боку держави виходить за межі легітимної діяльності, допустимої в суспільстві, що керується верховенством права.

Водночас, з призначення держави забезпечувати права, потреби та інтереси як окремих індивідів, так і всього народу, впливають обов'язки держави по захисту суспільства від різних зовнішніх та внутрішніх небезпек. В умовах викликів для самого існування держави та демократії, зокрема збройної агресії, загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, межі впливу, в тому числі й у вигляді втручання держави у функціонування політичних партій із застосуванням механізмів озброєної демократії, можуть розширюватися. Україна має право обстоювати свої конституційні принципи, а ситуація в Україні є істотною іншою, ніж в країнах не охоплених досвідом агресивної війни та тимчасової окупації частини території.

Проте, якщо введення певних інструментів лише прикриватиметься ідеєю захисту держави та демократії, а в результаті призводитиме тільки до обмеження індивідуальних та політичних свобод, не відповідатиме змісту верховенства права, тоді ми говоритимемо вже не про демократію, здатну себе захищати, а про владу, що забезпечує своє правління за рахунок демократії. Оцінку того, чи конкретні механізми здійснюваного на політичні партії державного впливу мають на меті саме захист конституційних цінностей, принципів і прав людини, демократії загалом, мають проводити судові органи, в тому числі і орган конституційної юрисдикції, визначаючи чи запроваджені законом процедури відповідають принципам права, відображеним в Конституції.

Ключові слова: владний вплив, державний вплив, правовий вплив, державне втручання, політичні партії, озброєна демократія, верховенство права.

Вступ.

Дискусії про межі впливу держави на політичні партії є похідними від дослідження рамок свободи окремої людини. Висновки щодо природи й меж такого впливу на пряму залежать як від властивого конкретного типу праворозуміння взаємозв'язку права та держави, так від того, який саме підхід обрано конкретним дослідником: державоцентристський чи людиноцентристський.

Сьогодні насамперед мова має йти про застосування людиноцентристського підходу, що з середини 20 століття є наскрізним та базовим у розвитку як самого права, так і юридичної науки. Антропологічний поворот на пряму стосується функціонування політичних партій, так як свобода їх створення та діяльності виводиться з двох фундаментальних (або, як пропонував їх називати П.М. Рабінович, «буттєвих»¹) прав людини, закріплених статтями 20 та 21 Загальної декларації прав людини, а саме — свободи асоціацій та права брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Саме за посередництва політичних партій громадяни мають можливість перетворити свої пріоритети, потреби та інтереси в реальну державну політику. Політична партія, за визначенням Венеційської комісії, є вільним об'єднанням осіб, однією з цілей яких є вираження політичної волі народу, прагнучи брати участь і впливати на управління суспільним життям країни, серед іншого через висунування кандидатів на виборах². Центральною метою функціонування політичної партії має бути окремий громадянин, права та інтереси якого репрезентуються за посередництва цієї політичної сили. Саме тому надмірний вплив держави на політичні партії, створення перешкод для свободи їх діяльності сприймається як пряма загроза існуванню демократії, а як наслідок – звуження прав та свобод людини.

З іншого боку, слід усвідомити, що країна в умовах агресивної війни та дії правового режиму воєнного стану не завжди спроможна виконувати вимоги міжнародних стандартів, розроблених та сконструйованих з розрахунку на умови мирного часу. Відповідно до рекомендацій Венеційської комісії, можливість припинення державою політичної партії або заборони створення політичної партії має бути вузькою та застосовуватися лише у виняткових випадках. З іншого боку, бачимо, що виклики війни та необхідність вживання державою заходів щодо оборони призводять до необхідності врахування не лише пріоритету забезпечення свободи об'єднань, а й національного та історичного контексту.

Окреслені проблеми в цій статті досліджуються крізь призму ідеї «озброєної демократії», що походить від міжвоєнної роботи Карла Левенштейна, присвяченої правовим методам боротьби з фашизмом і комунізмом у Європі. Перебуваючи у вигнанні в Сполучених Штатах, Левенштейн стверджував на основі порівняльного аналізу демократичних держав у 1930-х роках, що демократична толерантність і плюралізм стали слабкістю, яку антидемократичні сили змогли використати, щоб знищити демократичний режим.

Правова природа впливу держави на політичні партії

Перед тим як охарактеризувати окремі прояви впливу держави на політичні партії та давати правову оцінку тенденціям його посилення, звернімося до методологічних засад розуміння сутності та меж цього поняття.

Окремі індивідуальні та колективні суб'єкти, серед них і політичні партії, не можуть функціонувати у суспільстві поза впливом держави, яка виступає гарантом дотримання як суспільного порядку загалом, так і прав і свобод окремих суб'єктів. Ключовими питаннями є наявність легітимної мети, пропорційність та збалансованість, вихід за межі яких може перетворити державний вплив на засіб тиску, що пригнічує права та свободи й знаходить свій зовнішній прояв у недемократичних режимах. Яким же чином можна визначити поняття *впливу держави на політичні партії* та як співвідноситься це поняття з *правовим впливом*?

¹ Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. С.16.

² Venice Commission and OSCE/ODIHR, CDL-AD(2010)024, Guidelines on Political Party Regulation. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/b/77812.pdf>

Вплив визначають як дію, яку певна особа, предмет, явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета³. В англійській мові слову *вплив* відповідають два поняття: *impact* та *influence*, що підкреслює окремі значення, в яких ми можемо розглядати це поняття в українській мові. Так, *impact* – це потужна дія яку щось має на когось/щось⁴, результат (зміна), до якої людина, подія чи ситуація призводить когось або щось⁵; може використовуватися як в контексті позитивного, так і негативного чи несприятливого впливу. Натомість *influence* – влада змінювати те, як хтось думає чи поводить, або як щось розвивається⁶.

Вплив є іманентною ознакою влади, адже особливістю владних взаємовідносин є те, що один суб'єкт здійснює вплив на іншого суб'єкта⁷. Так, під владою розуміється реалізована здатність суб'єкта влади впливати на рішення, дії чи бездіяльність фізичних і юридичних осіб; вплив може здійснюватися у відкритий (тобто безпосередньо) або прихований (опосередковано) спосіб⁸.

Для з'ясування правової природи владного впливу важливе значення має мета, для досягнення якої такий вплив здійснюється. В цьому контексті говоримо про реалізацію публічного (суспільного інтересу), тобто усвідомленого інтересу усього суспільства або його частини, що поєднує інтереси, які однаковою мірою є важливими для кожного члена суспільства⁹.

Своє інституційне закріплення влада отримує через формування (конституювання) органів публічної влади¹⁰. З одного боку, в сучасній теорії права поняття *влада* вже не рівнозначне поняттю *державна влада*, так як в результаті делегування певний обсяг владних повноважень відходить від держави до інших суб'єктів, зокрема таких як органи місцевого самоврядування, юридичні особи приватного права. В той же час, якщо ми говоримо про владний вплив, визначальний саме для функціонування політичних партій, то він зазвичай не належить до сфери діяльності органів місцевого самоврядування або делегованих повноважень, а тому проявляється в основному саме через діяльність держави. Таким чином, в цій роботі предметом дослідження обрано саме вплив держави (державний вплив), а не владний вплив загалом.

Таким чином, *вплив держави* на політичні партії фактично відображає діяльність саме державного апарату, спрямовану на політичні партії, зокрема на їх створення, функціонування та припинення, з метою забезпечення публічного інтересу. Тоді як більш загальне поняття *владний вплив* мало би включати в себе також діяльність інших органів публічної влади. Звичайно, окрім публічної влади на функціонування партій можуть впливати й інші суб'єкти, наприклад приватні донори політичних партій, засоби масової інформації, інші асоціації та об'єднання громадян.

Розмежування правового та державного впливу на політичні партії

Говорячи про поняття держави в межах правового дослідження, яким є ця робота, слід погодитися з Миколою Козюброю, що держава має розглядатися «як правова форма організації суспільства, тобто як публічно-правовий інститут», «під кутом зору взаємодії з правом», «взаємовпливу один на одного»¹¹. Тому з'ясування природи поняття *вплив держави* потребує розмежування його насамперед з *правовим впливом*.

Дискусія щодо співвідношення цих понять нерозривно пов'язана зі змінами в методологічному підході до самого розуміння держави та права, зокрема із пошуком відповіді на концептуальні питання, які слугують підставою розмежування різних типів праворозуміння. Чи держава є творцем права, яке має можливість реалізуватися лише через здійснюваний державою вплив, чи

³ Словник української мови URL: <https://slovnkyk.ua/index.php?swrd=вплив>

⁴ URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/impact>

⁵ URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/essential-british-english/effect>

⁶ URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/learner-english/influence>

⁷ Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. – К.: Ваіте, 2014. – С.14.

⁸ Ibid. – С. 16.

⁹ Ibid. – С. 36-38.

¹⁰ Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – С. 109.

¹¹ Ibid. С. 21.

навпаки держава повинна підлягати впливу права, першоосновою та джерелом якого є невідчужувані права людини? Або право існує в суспільстві саме по собі, а держава лише сприяє формуванню правових норм? Якщо сприймати *вплив держави* на право як керівний і спрямовуючий, то яким чином обґрунтувати необхідність встановлювання для держави обмежень у її діяльності? В науковій літературі часто знаходимо доволі розмиті відповіді на ці питання. За влучним спостереженням Сергія Головатого:

«...позитивізм сконцентрував свій погляд на *владі держави*, віддаючи перевагу їй, а не свободі людини. Класичні позитивісти відкидають будь-яке *апріорне* джерело прав. Натомість вважають, що все – стосовно влади, повноважень, компетенції – походить від того, що приписали держава та її посадові особи»¹².

Пояснити природу обмеження владного впливу держави з юридико-позитивістських теоретичних позицій та притаманному їм етатизму й нормативізму доволі важко. В нашому випадку вартує дивитися на цю проблематику через призму природньо-правового (юснатуралістичного) типу праворозуміння, згідно з яким право є явищем, яке базується на основоположних і загальних принципах права, на ідеалах справедливості, індивідуальної свободи та рівності, людської гідності.

Таким чином, власне право є засобом «регулювання та обмеження державної влади»¹³, здійснює вплив на державну владу, а діяльність держави щодо регулювання суспільних відносин повинна здійснюватися в межах, допустимих правом. Аналізуючи правову природу впливу держави на політичні партії слід виходити з того, що межі впливу на політичні партії детерміновані природніми, невід’ємними і невідчужуваними правами та свободами людини. Так, за визначенням Е.-Ж. Сійєса, будь-який політичний союз може мати предметом лише «проголошення, поширення та забезпечення прав людини і громадянина», які складають предмет і мету будь-якого політичного утворення¹⁴. Як підкреслює Олена Бориславська уявлення про обмеження державної влади природним правом, передусім правами людини, є первинним у змісті конституціоналізму¹⁵.

За визначенням Миколи Козюбри, «*політичні права — необхідна умова функціонування інших видів прав, оскільки вони є органічною складовою системи демократії і виступають як цінності, якими влада має себе обмежити*»¹⁶. Гарантування свободи об’єднання та діяльності політичних партій належить саме до прав, так званого «першого покоління», фундаментальних, невідчужуваних (які держава не може на свій розсуд скасувати або обмежити¹⁷), так званих «негативних» (держава забезпечує їх реалізацію і захист насамперед шляхом стримування від неправомірних втручань та обмежень). Сучасні представницькі демократії неможливо уявити без політичних партій, як виразників волі різних соціальних меншин. Партії виконують роль комунікаторів та представників інтересів окремих груп у плюралістичному суспільстві. Саме через партії індивід реалізує свою участь в державному і громадському житті, а окремі суспільні групи беруть опосередковану участь в управлінні державними справами. Через свої організаційні структури партії створюють механізми, за допомогою яких зацікавлені громадяни можуть «говорити» від свого імені та забезпечують «мегафони» за допомогою яких інші виразники спільних інтересів (наприклад профспілки чи бізнес асоціації) можуть бути почутими ефективніше¹⁸.

¹² Головатий Сергій. Про людські права. Лекції. – К.: ДУХ І ЛІТЕРАТУРА, 2016. – С. 204-205.

¹³ Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. –С.103.

¹⁴ Quiviger, PY. (2020). Sieyès, Emmanuel-Joseph. In: Sellers, M., Kirste, S. (eds) Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy. Springer, Dordrecht. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-007-6730-0_647-1.

¹⁵ Бориславська О.М. Методологічні підходи до розуміння сутності конституціоналізму. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. - С.70-74. С. – 71.

¹⁶ Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. –С.54.

¹⁷ Ibid. С.51.

¹⁸ Richard S. Katz. Democracy and Legal Regulation of Political Parties. Regulating Political Parties European Democracies in Comparative Perspective / edited by Ingrid van Biezen & Hans-Martien ten Napel. - Leiden: Leiden University Press, 2016. p .19 URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/30784/642718.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Державний вплив та державне втручання, відмінність допустимого правом втручання від незаконного та свавільного

Для більш чіткого пошуку взаємозв'язків між державним та правовим впливом на політичні партії, а також для відмежування їх від неправого чи протиправного впливу, важливо дослідити зміст поняття «втручання» держави в функціонування політичних партій. З одного боку, державне втручання завжди буде одним з виявів державного впливу, проте основним питанням в цьому контексті є, як співвідноситься вплив та втручання з правовим впливом? Чи втручання з боку держави може бути визнаним формою протиправного (позап правового впливу)?

В науковій літературі¹⁹ та міжнародно правових документах²⁰ розрізняють «незаконне й свавільне втручання» (*unlawful and arbitrary interference*) та «допустиме втручання» (*authorized interference*)²¹. Крім того, в міжнародно-правових документах трапляється формулювання «без втручання» (вільний від втручання)²², яке застосовується в розумінні саме недозволеного, тобто незаконного та свавільного втручання. Ця термінологія вживається насамперед стосовно втручання у приватне життя особи, свободу пересування чи у виборчий процес, проте аналіз її застосування дає можливість зробити висновок про необхідність загального розподілу *втручання держави* на таке, що здійснюється з легітимною метою, згідно із загальними принципами розумності та пропорційності, за встановленою законом процедурою, та таке, що є позаправовим (неправовим) явищем, і тягне за собою порушення прав людини.

Так, в Збірці загальних коментарів і рекомендацій, схвалених Комітетом ООН з прав людини, під «незаконним» розуміється будь-яке втручання, не передбачене законом; в той час як «втручання, дозволене державами», може мати місце лише на підставі закону, який сам по собі повинен відповідати положенням, цілям і завданням Пакту про економічні, соціальні і культурні права, інакше кажучи міжнародним стандартам з прав людини. Водночас, вираз «свавільне втручання» також може поширюватися на дії, які передбачені законом. Закріплення цього поняття має на меті гарантувати, що навіть передбачене законом втручання має відповідати «*положенням, цілям і завданням Пакту [про економічні, соціальні і культурні права] і в будь-якому разі бути розумним за конкретних обставин*».²³ Окрім того, наявність «дозволеного втручання» потребує системи органів, що здійснюють контроль за тим, щоб *втручання* здійснювалося у суворій відповідності до закону, а також механізмів оскарження зацікавленими особами їхніх порушених прав.

Таким чином, можемо прийти до висновку, що *допустиме державне втручання* є одним із проявів правового впливу, оскільки воно не лише здійснюється державою та допускається законом, але й відповідає основоположним і загальним принципам права, його положенням, цілям та завданням. В той же час, свавільне втручання має негативний вплив на суб'єкта з боку держави та знаходиться поза межами діяльності, допустимої в суспільстві, що керується верховенством права.

Намагаючись підсумувати вищенаведене, спробуємо окреслити рамку та розмежувати описані поняття за допомогою Малюнка 1.

¹⁹ Основні права людини: німецько-український правовий вимір: монографія / за ред. Мельника Р. С. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. - С.22.

²⁰ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

²¹ Human rights instruments. Volume I. Compilation of general comments and general recommendations adopted by human rights treaty bodies. HRI/GEN/1/Rev.9 (Vol. I). 27 May 2008. - P. 259 URL: <https://digitallibrary.un.org/record/629675>

²² Наприклад це стосується права виборців на формування своєї думки незалежно, без будь-якого маніпулятивного втручання, особи, які займають державні посади мають бути вільні від політичного втручання чи тиску.

²³ Human rights instruments. Volume I. Compilation of general comments and general recommendations adopted by human rights treaty bodies. HRI/GEN/1/Rev.9 (Vol. I). 27 May 2008. - P. 259 URL: <https://digitallibrary.un.org/record/629675>.

Малюнок 1

Насамперед, можна стверджувати, що *вплив* на політичну партію має місце у кожному випадку здійснення в суспільстві окремими суб'єктами діяльності з метою досягнення зміни існуючого стану політичної партії. В залежності від того, чи відповідає такий вплив загальним принципам права, ідеалам справедливості, індивідуальної свободи та рівності, він може бути *правовим* (A) або *позаправовим (протиправним)* (B). Одним із визначальних суб'єктів *впливу* на політичні партії (проте не єдиним) є держава (C.).

До прикладу, *правовий вплив* держави може спрямовуватися на забезпечення рівності, убезпечення від дискримінації осіб, інтереси яких репрезентує політична партія, що відповідає міжнародно визнаному принципу рівного ставлення з боку держави до політичних партій. Так, Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ (п.7.6) зазначає, що держави-учасниці повинні поважати права осіб і груп створювати в умовах повної свободи власні політичні партії чи інші політичні організації та забезпечувати їх необхідними правовими гарантіями, що дозволятимуть їм конкурувати між собою на основі рівності перед законом і владою²⁴. Створення державою таких гарантій буде відповідати *правовому державному впливу* (частина кола C, розташована в межах кола A). В той же час, одним із виявів державного впливу на політичні партії (C) є *втручання* (D). Втручання держави в діяльність політичної партії, якщо таке не суперечить правовим принципам, цілям та завданням права, є розумним за конкретних обставин, не виходить за межі *правового впливу* (D-1). Натомість незаконне і свавільне втручання з боку державних органів має саме позаправовий (протиправний) характер (D-2). За цих умов, і злочинна група, яка вимагатиме від політичної партії незаконних виплат на свою користь, і державний орган, що з метою політичного тиску накладатиме на опозиційну політичну партію необґрунтовані податкові санкції, будуть здійснювати щодо неї саме позаправовий (протиправний) вплив (B).

Межі впливу держави на політичні партії

Таким чином, межі впливу держави на свободу об'єднання та діяльності політичних партій детерміновані межами свободи об'єднань, змістом та призначенням цього права. Більше того, обов'язки держави по забезпеченню, охороні і захисту прав і свобод впливають із міжнародних стандартів прав людини; «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави», закріпленим в Конституції України. Поряд з цим, Конституція України у низці статей передбачає можливість обмеження деяких прав і свобод людини за наявності певних обставин; «у

²⁴ Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf>.

жодному суспільстві можливості поведінки людини, відображені її буттєвими правами та свободами, не є безмежними»²⁵. Зокрема, стаття 37 Основного закону повністю присвячена обмеженням утворення та діяльності політичних партій, програмні цілі або дії яких становлять загрозу для прав людини, держави, конституційного ладу.

Встановлення меж впливу держави на політичні партії, з одного боку, покликане створити та гарантувати простір для вільної реалізації права об'єднуватися в партії та максимальної свободи партійної діяльності, обмежуючи для цього можливості дискреції, вільного розсуду з боку держави, її органів та посадових осіб, що кореспондується з негативними обов'язками держави (обов'язок утримуватися від втручання). З іншого ж боку, без державного впливу неможливо ані гартувати рівні умови для функціонування та розвитку всіх політичних партій, ані запобігати порушенню права на об'єднання з боку інших суб'єктів, ані здійснювати необхідні заходи для забезпечення національної безпеки, що становить так звані позитивні обов'язки держави (обов'язок активними діями забезпечувати права та свободи, «створювати умови для їх розвитку»²⁶). Наприклад, встановлені у Законі про політичні партії обмеження у здійсненні внесків на підтримку політичних партій спрямовані на вирівнювання умов функціонування партій, які користуються та які не користуються підтримкою великих бізнес донорів, вирівнювання їхніх шансів на поширення інформації про свої програмні цілі. Ліміти на внески мають на меті обмежити здатність окремих осіб або груп отримати політичні важелі і впливати на процес прийняття рішень через фінансові переваги²⁷.

Джерелом здійснюваного державою владного впливу є народ, а основною його місією є гарантування та охорона прав окремих членів суспільства.

З розуміння призначення держави забезпечувати права, потреби та інтереси як окремих її громадян так і всього народу, випливають обов'язки держави по захисту суспільства від різних зовнішніх та внутрішніх небезпек. В нашому випадку державний вплив, з одного боку, спрямований на забезпечення охорони політичних партій від протиправного втручання інших суб'єктів, на стимулювання плюралізму та партійної багатоманітності, можливості громадян за посередництвом партій брати участь в управлінні державними справами. З іншого боку, він проявляється у вигляді запроваджуваних державою обмежень, додаткових обов'язків, механізмів притягнення до відповідальності порушників, в тому числі - і у здійсненні державного втручання. В той же час, вплив, спрямований на встановлення обмежень, не може нівелювати охоронну функцію держави, навпаки він має переслідувати правомірну мету, повинен здійснюватися лише для захисту прав індивідів або для забезпечення публічного інтересу, необхідного для нормального функціонування демократичного суспільства, забезпечувати рівновагу між індивідуальним інтересом (в даному випадку інтересом політичної партії) та загальним інтересом, інакше кажучи повинен відповідати важливій zasadі, притаманній всім напрямам і видам державної діяльності, а саме принципу пропорційності.

У Рішенні від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 Конституційного Суду України наголосив, що «співвідношення між поставленою метою та засобами її досягнення має відповідати вимогам принципу домірності, який забезпечує справедливий баланс між вимогами захисту загального інтересу та потребою забезпечити індивідуальні права особи, відповідно до якого цілі обмежень

²⁵ Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. - 256 с. - С.35-36.

²⁶ Публічне право: сучасні доктрини в судовій та правозастосовній практиці: навч. посіб. для студентів магістратури вищої освіти другого (магістер.) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спец. 081 «Право» / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Г. В. Берченко та ін.] ; за заг. ред. проф. Т. М. Слінько, доц. Л. І. Летнянчина ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2023. – 368 с. - С. 307

²⁷ Joint Guidelines of the Venice Commission and OSCE/ODIHR on Political Party Regulation, adopted by the Venice Commission at its 125th Plenary online session (11-12 December 2020) CDL-AD(2020)032-e.
URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)032-e)

прав людини мають бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими та мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежено²⁸».

У випадку, коли вплив держави здійснюється через *державне втручання*, підлягає з'ясуванню питання, чи можна визнати його допустимим (правовим, таким що відповідає принципу верховенства права (правовладдя) (D 1 на Малюнку 1), чи навпаки протиправним (незаконним та свавільним) (D 2 на Малюнку 1). Для формування такого висновку застосовується базова методика трьохскладового тесту (законна підстава, легітимна мета, пропорційність).

Найвиразніше практику застосування такого тесту можна прослідкувати аналізуючи рішення Європейського суду з прав людини, який оцінює порушення прав людини державою вцілому, а не окремими її репрезентантами. На сьогодні Конституційний суд України також має багату практику застосування трискладового тесту, так, «принцип верховенства права, зокрема така його вимога, як принцип домірності, є взаємопов'язаними фундаментальними засадами функціонування усїєї юридичної системи України» (перше речення абз. 4 п. 3 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021²⁹), «втручання держави в конституційне право можливе на підставі приписів, що відповідають вимозі юридичної визначеності, та лише за допомогою засобів, які є домірними» (абз. другий п. 4.5 мотивувальної частини рішення від 16 листопада 2022 року № 9-р(II)/2022³⁰).

В той же час, очевидним є і те що, попри визнання практично всіма державами світу міжнародних стандартів прав людини, проголошені Загальною декларацією прав людини, окремі права не реалізуються однаково різними державами, а «питання визнаних кожною державою меж здійснення буттєвих людських прав і свобод залишається найбільш гострим, актуальним, практично значущим»³¹.

Зміна меж державного втручання, застосування інструментів «озброєної демократії»

Навіть в рамках однієї держави врахуванню підлягають конкретні життєві ситуації, нові виклики та обставини, в яких опиняється суспільство, і які безпосередньо впливають на зміст та обсяг реалізації прав і свобод. Міжнародні конвенції для таких випадків передбачають механізм відступу від зобов'язань держави. Зокрема, за статтею 15 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено відступ «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації»³², окрім забезпечення права на життя, заборони катувань та інших форм жорстокого поводження, заборони рабства і примусової праці, покарання поза законною процедурою. Перераховані права є «абсолютною межею, за якою правомірна державна влада закінчується»³³.

²⁸ Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>

²⁹ Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021 у справі за конституційною скаргою Одінцової Олени Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу другого статті 471 Митного кодексу України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-21#Text>

³⁰ Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 16 листопада 2022 року № 9-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Приватного акціонерного товариства «Одестеплокомуненерго» щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису статті 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (щодо непорушності права власності). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22#Text>.

³¹ Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. - С.36.

³² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

³³ Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – С.119.

Право на об'єднання в політичні партії, хоч і не вказане в цьому переліку, теж належить до невід'ємних та невідчужуваних (буттєвих³⁴) прав, тому воно не може підлягати повній відміні чи призупиненню, оскільки без функціонуючих в державі політичних партій не можна говорити про демократію. Проте в умовах загроз самому існуванню держави та демократії, зокрема збройної агресії, загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності³⁵, межі впливу (в тому числі і у вигляді втручання) держави у функціонування політичних партій із застосуванням механізмів озброєної демократії можуть розширюватися. Як вірно відзначив Михайло Савчин ще на початку повномасштабного вторгнення, конституціоналізм під час війни набуває зовсім інших форм, які зводяться насамперед до раціоналізації влади в умовах обмеженості ресурсів, «оскільки виникає необхідність вжиття невідкладних і ефективних заходів щодо оборони конституційної демократії»³⁶.

Юрій Барабаш та Генадій Барченко звертають увагу, що Конституційний Суд України «скорегував аксіологічний вектор конституційного ладу на користь войовничої демократії»³⁷; підтвердження цьому знаходимо у рішеннях від 16 липня 2019 р. № 9-р/2019³⁸ і від 21 грудня 2021 р. № 3-р/2021³⁹. В згаданих рішеннях обґрунтовується, що для стабільності демократичного конституційного ладу держава може здійснювати конкретні заходи з метою його захисту (абз. перший п. 11 мотивувальної частини Рішення від 16 липня 2019 року № 9-р/2019). Україна має право обстоювати свої конституційні принципи, а ситуація в Україні є істотною іншою, ніж в країнах не охоплених досвідом агресивної війни та тимчасової окупації частини території. Приймаючи рішення про конституційність встановлення окремих обмежень, суд посилається на необхідність «пошуку розумного балансу між дотриманням прав і свобод людини і громадянина й усуненням реальних викликів і загроз, що постають перед Україною як державою, що потерпає від агресивної державної політики Росії та змушена воювати, обстоюючи державний суверенітет» (абз. другий п. 5 мотивувальної частини Рішення від 21 грудня 2021 року № 3-р/2021). Це перші рішення органу конституційної юрисдикції з відсиланням до концепції войовничої (озброєної) демократії, «до цього моменту така думка носила характер виключно теоретичного підходу, який міг бути дискусійним»⁴⁰.

Термін *militant democracy* «озброєна демократія» вперше був вжитий у 1937 році юристом конституціоналістом Карлом Левенштейном⁴¹. Будучи німецьким емігрантом у США, Левенштейн зосереджував свою увагу на аналізі розповсюдження фашистських і нацистських партій в Європі

³⁴ Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. - С.66.

³⁵ Закон України Про правовий режим воєнного стану від 12 травня 2015 року № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/389-19#Text>

³⁶ Савчин М. Конституціоналізм і війна. Український часопис конституційного права, 2022, № 2, с.3-14. - С.5 URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2022-2/pdfs/1-mykhailo-savchyn-konstytutsionalizm-viina.pdf>

³⁷ Барабаш Ю.Г., Берченко Г.В. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії). Право України. 2023. №1. С. 54-75.- С.54

³⁸ Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки" від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-19#Text>

³⁹ Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів статті 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», статей 15, 15-1, 26 Закону України «Про кінематографію» від 21 грудня 2021 року № 3-р/2021 URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-21#Text>

⁴⁰ Публічне право: сучасні доктрини в судовій та правозастосовній практиці : навч. посіб. для студентів магістратури вищої освіти другого (магістер.) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спец. 081 «Право» / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Г. В. Берченко та ін.]; за заг. ред. проф. Т. М. Слінько, доц. Л. І. Летнянчина ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2023. - С. 300

⁴¹ Loewenstein, K. Militant democracy and fundamental rights, I. The American Political Science Review, Vol. 31, No. 3 (Jun. 1937), pp. 417-432.

URL: https://warwick.ac.uk/fac/arts/history/students/modules/hi290/seminars/revolution/lowenstein_militant_democracy_i.pdf

та обґрунтував необхідність розвитку «антиекстремістського законодавства», що включало в себе заборону антидемократичних партій, обмеження основних громадянських прав, таких як свобода зібрань, свобода слова і навіть створення політичної поліції.

Цікаво, що деякі вчені, розглядаючи переклад терміну *militant democracy* на слов'янські мови, наголошують на тому, що виходячи з основної мети, термін, що вживається, повинен підкреслювати не активну «войовничість» механізмів, а саме їх здатність до охорони та оборони демократії. Так, польські автори Роман Беккер та Йоанни Рак пропонують називати її «орансерзона»⁴², що в дослівному перекладі на українську ближче до «броньованої» демократії. Михайло Савчин пропонує варіант «демократії, спроможної до самозахисту»⁴³, Олександр Водяніков, Григорій Берченко вживають термін «озброєна» демократія⁴⁴, Оксана Грищук «демократія, здатна себе захистити»⁴⁵. Проте і традиційний переклад концепції як «войовнича демократія» також є поширеним⁴⁶.

Концепція озброєної демократії є вираженням ідеї, згідно з якою виборні уряди повинні зводити правові бар'єри для захисту демократії від екстремістських партій⁴⁷. Ця ідея привертає все більшу увагу з боку політичних теоретиків, а також дослідників права та порівняльної політології не лише в Україні, яка є воюючою демократією в прямому розумінні, оскільки на її території тривають реальні воєнні дії, але й серед країн, що зазнають негативних наслідків для демократії через неліберальні, екстремістські та популістські стратегії, терористичні загрози. Олександр Водяніков акцентує увагу на глобальній тенденції до світової «реcesії демократії», що вимагає пошуку правових запобіжників, серед яких автор називає і «озброєну демократію»⁴⁸.

Серед теоретиків права є як вчені, що підтримують войовничі заходи⁴⁹, так і ті, що відверто їх критикують⁵⁰, або ж ставляться скептично⁵¹, що в тому числі залежить і від того представником якої держави є той чи інший науковець (адже в літературі розрізняють держави озброєної та процедурної демократії⁵²).

⁴² Bäcker, R., & Rak, J. (2019). Trajektorja trwania opancerzonych demokracji. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem, 41(3), 63–82. URL: <https://wuwr.pl/sfzh/article/view/1386/1357>.

⁴³ Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с. - С. 57.

⁴⁴ Водяніков О. Ю. Демократія і конституція: приховані парадокси. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса, 2020. Вип. 87. С. 23-42.; Публічне право: сучасні доктрини в судовій та правозастосовній практиці : навч. посіб. для студентів магістратури вищої освіти другого (магістер.) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спец. 081 «Право» / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Г. В. Берченко та ін.] ; за заг. ред. проф. Т. М. Слінько, доц. Л. І. Летнянчина ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2023. – С. 276-302.

⁴⁵ Грищук О. В. Конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного Суду України: особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці. Вісник Конституційного Суду України. 2022. № 6. С. 96-106.- С.98.

⁴⁶ Барабаш Ю.Г., Берченко Г.В. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії). Право України. 2023. №1. С. 54-75.- С.54.

⁴⁷ Malkroulou A. Introduction in Militant Democracy and Its Critics : Populism, Parties, Extremism. 2022. - 225 s. - S.1.

⁴⁸ Водяніков О. Ю. Демократія і конституція: приховані парадокси. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса, 2020. Вип. 87. С. 23.

⁴⁹ Sajo.A. Militant democracy and transition toward democracy et al. Militant Democracy. Utrecht: Eleven International, 2004. Print. Issues in Constitutional Law; v. 1.-P. 209-230; Tyulkin, Svetlana. Militant Democracy: Undemocratic Political Parties and beyond. Abigton, London and New York: Rouylage, 2015 - 247 p; Thiel Markus. The 'Militant Democracy' Principle in Modern Democracies. Farnham: Ashgate, 2009. 428 p; Giovanni Capocchia, Militant Democracy: The Institutional Bases of Democratic Self-Preservation Annual Review of Law and Social Science, 2013.- №9. pp. 207-226.

⁵⁰ Rosenblum, Nancy L. On the Side of the Angels An Appreciation of Parties and Partisanship. Princeton: Princeton University Press, 2010. - 601 p.; Invernizzi Accetti, Carlo, and Ian Zuckerman. What's Wrong with Militant Democracy? Political Studies Volume 65, Issue 1_suppl, April 2017, pp 182-199.

⁵¹ Anti-Extremism, Negative Republicanism, Civic Society: Three Paradigms for Banning Political Parties, published online by Cambridge University Press: 06 March 2019, URL: <https://doi.org/10.1017/S2071832200015157>; Issacharoff Samuel, Harvard Law Review, Fragile Democracies Vol. 120, No. 6, 2007, pp. 1405-1467; Kirshner, Alexander S. A Theory of Militant Democracy: The Ethics of Combatting Political Extremism. New Haven: Yale University Press, 2014. - 208 p.; Geis Anna, Harald Müller, and Niklas Schönig. The Militant Face of Democracy: Liberal Forces for Good. Cambridge University Press, 2013. 379 p.

⁵² Публічне право: сучасні доктрини в судовій та правозастосовній практиці : навч. посіб. для студентів магістратури вищої освіти другого (магістер.) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спец. 081 «Право» / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Г. В. Берченко та ін.] ; за заг. ред. проф. Т. М. Слінько, доц. Л. І. Летнянчина ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2023. – С. 276.

Оскільки сама концепція постала як відповідь на наслідки впровадження політичними партіями нацистської та фашистської ідеологій, законодавче закріплення *озброєна демократія* дістала саме в Італії (Конституція 1947 року⁵³) та Німеччині (Конституція 1947 року)⁵⁴. В подальшому положення щодо того, що політичні партії не повинні посягати на демократичні принципи, в тій чи іншій мірі знайшли відображення в Конституціях Греції, Хорватії, Іспанії, Португалії, Польщі, Латвії⁵⁵.

Критики цієї концепції, як Руті Тейтель, зазначають, що в зрілих ліберально-демократичних режимах, де функціонує дієва судова система, немає потреби в озброєній демократії⁵⁶. Карло Інверніцці Акчетті та Ян Цукерман наголошували, що заходи озброєної демократії слугують антидемократам для прикриття авторитарної політики та розширення впливу виконавчої влади. Вони зазначили, що застосування правових обмежень може усунути політичних опонентів, навіть якщо вони не загрожують демократичним стандартам і цінностям⁵⁷.

Узагальнюючи критичні погляди на озброєну демократію, Ю.Г. Барабаш підкреслює, що для багатьох дослідників «більшою загрозою вважається використання інструментів войовничої демократії всупереч своїм цілям»⁵⁸. Проте слід зазначити, що аналізовані критиками умови, за яких мало місце зловживання інструментами озброєної демократії, яке в свою чергу породжувало негативні наслідки для конституціоналізму та політичного плюралізму, не були пов'язані з прямою агресією та окупацією території. Таким чином, більш релевантними прикладами для обґрунтування та аналізу наслідків застосування інструментів озброєної демократії за існування не лише «внутрішніх», а і «зовнішніх загроз»⁵⁹, для України можуть слугувати держави, які межують з агресивними сусідами, зокрема Фінляндія, Ізраїль, країни Балтики. Потрібно бути готовим, до того, що в Україні тривалий час зберігатиметься необхідність у посиленій увазі до зовнішнього впливу на внутрішню політику, обмеженні діяльності суб'єктів, що мають за мету руйнування внутрішньої консолідації та поширення корисних для країни агресора нарративів. Потреба у застосуванні інструментів озброєної демократії не відпаде одразу із припиненням дії воєнного стану.

Як період триваючих воєнних дії, так і повоєнна фаза становлять тривалу небезпеку для сучасної незалежної української державності та, безсумнівно, проходитимуть тест на обґрунтування легітимної мети застосування засобів озброєної демократії. Останні сформульовані судовою практикою Верховного суду США та ЄСПЛ, а саме «*clear and present danger*» або «*clear and imminent danger*», тобто явної і актуальної чи неминучої загрози.

В той же час, принциповою буде відповідь на питання, чи впровадження додаткових обмежень та механізмів контролю з боку держави не призводить до втрати самої сутності демократії, чи забезпечено «рівновагу між вимогами захисту демократичного суспільства і вимогами охорони прав особи»⁶⁰, чи є такі заходи раціональною чи навпаки непропорційною відповіддю на загрозу

⁵³ Чинне до сьогодні положення забороняє реорганізацію в будь-якій формі розпущеної фашистської партії (п. XII Перехідних та заключних положень). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Italy_2012.

⁵⁴ Партії, які через свої цілі або поведінку своїх прихильників прагнуть підірвати або скасувати вільний демократичний базовий порядок або поставити під загрозу існування Федеративної Республіки Німеччина є неконституційним. Рішення щодо неконституційності приймає Федеральний конституційний суд (частина 2 статті 21 Конституції) URL: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2014.pdf.

⁵⁵ Публічне право: сучасні доктрини в судовій та правозастосовній практиці : навч. посіб. для студентів магістратури вищої освіти другого (магістер.) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спец. 081 «Право» / [Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Г. В. Берченко та ін.] ; за заг. ред. проф. Т. М. Слінько, доц. Л. І. Летнянчина ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2023. – 368 с. - С. 277.

⁵⁶ R. Teitel, *Militating Democracy. Comparative Constitutional Perspective*. Michigan Journal of International Law. 29. 2007. N 1, pp. 49-70 URL: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1144&context=mjil>.

⁵⁷ Invernizzi Accetti, Carlo, and Ian Zuckerman. What's Wrong with Militant Democracy? Political Studies Volume 65, Issue 1_suppl, April 2017, p. 195.

⁵⁸ Барабаш Ю.Г., Берченко Г.В. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії). Право України. 2023. №1. С. 54-75.- С.61.

⁵⁹ Ibid. С. 63.

⁶⁰ Гришук О. В. Конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного Суду України: особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці. Вісник Конституційного Суду України. 2022. № 6. С. 96-106.- С.100.

безпеці. Як підкреслює Олена Бориславська «надання державі легальних можливостей відступати від гарантованих конституцією прав несе у собі і певні загрози, передусім - державного свавілля, авторитаризму, диктатури»⁶¹.

Як визначає Преамбула Статуту Ради Європи, підвалинами всіх справжніх демократій є особисті свободи, політичні свободи та верховенство права⁶². Отже, якщо запровадження певних обмежень лише прикриватиметься ідеєю захисту держави та демократії, а в результаті призводитиме тільки до обмеження індивідуальних прав та політичних свобод, не відповідатиме змісту верховенства права, тоді ми говоритимемо вже не про озброєну демократію, а про владу, що забезпечує своє правління за рахунок демократії.

В цьому контексті варто згадати прогресивний погляд польських дослідників Романа Бекера та Йоанни Рак, які запропонували відрізнити так звану *нео-озброєну демократію*⁶³ від *квазі-озброєної демократії*. Будучи сучасним типом озброєної демократії, перший прагне захистити демократію, визначену як суверенітет політичної нації. У свою чергу, остання є антиномією озброєної демократії, авторитаризмом під маскою демократії⁶⁴. Що важливо, у нео-озброєній демократії правлячі еліти не зловживають обмежувальними заходами в рамках політичної конкуренції, що є характерною рисою для квазі-озброєної демократії.

Оцінку того, наскільки конкретні механізми державного впливу мають на меті саме захист конституційних цінностей, принципів і прав людини, тобто демократії загалом, мають проводити судові органи, в тому числі і орган конституційної юрисдикції, визначаючи, чи запроваджені законом процедури відповідають принципам права, відображеним в Конституції. Тому цілком виправданий в умовах війни вектор на застосування інструментів озброєної демократії повинен супроводжуватися одночасним завершенням судової реформи. Разом з розширенням меж впливу та втручання держави, одночасному підсиленню підлягає роль судової гілки влади, яка здійснює перевірку того, чи не перетнуло державне втручання червоної лінії та не перетворилося на неправове; саме судовий контроль є невід'ємною ознакою демократії, наріжним каменем верховенства права. Як зазначає Олександр Водяніков, сама ідея органу конституційної юрисдикції полягає у слугуванні запобіжником проти «феномену суїцидальної демократії»⁶⁵, виконанні функції захисту конституції і конституційного ладу. Таким чином, політично зумовлений вплив на призначення та діяльність суддів, в тому числі органу конституційної юрисдикції буде першим проявом загрози перетворення держави у квазідемократію.

Висновки

Дискусії про доцільність та пропорційність державного впливу на свободи, в тому числі свободу об'єднань, точаться як у світовій, так і у вітчизняній літературі постійно. Інструменти озброєної демократії мають як своїх прихильників, так і противників, можуть свідчити як про підпорядкований легітимній меті вимушений захист, так і сприйматися як ознака згорання демократії. Проте, зважаючи на реальність небезпеки для української держави, не варто критикувати сам по собі аксіологічний поворот до інструментів озброєної демократії, який буде породжувати окремі додаткові обмеження чи заборони, зокрема і для створення та функціонування політичних партій. З іншого боку, треба слідкувати за тим, чи залишається державний вплив в межах правового, чи інструменти, покликані захищати демократію, не переростають у джерела її знищення. Мірилом

⁶¹ Бориславська О. М. Демократія в умовах війни та загроз національній безпеці. *Український часопис конституційного права*. 2017. No 2. С. 9–10. URL: <https://www.constjournal.com/pub/2-2017/demokratia-umovakh-viiny-zahroz-natsionalnii-bezpetsi>.

⁶² Статут Ради Європи Лондон, 5 травня 1949 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text.

⁶³ Термін «неовойовнич» був впроваджений авторами, щоб відрізнити аналіз інструментів від запропонованих Карлом Левенштейном.

⁶⁴ Rak, J., & Bäcker, R.. *Neo-militant democracies in post-communist member states of the European Union*. Routledge. 2022, 255 p. - P.8.

⁶⁵ Водяніков О. Ю. Демократія і конституція: приховані парадокси. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса, 2020. Вип. 87. С. 23-42. - С.35.

оцінки цих інструментів є непорушність цінностей особистої та політичної свободи та верховенства права.

Вплив держави на окремі аспекти партійної діяльності має бути об'єктом постійного аналізу через призму існуючих історичних умов, результатом якого має бути визначення наслідків та ефекту такого впливу на партійну систему. Вплив держави в одних випадках буде мати стимулюючий ефект для розвитку політичних партій та політичного плюралізму, тоді як в інших слугуватиме інструментом обмеження загрозливих для конституційного ладу, демократії та існування держави наслідків. Лише аналіз, насамперед судами, конкретних правових механізмів та наслідків їх застосування дозволить, керуючись основоположними принципами права, визначити, чи не перетнуло втручання держави межі, дозволені правом, чи не переросла держава з нео-озброєної демократії в квазі-озброєну.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Anti-Extremism, Negative Republicanism, Civic Society: Three Paradigms for Banning Political Parties, Published online by Cambridge University Press: 06 March 2019, URL: <https://doi.org/10.1017/S2071832200015157>
2. Bäcker, R., Rak, J. (2019). Trajektorja trwania opancerzonych demokracji. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, 41(3), 63–82. URL: <https://uwur.pl/sfzh/article/view/1386/1357>
3. Савчин М. Конституціоналізм і війна. Український часопис конституційного права, 2022, № 2. С.3-14. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2022-2/pdfs/1-mykhailo-savchyn-konstytutsionalizm-viina.pdf>
4. Geis Anna, Harald Müller, and Niklas Schörning. *The Militant Face of Democracy: Liberal Forces for Good*. Cambridge University Press, 2013. 379 p.
5. Giovanni Capocchia. *Militant Democracy: The Institutional Bases of Democratic Self-Preservation*. *Annual Review of Law and Social Science*, 2013. №9. pp. 207-226
6. Invernizzi Accetti Carlo, Ian Zuckerman. What's Wrong with Militant Democracy? *Political Studies Volume 65, Issue 1_suppl*, April 2017.
7. Issacharoff Samuel. *Fragile Democracies*. *Harvard Law Review*. Vol. 120. No. 6. 2007. PP. 1405-1467.
8. Kirshner, Alexander S. *A Theory of Militant Democracy: The Ethics of Combatting Political Extremism*. New Haven: Yale University Press, 2014. 208 p.
9. Loewenstein, K. Militant democracy and fundamental rights. *The American Political Science Review*, Vol. 31, No. 3 (Jun. 1937), pp. 417-432. URL: https://warwick.ac.uk/fac/arts/history/students/modules/hi290/seminars/revolution/loewenstein_militant_democracy_i.pdf
10. Malkpoulou A. Introduction in *Militant Democracy and Its Critics: Populism, Parties, Extremism*. 2022. 225 p.
11. Quiviger P.Y. Sieyès, Emmanuel-Joseph. In: Sellers, M., Kirste, S. (eds) *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy*. Springer, Dordrecht. 2020. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6730-0_647-1
12. Rak J., Bäcker, R. *Neo-militant democracies in post-communist member states of the European Union*. Routledge. 2022, 255 p.
13. Richard S. Katz. *Democracy and Legal Regulation of Political Parties. Regulating Political Parties European Democracies in Comparative Perspective / edited by Ingrid van Biezen Hans-Martien ten Napel*. Leiden: Leiden University Press, 2016. 283 p. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/30784/642718.pdf?sequence=1=y>
14. Rosenblum Nancy L. *On the Side of the Angels An Appreciation of Parties and Partisanship*. Princeton: Princeton University Press, 2010. 601 p.
15. Sajo A. *Militant democracy and transition toward democracy et al. Militant Democracy*. Utrecht: Eleven International, 2004. Print. *Issues in Constitutional Law; v. 1.-P.* 209-230.
16. Teitel R. *Militating Democracy. Comparative Constitutional Perspective*. *Michigan Journal of International Law*. 29. 2007. N 1, pp. 49-70 URL: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1144=mjil>
17. Thiel Markus. *The 'Militant Democracy' Principle in Modern Democracies*. Farnham: Ashgate, 2009. 428 p.
18. Tyulkina Svetlana. *Militant Democracy: Undemocratic Political Parties and beyond*. Abigton, London and New York: Rouylage, 2015. 247 p.
19. Барабаш Ю.Г., Берченко Г.В. Чи здатна захистити себе демократія в умовах війни? (на досвіді державного будівництва під час російської агресії). *Право України*. 2023. No1. С. 54-75. - С.54

20. Бориславська О. М. Демократія в умовах війни та загроз національній безпеці. Український часопис конституційного права. 2017. No 2. С. 9–10. URL: <https://www.constjournal.com/pub/2-2017/demokratiia-umovakh-viiny-zahroz-natsionalnii-bezpetsi>.
21. Бориславська О.М. Методологічні підходи до розуміння сутності конституціоналізму. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. 2014. Dbgec 6-1. Том 1. С.70-74.
22. Водяніков О. Ю. Демократія і конституція: приховані парадокси. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса, 2020. Вип. 87. С. 23-42.
23. Головатий Сергій. Про людські права. Лекції. – К.: ДУХ І ЛІТЕРАТУРА, 2016. – 760 с.
24. Гришук О. В. Конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного Суду України: особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці. Вісник Конституційного Суду України. 2022. № 6. С. 96-106.- С.98
25. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – 392 с. - С. 109
26. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. К.: Ваіте, 2014. 376 с.
27. Основні права людини: німецько-український правовий вимір: монографія / за ред. Мельника Р. С. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022.
28. Публічне право: сучасні доктрини в судовій та правозастосовній практиці: навч. посіб; за заг. ред. проф. Т. М. Слінько, доц. Л. І. Летнянчина. Харків: Право, 2023. 368 с.
29. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
30. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
31. Словник української мови. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=вплив>

Перелік юридичних документів:

32. Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf>
33. Human rights instruments. Volume I. Compilation of general comments and general recommendations adopted by human rights treaty bodies. HRI/GEN/1/Rev.9 (Vol. I). 27 May 2008.- P. 259 URL: <https://digitallibrary.un.org/record/629675>
34. Joint Guidelines of the Venice Commission and OSCE/ODIHR on Political Party Regulation, adopted by the Venice Commission at its 125th Plenary online session (11-12 December 2020) CDL-AD(2020)032-e URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)032-e)
35. Venice Commission and OSCE/ODIHR, CDL-AD(2010)024. Guidelines on Political Party Regulation. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/b/77812.pdf>
36. Закон України Про правовий режим воєнного стану від 12 травня 2015 року № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/389-19#Text>
37. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
38. Міжнародний пакт про громадські і політичні права ООН від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
39. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-19#Text>
40. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів статті 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», статей 15, 15-1, 26 Закону України «Про кінематографію» від 21 грудня 2021 року № 3-р/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-21#Text>
41. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 16 листопада 2022 року № 9-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Приватного акціонерного товариства «Одестеплокомуненерго» щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису статті 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (щодо непорушності права власності) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22#Text>
42. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021 у справі за конституційною скаргою Одінцової Олени Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу другого статті 471 Митного кодексу України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-21#Text>
43. Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»

(справа про соціальний захист військовослужбовців) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>

44. Статут Ради Європи Лондон, 5 травня 1949 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text

References

Bibliography:

1. Anti-Extremism, Negative Republicanism, Civic Society: Three Paradigms for Banning Political Parties, Published online by Cambridge University Press: 06 March 2019, URL: <https://doi.org/10.1017/S2071832200015157>
2. Barabash YU.H., Berchenko H.V. Chy zdatna zakhystyty sebe demokratiia v umovakh viŭny? (na dosvidi derzhavnogo budivnytstva pid chas rosiŭskoї ahresii). *Pravo Ukraїny*. 2023. No1. S. 54-75.- C.54
3. Bäcker, R., Rak, J. (2019). Trajektorja trwania opancerzonych demokracji. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, 41(3), 63–82. URL: <https://wwwr.pl/sfzh/article/view/1386/1357>
4. Boryslavska O. M. Demokratiia v umovakh viŭny ta zahroz natsionalniŭ bezpetsi. *Ukraїnskyŭ chasopys konstytutsiynoho prava*. 2017. No 2. S. 9–10. URL: <https://www.constjournal.com/pub/2-2017/demokratiia-umovakh-viiny-zahroz-natsionalnii-bezpetsi>.
5. Boryslavska O.M. Metodolohichni pidkhody do rozuminnia sutnosti konstytutsionalizmu. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia yurydychni nauky*. 2014. Dbgecr 6-1. Tom 1. S.70-74.
6. Savchyn M. Konstytutsionalizm i viina. *Ukraїnskyi chasopys konstytutsiynoho prava*, 2022, № 2. S.3-14. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2022-2/pdfs/1-mykhailo-savchyn-konstytutsionalizm-viina.pdf>
7. Geis Anna, Harald Müller, and Niklas Schörnig. *The Militant Face of Democracy: Liberal Forces for Good*. Cambridge University Press, 2013. 379 p.
8. Giovanni Capoccia. *Militant Democracy: The Institutional Bases of Democratic Self-Preservation*. *Annual Review of Law and Social Science*, 2013. №9. rr. 207-226
9. Holovaty Serhii. Pro liudski prava. *Lektsii*. – K.: DUKH I LITERATURA, 2016. – 760 c.
10. Hryshchuk O. V. Konstytutsiini tsinnosti ta pryntsyipy v rishenniakh Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy: osoblyvosti v umovakh voiennoho stanu ta zahroz natsionalnii bezpetsi. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy*. 2022. № 6. S. 96-106.- C.98
11. Invernizzi Accetti Carlo, Ian Zuckerman. *Whats Wrong with Militant Democracy?* *Political Studies Volume 65, Issue 1_suppl*, April 2017.
12. Issacharoff Samuel. *Fragile Democracies*. *Harvard Law Review*. Vol. 120. No. 6. 2007. PP. 1405-1467.
13. Kirshner, Alexander S. *A Theory of Militant Democracy: The Ethics of Combatting Political Extremism*. New Haven: Yale University Press, 2014. 208 r.
14. Loewenstein, K. *Militant democracy and fundamental rights*. *The American Political Science Review*, Vol. 31, No. 3 (Jun. 1937), pp. 417-432. URL: https://warwick.ac.uk/fac/arts/history/students/modules/hi290/seminars/revolution/loewenstein_militant_democracy_i.pdf
15. Malkpoulou A. *Introduction in Militant Democracy and Its Critics: Populism, Parties, Extremism*. 2022. 225 p.
16. Melnyk R.S., Bevenko V.M. *Zahalne administratyvne pravo: Navchalnyi posibnyk / Za zah. red. R.S. Melnyka*. K.: Vaite, 2014. 376 s.
17. *Osnovni prava liudyny: nimetsko-ukraїnskyŭ pravovyŭ vymir: monohrafiia / za red. Melnyka R. S.* Odesa: Vydavnychyŭ dim «Helvetyka», 2022.
18. *Publichne pravo: suchasni doktryny v sudovii ta pravozastosovnii praktytsi: navch. posib; za zah. red. prof. T. M. Slinko, dots. L. I. Letnianchyna*. Kharkiv: Pravo, 2023. 368 s.
19. Quiviger P.Y. Sieyès, Emmanuel-Joseph. In: Sellers, M., Kirste, S. (eds) *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy*. Springer, Dordrecht. 2020. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6730-0_647-1
20. Rabinovych P. M. *Osnovy teorii ta filosofii prava: navch. posibnyk*. Lviv: Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i pravo», 2021. 256 c.
21. Rak J., Bäcker, R. *Neo-militant democracies in post-communist member states of the European Union*. Routledge. 2022, 255 p.
22. Richard S. Katz. *Democracy and Legal Regulation of Political Parties. Regulating Political Parties European Democracies in Comparative Perspective / edited by Ingrid van Biezen Hans-Martien ten Napel*. Leiden: Leiden University Press, 2016. 283 p. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/30784/642718.pdf?sequence=1=y>
23. Rosenblum Nancy L. *On the Side of the Angels An Appreciation of Parties and Partisanship*. Princeton: Princeton University Press, 2010. 601 r.
24. Sajo A. *Militant democracy and transition toward democracy et al. Militant Democracy*. Utrecht: Eleven International, 2004. Print. *Issues in Constitutional Law; v. 1.-P.* 209-230.
25. Savchyn M. V. *Porivnialne konstytutsiŭne pravo: navchalnyŭ posibnyk*. Kyїv: Yurinkom Inter, 2019. 328 s.

26. Slovník ukraínskoi movy. URL: <https://slovník.ua/index.php?swrd=vplyv>
27. Teitel R. Militating Democracy. Comparative Constitutional Perspective. Michigan Journal of International Law. 29. 2007. N 1, pp. 49-70 URL: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1144=mjil>
28. Thiel Markus. The 'Militant Democracy Principle in Modern Democracies. Farnham: Ashgate, 2009. 428 p.
29. Tyulkina Svetlana. Militant Democracy: Undemocratic Political Parties and beyond. Abigton, London and New York: Rouylage, 2015. 247 p.
30. Vodiannikov O. YU. Demokratiia i konstytutsiia: prykhovani paradoksy. Aktualni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. pr. Odesa, 2020. Vyp. 87. S. 23-42.
31. Zahalna teoriia prava: Pidruchnyk / Za zah. red. M.I. Koziubry. – K.: Vaite, 2015. – 392 s. - C. 109

List of legal documents:

32. Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf>
33. Human rights instruments. Volume I. Compilation of general comments and general recommendations adopted by human rights treaty bodies. HRI/GEN/1/Rev.9 (Vol. I). 27 May 2008.- P. 259 URL: <https://digitallibrary.un.org/record/629675>
34. Joint Guidelines of the Venice Commission and OSCE/ODIHR on Political Party Regulation, adopted by the Venice Commission at its 125th Plenary online session (11-12 December 2020) CDL-AD(2020)032-e URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2020\)032-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)032-e)
35. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
36. Mizhnarodnyĭ pakt pro hromadski i politychni prava OON vid 16.12.1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
37. Rishennia KSU u spravi za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsyystskoho) totalitarnykh rezhyziv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symvoliky» vid 16 lypnia 2019 roku № 9-r/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-19#Text>
38. Rishennia KSU u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh prypysiv statti 6 Zakonu Ukrainy «Pro telebachennia i radiomovlennia», statei 15, 15-1, 26 Zakonu Ukrainy «Pro kinematohrafiu» vid 21 hrudnia 2021 roku № 3-r/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-21#Text>
39. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Druhyi senat) vid 16 lystopada 2022 roku № 9-r(II)/2022 u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Pryvatnoho aktsioneroho tovarystva «Odesteplokomunenerho» shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremoho prypysu statti 37 Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen» (shchodo neporushnosti prava vlasnosti) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22#Text>
40. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Druhyi senat) vid 21 lypnia 2021 roku № 3-r(II)/2021 u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Odintsovoi Oleny Anatoliivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen abzatsu druho statti 471 Mytnoho kodeksu Ukrainy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-21#Text>
41. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 6 kvitnia 2022 roku № 1-r(II)/2022 u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Polishchuka Serhiia Oleksiiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 4 statti 16-3 Zakonu Ukrainy «Pro sotsialnyi i pravovy zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei» (sprava pro posylenyi sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>
42. Statut Rady Yevropy London, 5 travnia 1949 roku URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text
43. Venice Commission and OSCE/ODIHR, CDL-AD(2010)024. Guidelines on Political Party Regulation. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/b/77812.pdf>
44. Zakon Ukrainy Pro pravovy rezhyv voiennoho stanu vid 12 travnia 2015 roku № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/389-19#Text>

УДК 342.571

doi.org/10.30970/jcl.1.2024.3

Олексій Ганжук

аспірант кафедри конституційного і муніципального права,
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна,
Харків, Україна

ORCID ID: 0000-0003-1727-4801

E-mail: oleksiy.andreevich50@gmail.com

ДЕМОКРАТІЯ УЧАСТІ В УКРАЇНІ: СТАН ТА УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ

PARTICIPATORY DEMOCRACY IN UKRAINE: STATUS AND CONDITIONS OF IMPLEMENTATION

Oleksii Hanzhuk

Graduate student of the Department of Constitutional, Municipal and International Law, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

Abstract | The article investigates the issues of development and conditions of realization of participatory democracy in Ukraine. It is drawn to attention that in the modern conditions of society development, participatory democracy is the driving force behind «daily» participation of the community in the affairs of the municipality. It is established that the realization of participatory democracy is carried out under two conditions: 1) a legal condition, which consists in the proper legal regulation of participation' forms, the procedure for their realization and response; and 2) a non-legal condition, which is characterized by citizens' trust toward the authorities, that is, the conviction that their vote will really be counted.

On the basis of a comparative analysis, it is determined that Ukraine is a state with quite diverse types of public activity, as opposed to other states, such as the Republic of Croatia, the Republic of Austria, the Republic of Poland, the Republic of Finland etc. The level of legal regulation of participatory democracy, which is characterized by the predominant specification of the tools of participatory democracy at the level of the statutes of territorial communities, 1) on the one hand, reflects the recognition of this type of public relations by the state and society, but 2) on the other hand, excessive detailing of the mechanism participatory democracy' tools contributes not only to the clarification of legislation, but also to the appearance of formalism, which results in the impossibility of realization this type of democracy.

It is drawn to attention that improving the use of participatory democracy' tools by citizens in Ukraine is possible by implementing the following measures: 1) achieving compliance of Ukrainian legislation with the experience of the European Union; 2) improving the mechanisms of participatory democracy and simplifying the procedure for the implementation of its instruments; 3) searching for ways to effectively and functionally perform tasks assigned to participatory democracy regarding to the citizens' participation in municipality affairs.

Keywords: participatory democracy, realization, conditions, legal regulation, trust.

Анотація | Стаття присвячена дослідженню стану розвитку та умовам реалізації демократії участі в Україні. Звернено увагу, що у сучасних умовах розвитку суспільства, демократія участі є рушійною силою, яка забезпечує «щоденну» участь громади у місцевих справах. Встановлено, що реалізація партисипативної демократії здійснюється за наявності двох умов: 1) правової, яка полягає в належному законодавчому закріпленні форм участі, процедури їх проведення та реагування; 2) неправової, яка характеризується наявністю у громадян довіри до органів влади, тобто переконання у тому, що їх голос дійсно буде врахований при прийнятті управлінських рішень.

На підставі порівняльного аналізу визначено, що Україна є державою з досить різноманітними видами громадської активності, на відміну від інших держав, таких як Хорватська Республіка, Австрійська Республіка, Польська Республіка, Фінляндська Республіка тощо. Рівень правового регулювання демократії участі, який характеризується переважною конкретизацією інструментів демократії участі на рівні статутів територіальних громад, з одного боку, свідчить про визнання даного виду суспільних відносин зі сторони держави та суспільства, проте з іншого боку, надмірна деталізація механізму окремих інструментів демократії участі сприяє не лише уточненню законодавства, а й появі формалізму, що має наслідком неможливість реалізації даного виду демократії.

Підкреслено, що заходами, спрямованими на покращення в Україні використання громадянами інструментів партисипативної демократії, є наступні: 1) досягнення відповідності законодавства України досвіду Європейського Союзу; 2) удосконалення механізмів партисипативної демократії та спрощення процедури реалізації її інструментів; 3) пошук шляхів до ефективного та функціонально спроможного повноцінного виконання покладених на партисипативну демократію завдань щодо участі громадян у справах місцевого рівня.

Ключові слова: партисипативна демократія, реалізація, умови, правове регулювання, довіра.

Постановка проблеми. Інтеграція України до Європейського Союзу, що має наслідком наближення до європейських цінностей і стандартів, поставила низьку проблем створення в державі нової політичної, економічної соціальної моделі, яка б зміцнила згуртованість суспільства та сформувала довіру у людей до інститутів ЄС. Прийнята на виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Концепція реформування місцевого самоврядування 2014 року стала поштовхом для формування ефективної моделі місцевого самоврядування, а також сприяла успішності посилення соціальної згуртованості громадян. Вказане стало можливим за рахунок реалізації в Україні демократії участі та її інструментів, як складової демократії на місцевому рівні, важливої форми участі громадян та основи розвитку громадянського суспільства.

В умовах введення на території України воєнного стану громадська участь як умова довіри до інститутів держави і місцевого самоврядування громадян набуває особливого значення, оскільки сприяє не лише становленню ефективного функціонування політичної системи суспільства та підвищенню зв'язку громадян із політичними інститутами, а й подоланню соціальної напруженості. Залучення громадян до участі в управлінських процесах не лише підвищує суспільну підтримку та стійкість реформ, а й також забезпечить успіх наближення перемоги України, що обумовлює актуальність проведення даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Демократія участі була предметом наукових досліджень таких вчених, як Т.С. Андрійчук, І.Ф. Бірюк, Р.М. Колісніченко, Л.О. Нікітенко, Д.О. Печенюка, І.М. Попової та інших. Проте, незважаючи на наявність наукових праць, окремі аспекти демократії участі, зокрема щодо умов її належної реалізації, потребують встановлення, уточнення та наукового переосмислення. Завданням статті є здійснення наукового дослідження стану сучасного розвитку та умов реалізації демократії участі в Україні.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі партисипативна демократія є тією рушійною силою, що забезпечує «щоденну» участь населення у справах державного значення на місцевому рівні, точніше – участь громади у місцевих справах. Дійсно, саме демократія участі на відміну від прямої демократії та її форм є максимально наближеною до думки громадськості, вираження

нею свого голосу та здійснення своєї безпосередньої влади, на реалізацію частини 1 статті 5 Конституції України, адже «чи можна вважати, що громадяни дійсно здійснюють реальне управління державними справами, якщо вони, загалом кажучи, один раз на п'ять років кидають бюлетень до виборчої скриньки?» (цитата моя. – О.А.).

Як і реалізація будь-якої реформи, реалізація в Україні демократії участі неможлива без створення державою відповідних для цього умов. Вперше такі умови були передбачені Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні та полягали у створенні матеріального, фінансового, організаційного та кадрового забезпечення¹. З-поміж вказаних умов, на нашу думку, головним чином реалізація партисипативної демократії, тобто використання громадянами інструментів участі на місцевому рівні – громадські слухання, місцеві ініціативи, збори громадян за місцем проживання тощо є можливою за наявності двох умов: по-перше, належного законодавчого закріплення форм участі, процедури їх проведення та реагування (правова умова, *Авт. – О.А.*), по-друге, наявності у громадян довіри до органів влади, тобто переконання у тому, що їх голос дійсно буде врахований при прийнятті управлінських рішень (неправова умова, *Авт. – О.А.*). Розглянемо дані умови детальніше.

Правова умова функціонування демократії участі розкривається через належну правову регламентацію (правове регулювання). А.М. Куліш вважає, що правове регулювання являє собою здійснюваний в інтересах суспільства за допомогою норм права вплив на поведінку учасників суспільних відносин з метою встановлення й упорядкування останніх². Схожу думку висловлюють і автори підручника «Загальна теорія держави та права» за редакцією професора В.В. Копейчикова, за переконанням яких правовим регулюванням є вплив на суспільні відносини певних юридичних засобів, насамперед норм права³. Дещо розширене тлумачення правового регулювання наводить Р.Я. Демків, на думку якого, це є специфічною діяльністю держави, її органів, посадових осіб і уповноважених на те громадських організацій щодо впорядкування суспільних відносин шляхом установлення юридичних норм і прийняття в необхідних випадках індивідуальних рішень відповідно до цих норм, вирішення юридично значимих питань, що виникають у межах таких відносин⁴. Таким чином, правове регулювання є різновидом соціального регулювання, що характеризується унормуванням окремих суспільних відносин за допомогою норм права (на відміну від норм моралі, релігії тощо). Наявність правового регулювання партисипативної демократії, з одного боку, свідчить про упорядкування, «визнання» даного виду суспільних відносин зі сторони держави та суспільства. З іншого боку, наявність закріпленої законом процедури організації та реагування органів державної влади на форми вираження (інструменти) партисипативної демократії є однією із ознак, яка вирізняє демократію участі від іншої громадської активності, зокрема передбаченої ст. 39 Конституції України⁵.

Дотепер відсутній чіткий перелік форм партисипативної демократії, а також уніфікований акт, яким би регламентувалися правові основи даного виду демократії. Вказане сприяє строкатості нормативної бази партисипативної демократії, куди віднесено як закони, так і підзаконні нормативно-правові акти, а також локальні акти. Аналізуючи чинне законодавство України, а також бе-

¹ Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 року № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

² Чемодурова А. Правове регулювання та його ефективність у сучасному світі. Підприємство, господарство і право. Теорія держави і права. Випуск 4. 2020. С. 262-267.

³ Загальна теорія держави і права / за ред. В.В. Копейчикова. Київ : Юрінком, 1997. 320 с.

⁴ Демків Р.Я. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти розуміння. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 34. Т. 1. С. 19-23.

⁵ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

ручи до уваги Висновок Спеціального радника Уряду України з питань децентралізації «Інструменти партисипативної демократії: Європейські стандарти та практики» 2017 року⁶, виокремлюємо перелік інструментів демократії участі та нормативно-правові акти, якими здійснено їх правове регулювання (табл. 1).

Таблиця 1

№	Інструменти дем. участі	Нормативно-правові акти
1.	Місцевий референдум	Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», спеціальний закон відсутній
2.	Громадські ініціативи	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», <u>статут територіальної громади</u>
3.	Збори громадян за місцем проживання	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Постанова Верховної Ради України «Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні», <u>статут територіальної громади</u>
4.	Громадські слухання*	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», <u>статут територіальної громади</u>
5.	Місцеві ініціативи	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», <u>статут територіальної громади</u>
6.	Органи самоорганізації населення	Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про органи самоорганізації населення»
7.	Запит на отримання публічної інформації	Закон України «Про доступ до публічної інформації», Закон України «Про інформацію»
8.	Звернення громадян	Закон України «Про звернення громадян»
9.	Електронні петиції*	Закон України «Про звернення громадян»
10.	Громадська експертиза	Постанова КМУ «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади»
11.	Бюджет участі	законодавча база відсутня, «Методичні рекомендації щодо механізмів участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні» Міністерства фінансів України
* проекти Законів України «Про громадські слухання» від 06.07.2015 № 2295а та «Про петиції» від 03.06.2015 № 2997 знаходяться на розгляді Верховної Ради України з 2015 року		

Вказаний перелік інструментів демократії участі дає підстави розцінювати Україну як державу з досить різноманітними видами громадської активності, на відміну від інших держав. Наприклад, Хорватська Республіка, як нещодавня держава-учасниця Європейського Союзу, закріплює правову основу участі громадян у справах місцевого самоврядування у розділі IV «Пряма участь громадян у прийнятті рішень» Закону Хорватської Республіки «Про місцеве та регіональне самоврядування» 2001 року. Аналізуючи положення розділу вказаного Закону виокремлюємо наступні форми участі громадян у прийнятті рішень місцевого значення, серед яких: 1) референдум, що скликається з метою прийняття рішення на пропозицію щодо зміни статуту, щодо прийняття підзаконного нормативно-правового акту або іншого питання, що виходить за межі компетенції представницького органу (стаття 24); 2) місцеві збори громадян (стаття 24); 3) законодавча ініціатива щодо прийняття підзаконного нормативно-правового акту (стаття 25); 4) подання заперечень та скарг, петицій (стаття 26). Досить цікавим є те, що Закон покладає на представницький орган обов'язок розглянути законодавчу пропозицію, за умови її підкріплення підписами не менше десяти відсотків виборців, зареєстрованих у виборчому списку муніципалітету⁷.

⁶ Висновок Спеціального радника Уряду України з питань децентралізації «Інструменти партисипативної демократії: Європейські стандарти та практики» 2017 року. URL: <http://surl.li/hlexf>.

⁷ Law on local and regional self-government adopted by the Croatian Parliament at the session on April 06, 2001. № 01-081-01-1100/2. URL: <http://www.parliament.am/library/Tim/XORVATIA.pdf>.

Конституцією Австрійської Республіки на законодавчому рівні як інструмент громадської участі закріплено лише референдуми, проведення яких ініціюється громадянами на місцевому та федеральному рівні. Станом на зараз в Австрії було проведено 6 референдумів та 16 референдумів на місцевому рівні, з яких найбільш важливими стали референдуми, що стосувалися будівництва атомної електростанції та вступу до Європейського Союзу. Наступними інструментами громадської участі в Австрії, що мають досить вагомий вплив, є місцеві законодавчі ініціативи та консультації громадян. Щодо місцевих законодавчих ініціатив, то за умови достатньої підтримки населення (що варіюється від ста тисяч голосів на федеральному рівні та, наприклад, п'ятдесяти восьми тисяч голосів у Відні) на законодавця покладається обов'язок провести голосування за наданою громадянами пропозицією⁸.

У контексті Польської Республіки доцільно виділити лише три форми партисипативної демократії - громадські консультації, місцева ініціатива та законодавча ініціатива, досвід реалізації яких не свідчить про їх особливе використання. Зокрема, у рамках кампанії «Ти маєш голос» Фонду ім. Стефана Баторія було проведено дослідження у муніципалітетах Польщі щодо використання інструментів участі за 2014-2017 роки. Дослідження показало, що: 1) 43% муніципалітетів передбачають проведення громадських консультацій; 2) тільки 23% рад муніципалітетів приймали постанови щодо місцевої ініціативи, незважаючи на те, що їх зобов'язує це робити закон; 3) 19% муніципалітетів включили до своїх статутів положення про законодавчу ініціативу; 4) 44% муніципалітетів не гарантують своїм громадянам доступ до жодного з інструментів участі; 5) лише в 4% муніципалітетів присутні всі три інструменти участі⁹.

Досвід Фінляндської Республіки засвідчує існування двох головних форм партисипативної демократії – консультативних референдумів та місцевих ініціатив. За ініціювання громадян, місцеві ради можуть прийняти рішення про проведення консультативних референдумів. Якщо референдум ініціюють хоча б п'яти відсотків громадян, що мають виборче право, місцева рада зобов'язана без зволікання провести референдум. Стосовно місцевих ініціатив, то принаймні два відсотка жителів відповідної громади мають право подавати місцевим органам влади ініціативи (розгляд яких здійснюється протягом шести місяців). Проведена у 1995 року адміністративна реформа розширила права громадян, надавши право подавати ініціативи щодо проведення місцевих слухань, організації муніципальних референдумів, обрання представників в муніципальні органи⁸.

Повертаючись до досвіду України та аналізу Таблиці 1, констатуємо, що більшість інструментів партисипативної демократії хоч і передбачені законами, але конкретизуються статутами територіальних громад як актами локальної дії. Така позиція, з одного боку, дає змогу врахувати всю специфіку муніципального рівня реалізації демократії участі (зокрема, кількість осіб у територіальній громаді та похідні від неї особливості щодо процедур, форм тощо). Проте, з іншого, відсутність закріплення на законодавчому рівні вказаних вимог не виключає можливі зловживання зі сторони місцевих органів влади, зокрема у контексті надмірного ускладнення процедур партисипативної демократії, передбачених статутами територіальних громад, що унеможлиблює реальну участь громадян.

Для прикладу розглянемо Статут територіальної громади міста Харкова. З часу свого прийняття 29 листопада 2000 року¹⁰ Статут територіальної громади міста Харкова змінювався лише одного разу до своєї, на теперішній час, чинної редакції від 04 липня 2007 року¹¹. Хоча зміни стосу-

⁸ Законодавче регламентування демократії участі в місцевому самоврядуванні країн Європейського Союзу: інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. 2019 рік. 23 с. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29004.pdf>.

⁹ У великих містах жителі мають більше голосу. Czytaj więcej на Prawo.pl: <https://www.prawo.pl/samorzad/inicjatywy-mieszkancow-i-ich-finansowanie-przez-samorzady,385516.html>.

¹⁰ Про затвердження Статуту територіальної громади міста Харкова: Рішення Харківської міської ради від 29.11.2000 року. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/378862>.

¹¹ Про затвердження нової реакції Статуту територіальної громади міста Харкова: Рішення Харківської міської ради від 04.07.2007 року № 121/07. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/392583>.

валися подальшого розвитку інститутів безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення, а також деталізації механізму реалізації окремих інструментів партисипативної демократії, доцільним видається констатувати надмірну формалізацію та декларативність положень механізму демократії участі. Вказане детально відображено нижче (табл. 2).

Таблиця 2

Критерій	Статут т/г Харкова, 2000 р.	Статут т/г Харкова 2007 р.
Опитування громадян	Консультативне опитування громадян (ст. 21) <i>Консультативне опитування жителів</i>	Дорадче опитування громадян (ст. 22) <i>Дорадче опитування громадян України визначено як консультативний референдум</i>
Загальні збори громадян за місцем проживання	Загальні збори громадян за місцем проживання (ст. 23) <i>Розкрито загальні положення процедури організації та проведення зборів громадян за місцем проживання</i>	Загальні збори громадян за місцем проживання (ст. 24) <i>Положення «Про загальні збори громадян за місцем проживання в м. Харкові».</i> <i>Визначено:</i> - обов'язкові мінімальні норми представництва; - вимоги до повідомлення про проведення загальних зборів та його реєстрації в Книзі реєстрації місцевих ініціатив, загальних зборів, громадських слухань у м. Харкові (надалі – Книзі реєстрації); - вимоги до структури протоколу та його оприлюднення.
Місцеві ініціативи	Місцеві ініціативи (ст. 25) <i>Розкрито загальні положення процедури організації та внесення місцевих ініціатив</i>	Місцеві ініціативи (ст. 25) <i>Положення «Про місцеві ініціативи в місті Харкові».</i> <i>Визначено:</i> - порядок створення ініціативної групи; - строк збору підписів та їх кількість не менше 10 000 для розгляду міської ради; - порядок повідомлення про намір внести місцеву ініціативу та реєстрації у Книзі реєстрації; - форму листів для збору підписів з обов'язковими реквізитами.
Громадські слухання	Громадські слухання (ст. 24) <i>Розкрито загальні положення процедури організації та проведення громадських слухань</i>	Громадські слухання (ст. 26) <i>Положення «Про громадські слухання в місті Харкові».</i> <i>Визначено:</i> - можливих ініціаторів проведення громадських слухань; - порядок повідомлення про намір щодо проведення громадських слухань та реєстрації у Книзі реєстрації; - форму листів для збору підписів.

Станом на зараз Статут територіальної громади міста Харкова вже понад шістнадцять років не підлягав перегляду, що за переконанням директора Інституту глобальних технологій В. Карасьова сприяє тому, що «відсутність повноцінних механізмів міської громадської активності не дає змогу контролювати міську владу»¹². Дійсно, партисипативна демократія є тим інститутом забезпечення демократії, який через надмірний формалізм може зазнати краху через неможливість ре-

¹² Суперечливий статут територіальної громади Харкова. Публікація від 04.07.2007 року. URL: <http://surl.li/evgvk>.

алізації. З одного боку, деталізація механізму окремих інструментів демократії участі (на локальному рівні) сприяє його уточненню та відсутності двоякого тлумачення, що є одним із принципів верховенства права. З іншого боку, ускладнення процедури місцевих ініціатив, громадських слухань, загальних зборів громадян за місцем проживання тощо сприяє обмеженню можливості громадян на реалізацію свого конституційного права участі.

Ще одним фактором, що має вирішальний вплив на реалізацію громадянами свого конституційного права участі, та що одночасно є умовою реалізації партисипативної демократії являється довіра громадян. Відсутність на законодавчому рівні змісту поняття «довіра» є підставою звернення до правової доктрини та інших джерел. Енциклопедичний словник з державного управління характеризує «довіру» як відношення громадян до діяльності органів державної влади, їх посадових осіб, що ґрунтується на вірі, переконливості та впевненості громадян у надійності, компетентності, сумлінності, щирості, чесності даної влади¹³. Щодо правової доктрини, то як зазначає М. Вебер, саме на довірі громадян засновується раціонально-правова інституційна легітимність влади¹⁴. На думку М.В. Чабанної, довіра (зокрема політична довіра) розкривається як переконання громадян у тому, що політичні інститути (парламент, уряд, політичні партії) ефективно здійснюють свою діяльність¹⁵.

Таким чином, довірою є не лише впевненість громадян у тому, що діяльність органів влади здійснюється із урахуванням принципів законності та верховенства права, а також те, що їх голос буде врахований при прийнятті управлінських рішень. У даному контексті досить влучно зазначено Ніком Колдрі, що «аби голос був ефективним, недостатньо, щоб він просто існував, він повинен мати цінність з точки зору слухача»¹⁶. Саме відсутність довіри, на думку К. Гавриловської, є однією з основних причин появи в Україні абсентеїзму¹⁷. Абсентеїзм, згідно Академічного тлумачного словника, являє собою масове ухиляння від участі у виборах, а також систематична відсутність на засіданнях членів колегіальних органів¹⁸. При цьому, як зазначає О. Бориславська, найбільш загрозливим для функціонування системи демократії є систематичний абсентеїзм, що є формою політичного протесту проти діючої системи публічної влади, коли виборець відмовляється висловлювати свою політичну позицію на виборах, натомість ігнорує вибори як такі¹⁹. Тобто, хоча абсентеїзм переважно трактується як відмова громадян від участі у виборах та референдумах, тобто формах прямої демократії, вказане співвідноситься також з партисипативною демократією та її інструментами, оскільки абсентеїзм можливий і на рівні муніципалітету. Якщо відсутність довіри сприяє абсентеїзму, то навпаки довіра громадян до органів влади сприяє посиленій громадській активності.

Наразі встановити рівень використання громадянами інструментів партисипативної демократії є можливим за допомогою результатів національних опитувань щодо громадянського залучення в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» (USAID). Аналізуючи дані проведених у 2019, 2020 та 2022 роках опитувань, доцільно констатувати:

1) Станом на серпень 2019 року тільки 25,2% громадян інколи брали участь у житті громади. До роботи у місцевих громадських комітетах були залучені 7,0% громадян, у громадські слухання - 6,8%, у мирних зібраннях - 6,0%, у написанні скарг до місцевих органів влади - 5,9% громадян [6].

¹³ Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.

¹⁴ Горлач М. Політологія : наука про політику : підручник [для студ. вищ.навч.закл.] / М. І. Горлач, В. Г. Кремень К. : Центр учбової літератури, 2009. 840 с.

¹⁵ Чабанна М.В. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки для демократії. *Мегістеріум*. Випуск 58. Політичні студії. 2014. С. 8-13.

¹⁶ Couldry N. *Why voice matters: Culture and politics after neoliberalism*. 2020, London, England: SAGE. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2056305116662187#bibr15-2056305116662187>.

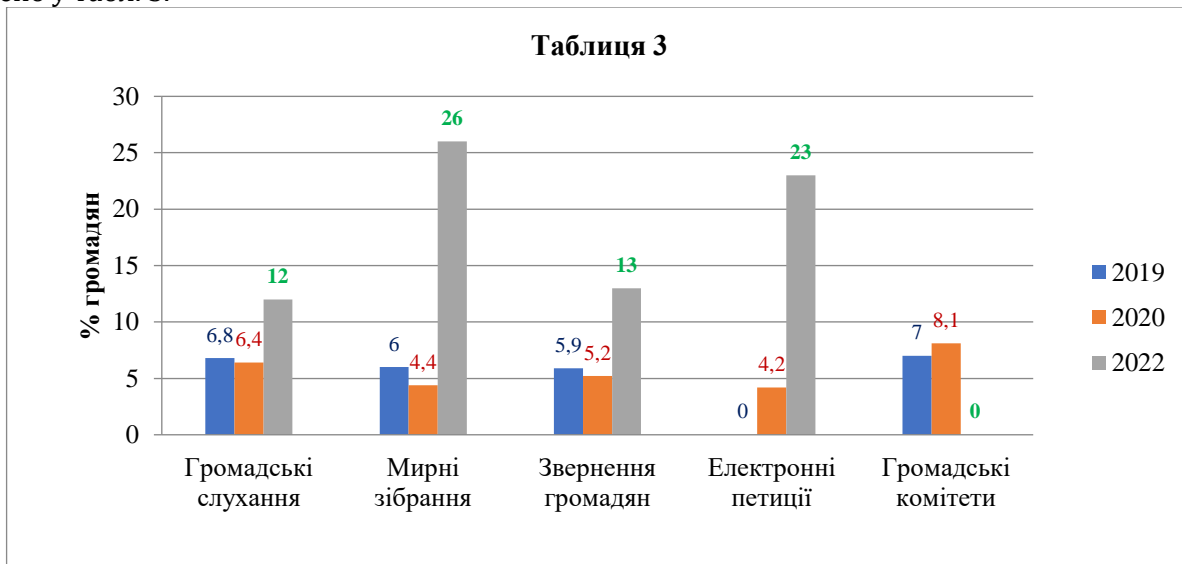
¹⁷ Гавриловська К. Політичний абсентеїзм у сучасній Україні. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/25136/1>.

¹⁸ Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/absentejizm>.

¹⁹ Бориславська О. Вибори - [Без]альтернативна основа демократії? *Український часопис конституційного права*. 2018. Часопис 2. С. 12-19.

2) Станом на березень 2020 року лише 32,8% громадян з певною регулярністю брали участь у житті громади. При цьому, до роботи у громадських комітетах було залучено 8,1% громадян, у громадських слуханнях - 6,4%, мирних зібраннях - 4,4%, у поданні скарг стосовно інфраструктурних питань - 5,2% та ініціюванні чи підписуванні електронних петицій - 4,2% громадян [19].

3) Станом на листопад 2022 року (введення на території України воєнного стану) вже 24,0% громадян активно брали участь у житті громади. При цьому, у громадських слуханнях було залучено 12% громадян, мирних зібраннях - 26%, у поданні скарг стосовно інфраструктурних питань - 13% та ініціюванні чи підписуванні електронних петицій - 26% громадян²⁰. Вказане графічно зображено у табл. 3.

Таким чином, в умовах воєнного стану спостерігається тенденція збільшення участі громадян у місцевих справах та використанні інструментів партисипативної демократії. Додатково, з метою зміцнення в Україні громадської участі з травня 2023 року почав реалізовуватися проєкт Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні» в рамках ухваленого Плану дій для України «Стійкість, відновлення, реконструкція» на 2023-2026 роки. В рамках проєкту передбачається проведення семінарів та тренінгів про порядок і правила користування інструментами громадської участі. На теперішній час було проведено семінар «Демократія участі – невід’ємний елемент доброго демократичного врядування» у Львові, а також серію діалогових семінарів «Активні мешканці – ключ до розвитку громади» у населених пунктах в межах Львівської міської територіальної громади (у Винниках, Лисиничах та Підбірцях, Малехові, Рудно та Зашкові)²¹.

Висновок. На сьогодні партисипативній демократії відведено важливе місце в механізмі забезпечення локальної демократії, який забезпечує «щоденну» участь населення у справах державного значення на рівні муніципалітету. Реалізація в Україні демократії участі можлива за двох умов: 1) належного законодавчого закріплення форм участі, процедури їх проведення та реагування (правова умова), 2) наявності у громадян довіри до органів влади, тобто переконання у тому, що їх голос дійсно буде врахований при прийнятті управлінських рішень (неправова умова).

На теперішній час, поточний стан розвитку партисипативної демократії в Україні, попри її унормування за допомогою законів, підзаконних, так і локальних нормативно-правових актів, ха-

²⁰ Зростання активізму, відсіч ворогу та зміна ставлення до корупції (Листопад, 2022). URL: <https://engage.org.ua/serp-2022-zrostantia-aktyvizmu-vidsich-vorohu-ta-zmina-stavlennia-do-koruptsii/>.

²¹ «Активні мешканці – ключ до розвитку громади». Проєкт Ради Європи з громадської участі провів перший раунд діалогових семінарів у населених пунктах Львівської міської територіальної громади. URL: <http://surl.li/hmamb>.

рактизується відносно незначною участю громадян у справах муніципалітету. Така ситуація свідчить про так звану «кризу участі», що є обмеженням реальної здатності громадян використати своє конституційне права на участь. На нашу думку, покращення ситуації щодо громадської участі стане можливим шляхом її подальшого реформування за наступними напрямками: 1) досягнення відповідності законодавства України, яким регламентована партисипативна демократія, досвіду Європейського Союзу у даній сфері; 2) удосконалення механізмів партисипативної демократії та спрощення процедури реалізації таких інструментів громадської участі, як місцевих ініціатив, громадських слухань та загальних зборів громадян за місцем проживання тощо; 3) пошук шляхів до ефективного та функціонально спроможного повноцінного виконання покладених на партисипативну демократію завдань щодо участі громадян у справах місцевого рівня.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Couldry N. (2010). *Why voice matters: Culture and politics after neoliberalism*. London, England: SAGE. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2056305116662187#bibr15-2056305116662187>.
2. «Активні мешканці – ключ до розвитку громади». Проєкт Ради Європи з громадської участі провів перший раунд діалогових семінарів у населених пунктах Львівської міської територіальної громади. URL: <http://surl.li/hmamb>.
3. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/absentejizm>.
4. Бориславська О. Вибори - [Без]альтернативна основа демократії? Український часопис конституційного права. 2018. Часопис 2. С. 12-19.
5. Висновок Спеціального радника Уряду України з питань децентралізації «Інструменти партисипативної демократії: Європейські стандарти та практики» 2017 року. <http://surl.li/hlexf>.
6. Гавриловська К. Політичний абсентеїзм у сучасній Україні. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/25136/1>.
7. Горлач М. Політологія: наука про політику: підручник [для студ. вищ.навч.закл.] / М. І. Горлач, В. Г. Кремень К.: Центр учбової літератури, 2009. 840 с.
8. Громадський активізм та ставлення до реформ: суспільна думка в Україні (Червень-Липень, 2019). URL: <https://engage.org.ua/hromadskyj-aktyvizm-ta-stavlennia-do-reform-suspilna-dumka-v-ukraini-2/>.
9. Демків Р.Я. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти розуміння. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 34. Т. 1. С. 19–23.
10. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
11. Загальна теорія держави і права / за ред. В.В. Копейчикова. Київ: Юрінком, 1997. 320 с.
12. Законодавче регламентування демократії участі в місцевому самоврядуванні країн Європейського Союзу: інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. 2019 рік. 23 с. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29004.pdf>.
13. Зростання активізму, відсіч ворогу та зміна ставлення до корупції (Листопад, 2022). URL: <https://engage.org.ua/sep-2022-zrostannia-aktyvizmu-vidsich-vorohu-ta-zmina-stavlennia-do-koruptsii/>.
14. Суперечливий статут територіальної громади Харкова. 04.07.2007 рік. URL: <http://surl.li/evgvk>.
15. У великих містах жителі мають більше голосу. Czytaj więcej na Prawo.pl: <https://www.prawo.pl/samorzad/inicjatywy-mieszkanow-i-ich-finansowanie-przez-samorzady,385516.html>.
16. Українці залучені до громадської діяльності, але уникають активної участі (Березень, 2020). URL: <https://engage.org.ua/ukrainsi-zalucheni-do-hromadskoi-diialnosti-ale-unykaiut-aktyvnoi-uchasti/>.
17. Чабанна М.В. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки для демократії. Магістеріум. Випуск 58. Політичні студії. 2014. С. 8-13.
18. Чемодурова А. Правове регулювання та його ефективність у сучасному світі. Підприємство, господарство і право. Теорія держави і права. Випуск 4. 2020. С. 262-267.

Перелік юридичних документів:

19. Law on local and regional self-government adopted by the Croatian Parliament at the session on April 06, 2001. № 01-081-01-1100/2. URL: <http://www.parliament.am/library/Tim/XORVATIA.pdf>.
20. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
21. Про затвердження Статуту територіальної громади міста Харкова: Рішення Харківської міської ради від 29.11.2000 року. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/378862>.

22. Про затвердження нової реакції Статуту територіальної громади міста Харкова: Рішення Харківської міської ради від 04.07.2007 року № 121/07. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/392583>.
23. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 року № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

References

Bibliography:

1. Akademichniy tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. URL: <http://sum.in.ua/s/absentejizm>.
2. Boryslavska O. Vybyory - [Bez]alternatyvna osnova demokratsii? Ukrainyskyi chasopys konstytutsiinoho prava. 2018. Chasopys 2. S. 12-19.
3. Chabanna M.V. Dovira do politychnykh instytutiv: peredumovy ta naslidky dlia demokratsii. Magisterium. Vypusk 58. Politychni studii. 2014. S. 8-13.
4. Chemodurova A. Pravove rehuliuвання ta yoho efektyvnist u suchasnomu sviti. Pidpriumstvo, gospodarstvo i pravo. Teoriia derzhavy i prava. Vypusk 4. 2020. S. 262-267.
5. Couldry N. (2010). Why voice matters: Culture and politics after neoliberalism. London, England: SAGE. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2056305116662187#bibr15-2056305116662187>.
6. Demkiv R.YA. Pravove rehuliuвання yak yurydychne yavyshe: okremi aspekty rozuminnia. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo». 2015. Vyp. 34. T. 1. S. 19-23.
7. Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia / uklad.: YU. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in.; za red. YU. V. Kovbasiuka, V. P. Troshchynskoho, YU. P. Surmina. K.: NADU, 2010. 820 s.
8. Havrylovska K. Politychni absenteizm u suchasni Ukraini. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/25136/1>.
9. Horlach M. Politolohiia: nauka pro polityku: pidruchnyk [dlia stud. vyshch.navch.zakl.] / M. I. Horlach, V. H. Kremen K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2009. 840 s.
10. Hromadskyi aktyvizm ta stavlennia do reform: suspilna dumka v Ukraini (Cherven-Lypen, 2019). URL: <https://engage.org.ua/hromadskyj-aktyvizm-ta-stavlennia-do-reform-suspilna-dumka-v-ukraini-2/>.
11. Superechlyvyi statut terytorialnoi hromady Kharkova. 04.07.2007 rik. URL: <http://surl.li/evgvk>.
12. U velykykh mistakh zhyteli maiut bilshе holosu. Czytaj więcej na Prawo.pl: <https://www.prawo.pl/samorzad/inicjatywy-mieszkanow-i-ich-finansowanie-przez-samorzady,385516.html>.
13. Ukraintsi zalucheni do hromadskoi diialnosti, ale unykaiut aktyvnoi uchasti (Berezen, 2020). URL: <https://engage.org.ua/ukraintsi-zalucheni-do-hromadskoi-diialnosti-ale-unykaiut-aktyvnoi-uchasti/>.
14. Vysnovok Spetsialnoho radnyka Uriadu Ukrainy z pytan detsentralizatsii «Instrumenty partysypatyvnoi demokratsii: Yevropeiski standarty ta praktyky» 2017 roku. <http://surl.li/hlexf>.
15. Zahalna teoriia derzhavy i prava / za red. V.V. Kopieichykova. Kyiv: Yurinkom, 1997. 320 s.
16. Zakonodavche rehlementuvannya demokratsii uchasti v mistsevomu samovriaduvanni krain Yevropeiskoho Soiuzu: informatsiina dovidka, pidhotovlena Yevropeiskym informatsiino-doslidnytskym tsentrom na zapyt narodnoho deputata Ukrainy. 2019 rik. 23 c. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29004.pdf>.
17. Zrostannia aktyvizmu, vidsich vorohu ta zmina stavlennia do koruptsii (Lystopad, 2022). URL: <https://engage.org.ua/cep-2022-zrostannia-aktyvizmu-vidsich-vorohu-ta-zmina-stavlennia-do-koruptsii/>.
18. «Aktyvni meshkantsi – kliuch do rozvytku hromady». Proiekt Rady Yevropy z hromadskoi uchasti proviv pershyi raund dialohovykh seminariv u v naselenykh punktakh Lvivskoi miskoi terytorialnoi hromady. URL: <http://surl.li/hmamb>.

List of legal documents:

19. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 roku № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
20. Law on local and regional self-government adopted by the Croatian Parliament at the session on April 06, 2001. № 01-081-01-1100/2. URL: <http://www.parliament.am/library/Tim/XORVATIA.pdf>.
21. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannya mistsevoho samovriaduvannya ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 roku № 333-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.
22. Pro zatverdzhennia Statutu terytorialnoi hromady mista Kharkova: Rishennia Kharkivskoi miskoi rady vid 29.11.2000 roku. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/378862>.
23. Pro zatverdzhennia novoї reaktsii Statutu terytorialnoi hromady mista Kharkova: Rishennia Kharkivskoi miskoi rady vid 04.07.2007 roku № 121/07. URL: <http://kharkiv.rocks/reestr/392583>.

УДК [94+342.8](497.6)

doi.org/10.30970/jcl.1.2024.4

Ірина Юркевич

доктор філософії з права, доцент кафедри кримінального права та процесу, заступниця декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету,
Тернопіль, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8025-8156
E-mail: i.yurkevich@wunu.edu.ua

Арсен Романів

студент юридичного факультету Західноукраїнського національного університету студент історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка,
Тернопіль, Україна
ORCID ID: 0000-0002-7420-5207
E-mail: arsromh@gmail.com

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРЧОГО ПРАВА БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ

HISTORICAL BACKGROUND OF THE FORMATION AND PARTICULARITY OF THE ELECTION LAW OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Iryna Yurkevych | Arsen Romaniv

Associate Professor of the Criminal Department law and process Deputy Dean of the Faculty of Law West Ukrainian National University, Ternopil, Ukraine /
Student of the Faculty of Law West Ukrainian National University, Student of the Faculty of History Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk, Ternopil, Ukraine

Abstract | The article examines the historical conditions of the formation of modern electoral law in Bosnia and Herzegovina. The influence of the history of the land and its ethnic situation (habitation of Bosniaks, Serbs and Croats) on the peculiarities of the formation of the state in its modern form is analysed. It was established that the Bosnian War of 1992-1995, which originated on an ethnic basis, was of decisive importance in the formation of Bosnia and Herzegovina in the form of a federation as a compromise option for all parties. The role of the international community in stopping the conflict through diplomatic and military means, creating the Constitution of Bosnia and Herzegovina and determining the initial principles of electoral law is highlighted. The principles of election of elected bodies of state power (Parliamentary Assembly, Presidency of Bosnia and Herzegovina) under the Constitution are highlighted. Information on the stages of

formation of electoral legislation and the source base of the electoral law of Bosnia and Herzegovina is summarised. Certain features of the electoral legislation designed to keep peace between the three formative nations (ethnic quotas, the status of the Brcko District) and to solve the problems of consequences of the Bosnian war (voting of citizens abroad, refugees and displaced persons) are characterised. The issue of equality of participants in the election process in the context of ethnic representation and the decision of the European Court of Human Rights in the case of Sejdīć and Finci v. Bosnia and Herzegovina (No. 27996/06 and 34836/06) is analysed. The role of the Venice Commission in improving the electoral law of the state is outlined. Additional political challenges facing modern Bosnia and Herzegovina, and its constitutional and electoral rights are identified: the status of Croats in the state, the threat of disintegration processes gaining momentum, further control of the state by the international community due to the threat of an aggravation of the situation in the Balkans. It is predicted that election law will retain a conservative character along with constitutional law and the political structure of the state.

Keywords: Bosnian war of 1992-1995, constitutional law of Bosnia and Herzegovina, election law of Bosnia and Herzegovina, settlement of post-war electoral problems, modern political challenges on the Balkan Peninsula.

Анотація | У статті досліджено історичні умови формування сучасного виборчого права Боснії і Герцеговини. Проаналізовано вплив історії земель та її етнічної картини (проживання босняків, сербів та хорватів) на особливості формування держави у сучасному вигляді. Констатовано, що Боснійська війна 1992-1995 років, що зародилась на етнічному підґрунті, мала визначальне значення при формуванні Боснії і Герцеговини у формі федерації як компромісний варіант для всіх сторін. Виокремлено роль міжнародної спільноти у зупиненні конфлікту дипломатичним та військовим шляхами, створенні Конституції Боснії і Герцеговини й визначенні початкових принципів виборчого права. Висвітлено принципи обрання виборних органів державної влади (Парламентської асамблеї, Президентства Боснії і Герцеговини) згідно з Конституцією. Узагальнено інформацію про етапи формування виборчого законодавства і джерельну базу виборчого права Боснії і Герцеговини. Охарактеризовано особливості виборчого законодавства, покликані зберегти мир між трьома формотворчими народами (етнічні квоти, статус округу Брчко) та врегулювати наслідки Боснійської війни (голосування громадян за кордоном, біженців та переміщених осіб). Проаналізовано питання рівності учасників виборчого процесу в контексті етнічного представництва та рішення Європейського суду з прав людини у справі Сейдич та Фінци проти Боснії і Герцеговини (№ 27996/06 і 34836/06). Окреслено роль Венеційської комісії у вдосконаленні виборчого права держави. Визначено додаткові політичні виклики, що постають перед сучасною Боснією і Герцеговиною, її конституційним та виборчим правом: статус хорватів у державі, загроза набрання обертів дезінтеграційних процесів, подальший контроль міжнародного співтовариства над державою через острах загострення ситуації на Балканах. Прогнозовано, що виборче право зберігатиме консервативний характер поряд з конституційним та політичною структурою держави.

Ключові слова: Боснійська війна 1992-1995 років, конституційне право Боснії і Герцеговини, виборче право Боснії і Герцеговини, врегулювання повоєнних виборчих проблем, сучасні політичні виклики на Балканському півострові.

Актуальність теми дослідження. Чітке виборче законодавство держави є запорукою мирного трансферу влади згідно з результатами волевиявлення громадян. Досвід державного формування Боснії і Герцеговини є унікальним в багатьох аспектах. Створенню федерації в сучасному вигляді передувала жорстока Боснійська війна 1992-1995 років, а підтримка миру забезпечена політичним контролем зі сторони світу. Очевидно, що за таких обставин виборче право Боснії і Герцеговини опирається на певні особливості, які пов'язані з історією та сучасною політикою держави. Геополітична ситуація на Балканському півострові залежить від подій давнини, які й досі впливають на відносини держав Балкан між собою та зі світом. У зв'язку з цим, виборче законодавство Боснії і Герцеговині потребує стабільності задля збереження миру не тільки у державі, а й у цілому

регіоні загалом. Однак, враховуючи геополітичні зміни, що відбулись опісля Боснійської війни, очевидно, що ця галузь права Боснії і Герцеговини має тенденцію до змін.

Варто зазначити, що Центральна виборча комісія активно переймає досвід Боснії та Герцеговини в контексті проведення післявоєнних виборів, зокрема, щодо вдосконалення процедури голосувань на чергових загальнодержавних виборах для біженців та внутрішньо переміщених осіб. Для удосконалення вітчизняного виборчого законодавства у цьому напрямку, а також проведення перших післявоєнних виборів із належним гарантуванням безпеки, ЦВК провела декілька зустрічей із боснійськими колегами у межах плану дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та реконструкція»¹. З огляду на це, аналіз норм виборчого права Боснії і Герцеговини є доволі актуальним не тільки в дослідженні як складової конституційного права держави, а й в контексті проведення майбутніх повоєнних виборів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці ця тематика не є достатньо висвітленою. Питання Боснійської війни, а відтак формування концепції майбутньої держави, досліджували в історичному контексті В. М. Завгородня, А. Г. Гуменюк, В. В. Гутник, В. В. Забара, Ю. І. Козловська, К. О. Шимкевич та ін., а у контексті нестабільності Балканського регіону у геополітичному вимірі – Є. В. Багацький, Д. Ю. Гайдай, А. Ю. Мартинов та ін., початкові відомості про виборче право Боснії і Герцеговини представлені у працях О. В. Каравайцевої. Натомість комплексного аналізу історичних умов формування та особливостей виборчого права Боснії і Герцеговини із врахуванням подій останнього десятиліття у регіоні не відбувалось.

Метою статті є дослідити виборче право Боснії і Герцеговини з точки зору впливу історичних факторів на його формування, його особливостей, надати прогноз щодо його подальшого вектору розвитку, а також оцінити можливість використання Україною боснійського досвіду організації повоєнних виборів.

Виклад основного матеріалу. Сучасну Боснію і Герцеговину переважно заселяють три народи: босняки, серби і хорвати, які сповідують іслам, православ'я і католицизм відповідно. Це пов'язано із історією регіону: до XV ст. ці землі були на перетині православ'я і католицизму, а опісля XV ст. територія потрапила до Османської імперії, яка зуміла навернути значну кількість населення в іслам. Перебуваючи у складі Османської, а згодом – Австро-Угорської імперії, Боснія і Герцеговина була неспокійним регіоном, де тривало політичне протистояння між хорватами і сербами щодо вектору розвитку. Під час її входження до складу королівства Югославії та впродовж Другої світової війни націоналістичний тренд не зменшувався. Після утворення Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія, Соціалістична Республіка Боснія і Герцеговина входила в її склад як одна із адміністративно-територіальних одиниць Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія. Під час існування комуністичної Югославії, ситуація в Боснії та Герцеговині була спокійною завдяки відсутності домінуючої етнічної групи відносному паритету між сербами, хорватами та боснійськими мусульманами. Згідно з даними, у 1991 році Боснію і Герцеговину населяло 44% мусульман, 21% сербів та 17% хорватів².

Поворотним моментом в історії Боснії і Герцеговини, як і визначальним фактором особливостей її подальшого виборчого права, стала Боснійська війна 1992-1995 рр. На території Республіки Боснія і Герцеговина, яка у 1992 році відділилась від СФРЮ під час процесів розпаду Югославії, одразу виникли ще два нові утворення, що ґрунтувались на етнічній основі – Республіка Сербська, Хорватська Республіка Герцег-Босна. У 1994 році, згідно із Вашингтонськими домовленостями, Хорватська Республіка Герцег-Босна і Республіка Боснія і Герцеговина припинили бойові дії між собою та утворили Федерацію Боснії і Герцеговини, і відтоді боротьба тривала між нею та Республі-

¹ ЦВК вивчає досвід Боснії і Герцеговини щодо організації виборів за кордоном та для ВПО.

URL: <https://www.cvk.gov.ua/novini/tsvk-vivchaie-dosvid-bosnii-i-gertsegovini-shhodo-organizatsii-viboriv-za-kordonom-ta-dlya-vpo.html>.

² Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / пер. з англ. К. Зарембо. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2021. С. 719.

кою Сербською. Війна на території Боснії і Герцеговини у 1992-1995 рр. характеризувалась особливою жорстокістю та вчиненням воєнних злочинів та злочинів проти людства усіма сторонами конфлікту, що було засуджено спеціальним Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії, який розглядав усі справи, пов'язані із подіями у Югославії із 1991 року. Під час воєн в колишній Югославії виник новий термін «етнічні чистки», яким позначали винищення людей за національною ознакою³.

Оскільки сторони збройного конфлікту не розглядали жодних мирних варіантів, то у ситуацію планували втрутитись закордонні сторони, добре проінформовані про стан югославських справ. Вперше врегулювати ситуацію одразу ж після початку деструктивних процесів в Югославії у 1991 році намагалась Європейська спільнота завдяки дипломатичним методам, однак абсолютно невдало. Не в останню чергу причиною цього були кардинально протилежні погляди членів міністерської групи Європейської спільноти. До прикладу, Німеччина підтримувала прагнення республік, що відокремились, до повної незалежності, натомість Франція не хотіла різких змін на континенті, зберігаючи послідовну позицію не тільки щодо Югославії, а й СРСР. Позиція США під час виникнення конфлікту в Югославії та Боснії і Герцеговини зокрема також не передбачала практичних кроків щодо вплутування в ситуацію. ООН мало що могла вдіяти, тому лише спромоглась на накладення санкцій та ембарго на купівлю зброї з-за кордону на колишню Югославію, морський та повітряний моніторинг вівся за допомогою сил НАТО. Окрім цього, до апогею і розв'язання конфлікту у Боснії і Герцеговині у 1995 році, міжнародній спільноті вдалось реалізувати дислокування військових сил UNPROFOR під мандатом ООН в деяких боснійських містах (Горажде, Жепа, Сараєво і Сребрениця), позначених як «безпечні зони», де миротворці були повинні захищати біженців (переважно мусульман) у тих районах. Згодом, на виконання резолюції 781 Ради Безпеки ООН, згідно з яким у деяких частинах Боснії встановили «безпольотні зони», НАТО розпочав операцію «Deny Flight», в ході якої альянсом було завдано ударів по силах Республіки Сербської в регіоні. Ситуація кардинально загострилась в 1995 році із подіями навколо «безпечних зон» (зокрема, різанини в Сребрениці) та нового обстрілу ринку Маркале в Сараєво. На цьому етапі США зайняли жорсткішу позицію щодо боснійських сербів, у зв'язку з чим НАТО оголосив про проведення операції «Deliberate Force», впродовж якої силами альянсу було проведено низку серйозних цілеспрямованих бомбардувань, які абсолютно похитнули можливість збройних формувань Республіки Сербської чинити опір. Внаслідок операції «Deliberate Force», сторони Боснійської війни зуміли сісти за стіл переговорів під патронатом США⁴.

Результатом домовленостей між представниками Республіки Боснії і Герцеговини, Хорватією (яка також пережила війну у 1991-1995 роках) і рештками Югославії (фактично – Сербією) стали Дейтонські угоди, підписані трьома вищезгаданими сторонами, а також засвідчена підписами представників Європейського Союзу, Франції, Німеччини, Росії, Великої Британії та Америки. Текст мирної домовленості разом з усіма додатками було надіслано Генеральному секретарю ООН для включення їх в порядок денний Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки постійною представницею Сполучених Штатів Америки при ООН Мадлен Олбрайт⁵.

Варто зауважити, що Дейтонські угоди не були єдиним варіантом мирного врегулювання ситуації навколо Боснії і Герцеговини, зокрема, методом внесення конкретних пропозицій щодо державного устрою. В рамках Міжнародної конференції з питань колишньої Югославії, яка діяла у 1992-1996 роках було розроблено декілька мирних планів: Лісабонських план (або план Каррінгтона-Кутілейру) (1992 рік), план Венса-Овена (1993 рік), план Овена-Столтенберга (1993 рік). Не в межах Міжнародної конференції з питань колишньої Югославії був розроблений план Контактної групи (США, Велика Британія, Німеччина, Франція, РФ) (1994 рік). В усіх цих варіантах було дещо

³ Ibid. С. 725-729.

⁴ Ibid. С. 727-730, 735-736.

⁵ Letter dated 29 November 1995 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General.

URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.

спільне – після пережитої кривавої громадянської війни унітарний принцип існування неможливий. Однак, концепція держави була різноманітною: мала кількість повноважень центрального уряду із переданням більшості адміністративних повноважень на районний рівень «боснійських», «сербських» і «хорватських округів» (Лісабонський план); децентралізація із широкою автономією для десяти національних кантонів та вільного міста Сараєво (план Венса-Овена); федерація із трьох складових (план Овена-Столтенберга); федерація із двох складових (план Контактної групи)⁶. Окреслення принципів виборчого права не існувало, адже основним питанням було створення концепції держави Боснія і Герцеговина, його конституційне оформлення та їхня імплементація.

Додатком 4 до Дейтонських угод стала Конституція Боснії і Герцеговини, яка стала невід'ємною частиною мирної угоди і визначала подальшу долю і розвиток Боснії і Герцеговини. Згідно з статтею I Конституції, Боснія і Герцеговина складається з двох ентитетів – Федерації Боснії і Герцеговини та Республіки Сербської. Розподіл повноважень між державною владою і територіальними складовими здійснюються у відповідності до статті III Конституції. Конституція заклала відповідні засади й принципи виборчого права держави до законодавчого (Парламентська Скупщина Боснії і Герцеговини) і вищого виконавчого (Президентство/Президія Боснії і Герцеговини) органів влади⁷.

Згідно з статтею IV Конституції Боснії і Герцеговини, законодавчий орган держави – Парламентська асамблея (Парламентська Скупщина Боснії і Герцеговини) – складається з двох палат: Палати представників і Палати народів. Палата представників складається із сорока двох членів, котрих обирають за пропорційною системою із відкритими списками та компенсаторними мандатами згідно з етнічним принципом: дві третини представляють Федерацію Боснії і Герцеговини і одна третина – Республіку Сербську, строком на чотири роки. П'ятнадцять депутатів Палати народів призначаються парламентами ентитетів за етнічною квотою: по п'ять від кожної етнічної групи⁸.

Колективний вищий виконавчий орган держави – Президентство або Президія Боснії і Герцеговини, який виконує функції дипломатії, виконання рішень парламенту Асамблеї і здійснює інші повноваження, що накладаються на неї Конституцією Боснії і Герцеговини. Відповідно до статті V Конституції, Президія складається з трьох членів, яких обирають одночасно в ентитетах на чотири роки. При виборі обов'язково врахований етнічний аспект: один представник босняків та один представник хорватів обирається виборцями від Федерації Боснії і Герцеговини, а від Республіки Сербської – один серб. Головою Президії вперше після чергових виборів стає той обраний член Президії, що отримав на виборах найбільшу підтримку, однак задля збереження рівного становища державотворчих народів, кожних 8 місяців пост переходить до наступного члена Президії⁹.

Окрім центрального уряду, громадяни Боснії і Герцеговини обрають владу в ентитетах – депутатів Народної Скупщини Республіки Сербської та Парламенту Федерації Боснії і Герцеговини, представників парламентів кантонів Федерації Боснії і Герцеговини. На муніципальному рівні обираються мери міст і депутати місцевого рівня.

⁶ Завгородня В. М., Наумов А. С. «Шлях до Дейтона»: процес мирного врегулювання військового конфлікту в Боснії та Герцеговині у 1992-1995 роках. *Сумський історико-архівний журнал*. №XXXV. 2020. С. 76-78.

⁷ Letter dated 29 November 1995 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General. URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

День виборів у Боснії і Герцеговині єдиний на всіх рівнях і закріплений в законодавстві – згідно зі статтею 1.14 Виборчого Закону Боснії і Герцеговини, вибори на всіх рівнях влади проводяться в першу неділю жовтня, якщо цей день не пов'язаний з релігійним святом одного з народів, що входять до складу Боснії і Герцеговини¹⁰.

В формуванні виборчого законодавства Боснії і Герцеговини можна виділити декілька етапів: 1996-2001 роки та з 2001 року по сьогоднішній день. Перший період ознаменувався жорстким контролем міжнародної спільноти над порядком проведення виборів¹¹. Ключові принципи їхньої організації окреслені в Додатку 3 до Дейтонських угод. Відповідно до нього, післявоєнні демократичні вибори відбуватимуться на основі політично нейтрального середовища, вільного волевиявлення, свободи слова та преси, об'єднань (в тому числі політичних партій), а також принципів, окреслених в пунктах 7 і 8 Копенгагенського документа ОБСЄ. Вагому роль у проведенні покладено на ОБСЄ, яка мала повноваження від підписантів Дейтонської угоди на формування Тимчасової Виборчої Комісії (згідно з статтею V Додатку 3, сторони погодились створити постійну виборчу комісію, на яку покладалось проведення майбутніх виборів у Боснії і Герцеговині)¹². Другий період пов'язаний із систематизацією виборчих норм Боснії і Герцеговини в один кодифікований акт, прийнятий у 2001 році. Ключовим питанням при розробці виборчого законодавства стало знаходження балансу між захистом прав й інтересів трьох основних національностей Боснії і Герцеговини та репрезентації інтересів громадян, що не залежала б від суто етнічного поділу. Починаючи із 2000 року, норми виборчого права укладені в Конституції Боснії і Герцеговини, Виборчому Закону Боснії і Герцеговини, Виборчому Закону Республіки Сербської, Закон про правонаступництво члена Президії Боснії та Герцеговини, Закон про фінансування політичних партій, Рішення Високого Представника про застосування Закону про конфлікт інтересів в урядових установах Боснії і Герцеговини № 184/02¹³.

Боснійська війна вплинула не лише на становлення виборчого законодавства загалом, а й на окремо взяті норми. Окрім загальнопоширених світових принципів як чесність виборів, у Боснії і Герцеговині наявні спеціальні регулятори. До прикладу, таким є конституційний статус округу Брчко і особливості проведення загальнодержавних і муніципальних виборів в ньому. Місто Брчко є мультикультурним, що унеможливорює точне визначення його приналежності до певного ентитету за етнічною однакою. До того ж, вони стратегічно важливі, адже лежить на перетині Федерації Боснії і Герцеговини і Республіки Сербської, тому його включення до одної із складових призводить до розділення іншої – розділяє Республіку Сербську на дві частини чи відділяє Посавський кантон від решти Федерації Боснії і Герцеговини. Його майбутнє не було врегульоване Дейтонськими угодами – відповідно до ст. 5 Додатку 2, що визначає кордони між ентитетами, вирішення питання меж в окрузі Брчко покладалось на арбітраж¹⁴. У березні 1999 року, згідно з рішенням арбітражу, місто Брчко із Тузланського кантону Федерації Боснії і Герцеговини утворювало окрему автономну адміністративну одиницю під суверенітетом Боснії і Герцеговини із власними органами

¹⁰ Election Law of BiH (Unofficial cleaned text – with last changes and addenda published in the Official Gazette of BiH, number 18/13). URL: <https://www.izbori.ba/Documents/documents/English/Laws/BIHElectionlaw.pdf>.

¹¹ Каравайцева О. В. Виборча система постконфліктної Боснії і Герцеговини. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 154.

¹² Letter dated 29 November 1995 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General. URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.

¹³ Election legislation. URL: <http://www.ohr.int/laws-of-bih/election-legislation/>

¹⁴ Letter dated 29 November 1995 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General. URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.

влади та повноваженням¹⁵. Попри такий статус, від округу немає окремо представника у Президії чи законодавчому органі. Регулюванню питання виборів в окрузі Брчко присвячено розділ 18 Виборчого закону Боснії і Герцеговини. Згідно з законодавством, його жителі голосують в одному із округів ентитету при загальнодержавних виборах, однак на муніципальних формують представницьких корпус на своєму рівні. Для голосування на виборах до законодавчого органу влади ентитету, жителі Брчко реєструються у відповідному окрузі, визначеним статтею 20.13 Виборчого закону – виборчого округу 2 у Федерації Боснії та Герцеговини та виборчого округу 4 у Республіці Сербській¹⁶.

Боснійська війна спровокувала масштабний рух утікачів від бойових дій закордон, особливо в європейські держави. Згідно з даними, кількість заявок на надання притулку в Європейській спільноті між 1988 та 1992 роками збільшилась втричі. До прикладу, лише Німеччина у 1991 році прийняла в себе 256 тисяч біженців. У перший рік воєн між Хорватією та Боснією три мільйони осіб з Югославії, що становлять одну восьму кількості довоєнного населення, шукали захисту за кордоном¹⁷. Згідно із виборчим законодавством, особи, що проживають за кордоном, які мають право голосу в Боснії і Герцеговині, поділяються на дві категорії: особи, які тимчасово проживають за кордоном та біженці, визначені цим поняттям як громадянин, який має право голосу та поселився за кордоном за кордоном, маючи статус біженця з Боснії і Герцеговини. Громадяни, що тимчасово проживають за кордоном і мають право голосу, можуть голосувати особисто, з'явившись на відповідній виборчій дільниці в Боснії і Герцеговині чи в дипломатичних та консульських представництвах держави або поштою, надіславши заповнений бюлетень для голосування до муніципалітету, де особа мала постійне місце проживання і була зареєстрована до моменту виїзду. Прив'язка до ентитету зберігається – згідно з пунктом 2 ст. 3.9 Виборчого закону, така категорія громадян повинна бути внесена до Центрального реєстру виборців за виборчим округом, в якому були зареєстровані до припинення Боснії і Герцеговини. Щоб мати змогу голосувати, громадяни, що тимчасово проживають за кордоном і зареєстровані в Центральному реєстрі виборців, зобов'язані подати заяву до Центральної виборчої комісії Боснії і Герцеговини і пройти процедуру підтвердження особи¹⁸.

Як додаткову категорію, у законодавстві виділено внутрішньо переміщених осіб, якими окреслено громадян Боснії і Герцеговини, що мають статус переміщених осіб, встановлений компетентним органом управління, передбачений законом. Їхній статус на виборах визначено статтею 20.8 Виборчого закону Боснії і Герцеговини. Їхнє виборче право реалізується в муніципалітеті, де особа постійно проживала за даними останнього перепису населення. Як виняток, особа може голосувати в муніципалітеті за іншим місцем проживання, якщо доведе, що в період з часу останнього перепису населення до набуття статусу переміщеної особи проживала в іншому місці. Також така категорія виборців має право реалізувати виборче право і за місцем проживання, якщо зареєструються в ньому на постійне місце проживання принаймні за шість місяців до дня виборів¹⁹.

Особливі процедури реєстрації та голосування біженців та переміщених осіб, визначені статтею 20.8 Виборчого закону Боснії і Герцеговини, можливо вважати як такі, що мають перехідний характер. Це доводять пункти 7 та 8 цієї статті. Згідно з ними, норми положень статті 20.8 закінчуються в день, визначений Високим Представником щодо Боснії і Герцеговини або парламентом,

¹⁵ Забара В. В. Формування внутрішніх кордонів у Боснії та Герцеговині в 1992–2000 рр.: від «плану Кутельєро» до міжнародного арбітражу щодо міста Брчко. *Історія торгівлі, податків та мита*. 2013. № 2. С. 137–140.

¹⁶ Election Law of BiH (Unofficial cleaned text – with last changes and addenda published in the Official Gazette of BiH, number 18/13). URL: <https://www.izbori.ba/Documents/documents/English/Laws/BIHElectionlaw.pdf>.

¹⁷ Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / пер. з англ. К. Зарембо. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2021. С. 727.

¹⁸ Election Law of BiH (Unofficial cleaned text – with last changes and addenda published in the Official Gazette of BiH, number 18/13). URL: <https://www.izbori.ba/Documents/documents/English/Laws/BIHElectionlaw.pdf>.

¹⁹ Ibid.

якщо Високий Представник не прийме такого рішення до завершення своїх повноважень. При уніфікації виборчих прав щодо біженців і переміщених осіб враховуватимуть такі фактори, як стан справ із правом власності, кількість осіб, які перебувають на обліку переміщених осіб, фактори, що гарантують стійкість повернення (безпека репатріантів, доступ до освіти та послуги, недискримінація у сфері зайнятості та трудових відносин та функціонування судової системи)²⁰. На даний момент говорити про нормалізацію життя біженців, внутрішньо переміщених осіб та інших осіб, які постраждали від бойових дій, на території Боснії і Герцеговини ще зарано – згідно з оцінкою Делегації Європейської служби зовнішніх справ у Боснії і Герцеговині станом на червень 2022 року, чисельність такої категорії населення оцінюється більш ніж 100 тисяч осіб²¹.

Виборче законодавство Боснії і Герцеговини значну роль приділяє національному статусу кандидатів на виборах, що є дискримінацією і не відповідає загальноприйнятому поняттю рівності учасників виборчого процесу. Це підтверджує Європейський суд з прав людини, зокрема, в справі Сейдич та Фінци проти Боснії і Герцеговини (№ 27996/06 і 34836/06). Заявники скаржились у позові на те, що їхні права щодо можливості бути обраними на посади в Президії порушено у зв'язку з тим, що вони не належать до трьох державотворчих національностей. На думку Суду, мало місце порушення статті 14 (заборона дискримінації) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та додатків до Конвенції. Однак, важко не погодитись із окремою думкою судді Бонело від Республіки Мальти, який цілком слушно дорікає ЄСПЛ за те, що цим рішенням мир у Боснії та Герцеговині, досягнутий шляхом компромісу, може бути порушено. На його погляд, дії Суду підривають Дейтонські домовленості та втручаються в реалізацію суверенних дій США та ЄС в контексті міжнародних відносин та права. Бонело посилається на низку інших рішень ЄСПЛ у контексті виборчого права, де обмеження певного права є виправданим, тому не розуміє, чому обмеження в рамках міжнародного договору щодо миру в Боснії та Герцеговині не є такими, що можуть бути обмежені з об'єктивних та розумних міркувань. В рішенні ЄСПЛ у справі Сейдич та Фінци проти Боснії і Герцеговини він вбачає великий ризик розпалення нової громадянської війни у державі²². Нещодавня практика ЄСПЛ у справі Ковачевич про Боснії і Герцеговини підтвердила неприйнятність етнічного критерію під час реалізації права голосу, що підриває демократичний характер виборів, де ключову роль має відігравати громадянство²³. Рішення ЄСПЛ та дії Ковачевича розкритикували обидва ентитети, адже з їхньої точки зору це означає нав'язування унітарності, а відтак – порушення Дейтонських угод²⁴.

Рішення ЄСПЛ розкрило у собі лиш одну із проблем, що стосується політичної участі громадян Боснії і Герцеговини, однак дискримінація може проявлятися і у межах ентитетів щодо інших конституційних народів. До прикладу, це питання постало при затвердженні закону про свята у Республіці Сербській, в тому числі День Республіки на свято першомученика Стефана (9 січня), що пов'язано із проголошенням державності у 1992 році, що на той час декларувала себе як незалежну. Венеційська комісія, надавши *Amicus Curiae* для Конституційного Суду Боснії і Герцеговини щодо прийнятності цього закону, вказали на той факт, що обрання цього дня як Дня Республіки має зна-

²⁰ Ibid.

²¹ The BiH Annex VII Strategy. Refugees, and internally displaced persons.

URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/bosnia-and-herzegovina/annex-vii-refugees-and-internally-displaced-persons_en.

²² Case of *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina* (Applications nos. 27996/06 and 34836/06).

URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2227996%2F06%22%2C%2234836%2F06%22%2D%22%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-96491%22%2D%22%22%7D>.

²³ Case of *Kovačević v. Bosnia and Herzegovina* (Application no. 43651/22).

URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2243651%2F22%22%2D%22%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-226386%22%2D%22%22%7D>.

²⁴ ЄСПЛ розкритикував систему виборів Боснії, яка діє на основі Дейтонської мирної угоди.

URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/08/29/7168439/>.

чимість для одного з конституційних народів (сербів), однак болючим для інших (передусім босняків і хорватів), але встановлення святкування для ентитету загалом не узгоджується із цінностями поваги, рівності та примирення, які мають закладатись у сенс загальнодержавного свята, що є дискримінаційним. Венеційська комісія мотивувалась і рішенням ЄСПЛ у справі Сейдич та Фінци проти Боснії і Герцеговини, у якій Суд зазначив, що дискримінація означає неоднакове ставлення до особи в подібних ситуаціях без об'єктивного та розумного обґрунтування²⁵. Можна стверджувати, що така ситуація є похідною від наявності критерію національності для кандидатів на виборах до парламенту, адже позиція сербів у Республіці Сербській є домінуючою, а відтак представляє переважно їхні інтереси. При цьому Венеційська комісія не може запропонувати жодного варіанту вдосконалення виборчого законодавства Боснії і Герцеговини в контексті національної виборчої системи й етнічної приналежності при реалізації права бути обраним, а лиш окремих технічних моментів, адже будь-яка думка повинна враховувати унікальну правову систему держави²⁶. Пропоновані у 2006 році зміни Венеційською комісією до виборчого законодавства Боснії і Герцеговини, більшість з яких згодом враховано, стосувались технічного оформлення закону (структура, нумерація статей, визначення термінів), способу захисту виборчих прав, ведення реєстру виборців, фінансування передвиборчих кампаній, ролі медіа у висвітленні перебігу виборів, але не зачіпають жодних змін щодо статусу державотворчих народів, адже це потребувало б змін до Конституції²⁷. У контексті збереження репрезентації конституційних народів Венеційська комісія, надавши Amicus Curiae для Конституційного Суду Боснії і Герцеговини щодо системи розподілу місць у парламенті Федерації Боснії і Герцеговини, вказала, що обов'язкове представлення рівної кількості делегатів трьох народів не є порушенням принципу пропорційності, адже воно б мало місце, якби суть Палати народів (верхня палата) зводилась до представлення кантонів, а не народів²⁸.

Ще однією проблемою є статус хорватських виборців, що постає не лише в площині виборчого законодавства. Неодноразово представники цього народу скаржились на те, що наявна система Боснії і Герцеговини не дає достатньої можливості для репрезентації власної позиції через обраних представників у органах державної влади. Невдоволення хорватів під час виборчих перегонів 2000 року полягала в тому, що мусульманське населення Федерації Боснії і Герцеговини, впевнені в перемозі свого представника до Президії Боснії і Герцеговини, вирішили проголосувати за кандидата від хорватів²⁹. Щось схоже повторилось і в 2018 році – обрання Желько Комшича від хорватів не отримало схвалення від багатьох хорватів, які вважають його більш лояльним до босняків, ніж свого народу. Хорватський етнос в Боснії і Герцеговині не утворює окремого ентитету наряду із босняками і сербами. Це наслідок Вашингтонської і Дейтонської угод, що поєднали хорватів і босняків в єдину територіальну одиницю, змусивши координувати дії, на відміну від сербів у Республіці Сербській. Враховуючи, що в Федерації Боснії і Герцеговини більшість становлять бо-

²⁵ Amicus Curiae Brief for the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, on the compatibility with the non-discrimination principle of the selection of the Republic Day of the Republika Srpska, adopted by the Venice Commission at its 96th Plenary Session (Venice, 11-12 October 2013).

URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2013\)027-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2013)027-e).

²⁶ Joint opinion on amendments to the Election Law of Bosnia and Herzegovina adopted by the Council for Democratic Elections at its 24th Meeting (Venice, 15 March 2008) and by the Venice Commission at its 75th Plenary Session (Venice, 13-14 June 2008). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)012-e).

²⁷ Comments on the draft law on amendments to the Election Law of Bosnia and Herzegovina. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL\(2006\)014-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL(2006)014-e).

²⁸ Amicus Curiae Brief for the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina on the mode of election of delegates to the House of Peoples of the Parliament of the Federation of Bosnia and Herzegovina adopted by the Venice Commission at its 108th Plenary Session (Venice, 14-15 October 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)024-e).

²⁹ Каравайцева О. В. Виборча система постконфліктної Боснії і Герцеговини. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 155-156.

сняки, хорвати не в повній мірі реалізують власні політичні права у порівнянні із двома іншими державотворчими етносами, і вищезгадані епізоди із виборів є тому прикладом. Формування нового ентитету неможливе у зв'язку із Дейтонськими угодами. До того ж, Захід (передусім – США і Німеччина) вважають, що укріплення автономності хорватів у Боснії і Герцеговині може загрожувати єдності держави аж до появи реальної загрози розвалу федерації³⁰.

З цього випливає, що в Боснії і Герцеговині є серйозні відцентрові тенденції. Роздільне виборче законодавство Федерації Боснії і Герцеговини та Республіки Сербської без спроб врегулювати в межах одного законодавчого акту є свідченням того факту. Однак, в більшості це впливає не із розуміння законодавства, а геополітичних процесів внутрішньо в державі, регіоні та світі загалом. Ентитети перебувають під впливом сил, які прямо чи опосередковано схиляють національні групи до власного впливу чи ідеї іредентизму. Простежується вплив Хорватії на боснійських хорватів, а Сербії – на боснійських сербів. В цьому питанні останнім легше відстоювати власні інтереси як окремі одиниці федерації. Республіка Сербська проявляє досить незалежницьку позицію, намагаючись сформувати всі ознаки державності та цілком відділитись від Боснії і Герцеговини. В цьому їй підіграє РФ, яка зацікавлена у створенні напруги в ще одній точці Європи та відновленні власних позицій на Балканах³¹. Республіка Сербська сепарується через прийняття законів, які мають на меті відмежування ентитету від загальнофедеральних повноважень у сфері єдиних Збройних сил, Вищої ради суддів і прокурорів, непрямих податків, а також виборчого законодавства. Організаційні питання проведення виборів належить що компетенції складових Боснії і Герцеговини, тому Республіка Сербська прийняла акт, що вдосконалює процес формування виборчих комісій та їхню професійність, вводить сучасні технології, покращує процедуру реєстрації виборців та прозорість волевиявлення, забороняє засудженим військовим злочинцям брати участь у виборах, однак новий виборчий закон був прийнятий в обхід поправок Верховного представника щодо Боснії і Герцеговини³². Наразі розгортається досить загрозлива політична криза, приводом для якої якраз стало виборче законодавство ентитету, яка безумовно матиме подальший розвиток, адже представники влади Республіки Сербської починають відкрито опонувати Верховному Представникові та Боснії і Герцеговині загалом³³. Серйозні побоювання щодо ситуації в Боснії і Герцеговині досі зберігаються в міжнародній спільноті, яка не наважується втратити контроль над Боснією і Герцеговиною та зберігає посаду Верховного представника щодо Боснії й Герцеговини, що діє відповідно до Дейтонських угод і повноважень від ООН. Контроль зберігається не тільки в політичній площині, а й безпековій – на території держави присутня миротворча місія ЄС EUFOR, яка має мандат ООН. Військова місія ЄС «Алтея» стала правонаступницею сил НАТО у стабілізації ситуації та діє досі³⁴. З огляду на це, ймовірність значних змін у виборчому праві держави майже дорівнює нулю, враховуючи, що політична система зберігається виключно в рамках Дейтонських угод і тренді збереження статус-кво.

³⁰ Проблеми для Хорватії та нові можливості для Кремля: що принесли вибори у Боснії і Герцеговині. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/10/9/7087930/>.

³¹ Боснія на розрив: чому політична криза дійшла до рівня, що загрожує навіть існуванню держави. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/12/7146478/>.

³² Bosnian Serbs Adopt Election Law Draft, Hitting Back at High Representative. URL: <https://balkaninsight.com/2024/03/29/bosnian-serbs-adopt-election-law-draft-hitting-back-at-high-representative/>.

³³ Bosnia's Electoral Law Crisis is Chance to Call Dodik's Bluff. URL: <https://balkaninsight.com/2024/04/17/bosnias-electoral-law-crisis-is-chance-to-call-dodik-bluff/>.

³⁴ Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / пер. з англ. К. Зарембо. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2021. С. 730-731.

Висновки. Формування етнічної картина сучасної Боснії та Герцеговини простежується ще із Середньовіччя, внаслідок чого на території держави основу населення складають боснійці, серби та хорвати, між якими склались історично напружені стосунки. Апогеєм міжетнічного конфлікту на цих землях стала жорстока Боснійська війна 1992-1995 року, яка була найкривавішою під час дезінтеграційних процесів у Югославії. Врегулювання ситуації в Боснії і Герцеговині відбулось завдяки зусиллям міжнародної спільноти (в першу чергу – НАТО), яка втрутилась у ситуацію військовим шляхом і дипломатичним посередництвом через Вашингтонські та Дейтонські угоди. Завдяки останній було сформовано державу Боснія і Герцеговина та її Конституцію.

Діяльність органів державної влади Боснії і Герцеговини базується на принципі поваги до трьох державотворчих народів та їхнього рівного представництва в управлінні, зокрема – в органах, що обираються громадянами: Парламентська Асамблея (парламент) та Президія (колективне президентство), а також місцевому рівнях. Норми виборчого права відтворюють конституційні основи держави, регулюючи проведення виборів із врахуванням всіх особливостей федерації через складну структуру їхнього адміністрування, в тому числі через прийняття окремих виборчих законів для голосування в межах ентитетів при наявності єдиного кодифікованого акту, що діє на загальнодержавному рівні. В основі Виборчого Закону Боснії і Герцеговини лежать не тільки базові світові принципи виборів, а й положення, покликані владнати виклики, спричинені Боснійською війною, та які є актуальними й наразі (зокрема, розділення голосування по ентитетах, які сформовані на етнічній основі, статус округу Брчко, де паритет національного складу населення, порядок голосування біженців, громадян за кордоном та переміщених осіб, враховуючи різницю у поточному та зареєстрованому місці проживання, та інші). Виборче законодавство держави є дискримінаційним за ознакою етнічної приналежності, однак це виправдано наміром підтримки миру у федерації, яка пережила громадянську війну саме на національному підґрунті. Венеційська комісія, хоч усвідомлює невідповідність такого підходу для демократії, з розумінням ставиться до історичних передумов формування державності і Герцеговини, а тому надає рекомендації із вдосконалення процедурних моментів волевиявлення, натомість Європейський суд з прав людини послідовно наголошує на неприйнятності політичної системи, що базується лиш на боснійцях, сербах та хорватах. Варто констатувати загальний консервативний тренд конституційного та виборчого законодавства Боснії і Герцеговини, що спричинено прагненням збереження статус-кво та уникнення загострення у державі та на Балканах загалом, хоча простежується хиткість ситуації. Відтак, ймовірність кардинальних змін конституційного та виборчого законодавства Боснії і Герцеговини є наразі нульовою.

Досвід проведення повоєнних виборів у Боснії і Герцеговині є лиш частково релевантним щодо України, адже перша постраждала від громадянської війни, а не зовнішньої агресії. Безперечно є корисним напрацювання щодо організації голосування внутрішньо переміщених осіб, які вимушено покинули колишнє місце свого проживання і хоче реалізувати право голосу за теперішнім, однак голосування поштою для громадян, що перебувають за кордоном, суперечить чинному Виборчому кодексу України, тому не може бути прийнятим до уваги Україною.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Bosnian Serbs Adopt Election Law Draft, Hitting Back at High Representative. URL: <https://balkaninsight.com/2024/03/29/bosnian-serbs-adopt-election-law-draft-hitting-back-at-high-representative/>.
2. Bosnia's Electoral Law Crisis is Chance to Call Dodik's Bluff. URL: <https://balkaninsight.com/2024/04/17/bosnias-electoral-law-crisis-is-chance-to-call-dodiks-bluff/>.
3. Election legislation. URL: <http://www.ohr.int/laws-of-bih/election-legislation/>.

4. The BiH Annex VII Strategy. Refugees, and internally displaced persons. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/bosnia-and-herzegovina/annex-vii-refugees-and-internally-displaced-persons_en.
5. ЄСПЛ розкритикував систему виборів Боснії, яка діє на основі Дейтонської мирної угоди. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/08/29/7168439/>.
6. Боснія на розрив: чому політична криза дійшла до рівня, що загрожує навіть існуванню держави. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/12/7146478/>.
7. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / пер. з англ. К. Зарембо. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2021. 928 с.: іл.
8. Забара В. В. Формування внутрішніх кордонів у Боснії та Герцеговині в 1992–2000 рр.: від «плану Кутельєро» до міжнародного арбітражу щодо міста Брчко. Історія торгівлі, податків та мита. 2013. № 2. С. 128–140.
9. Завгородня В. М., Наумов А. С. «Шлях до Дейтона»: процес мирного врегулювання військового конфлікту в Боснії та Герцеговині у 1992–1995 роках. Сумський історико-архівний журнал. №XXXV. 2020. С. 72–83.
10. Каравайцева О. В. Виборча система постконфліктної Боснії і Герцеговини. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 54. С. 153–159.
11. Проблеми для Хорватії та нові можливості для Кремля: що принесли вибори у Боснії і Герцеговині. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/10/9/7087930/>.
12. ЦВК вивчає досвід Боснії і Герцеговини щодо організації виборів за кордоном та для ВПО. URL: <https://www.cvk.gov.ua/novini/tsvk-vivchaie-dosvid-bosnii-i-gertsegovini-shhodo-organizatsii-vivoriv-za-kordonom-ta-dlya-vpo.html>.

Перелік юридичних документів:

13. Amicus Curiae Brief for the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina on the mode of election of delegates to the House of Peoples of the Parliament of the Federation of Bosnia and Herzegovina adopted by the Venice Commission at its 108th Plenary Session (Venice, 14–15 October 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)024-e).
14. Amicus Curiae Brief for the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, on the compatibility with the non-discrimination principle of the selection of the Republic Day of the Republika Srpska, adopted by the Venice Commission at its 96th Plenary Session (Venice, 11–12 October 2013). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2013\)027-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2013)027-e).
15. Case of Kovačević v. Bosnia and Herzegovina (Application no. 43651/22). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2243651/22%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-226386%22%5D%7D>.
16. Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina (Applications nos. 27996/06 and 34836/06). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2227996/06%22,%22itemid%22:%5B%22001-96491%22%5D%7D>.
17. Comments on the draft law on amendments to the Election Law of Bosnia and Herzegovina. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL\(2006\)014-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL(2006)014-e).
18. Election Law of BiH (Unofficial cleaned text – with last changes and addenda published in the Official Gazette of BiH, number 18/13). URL: <https://www.izbori.ba/Documents/documents/English/Laws/BIHElectionlaw.pdf>.
19. Joint opinion on amendments to the Election Law of Bosnia and Herzegovina adopted by the Council for Democratic Elections at its 24th Meeting (Venice, 15 March 2008) and by the Venice Commission at its 75th Plenary Session (Venice, 13–14 June 2008). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)012-e).
20. Letter dated 29 November 1995 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General. URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.

References

Bibliography:

1. Bosnian Serbs Adopt Election Law Draft, Hitting Back at High Representative. URL: <https://balkaninsight.com/2024/03/29/bosnian-serbs-adopt-election-law-draft-hitting-back-at-high-representative/>.
2. Bosnias Electoral Law Crisis is Chance to Call Dodiks Bluff. URL: <https://balkaninsight.com/2024/04/17/bosnias-electoral-law-crisis-is-chance-to-call-dodiks-bluff/>.
3. Bosniia na rozryv: chomu politychna kryza diishla do rivnia, shcho zahrozhuie navit isnuvanniu derzhavy. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/12/7146478/>.
4. Dzhadt T. Pislia viiny. Istoriiia Yevropy vid 1945 roku / per. z anhl. K. Zarembo. 2-he vyd. Kyiv: Nash Format, 2021. 928 s.: il.
5. Election legislation. URL: <http://www.ohr.int/laws-of-bih/election-legislation/>.

6. Karavaitseva O. V. Vyborcha sistema postkonfliktnoi Bosnii i Hertsehovyny. Aktualni problemy polityky. 2015. Vyp. 54. S. 153-159.
7. Problemy dlia Khorvatii ta novi mozhlyvosti dlia Kremli: shcho prynesy vybory u Bosnii i Hertsehovyni. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/10/9/7087930/>.
8. TSVK vyvchaie dosvid Bosnii i Hertsehovyny shchodo orhanizatsii vyboriv za kordonom ta dlia VPO. URL: <https://www.cvk.gov.ua/novini/tsvk-vivchaie-dosvid-bosnii-i-gertsegovini-shhodo-organizatsii-vivoriv-za-kordonom-ta-dlya-vpo.html>.
9. The BiH Annex VII Strategy. Refugees, and internally displaced persons. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/bosnia-and-herzegovina/annex-vii-refugees-and-internally-displaced-persons_en.
10. YESPL rozkrytykuvav systemu vyboriv Bosnii, yaka diie na osnovi Deitonskoi myrnoi uhody. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/08/29/7168439/>.
11. Zabara V. V. Formuvannya vnutrishnikh kordoniv u Bosnii ta Hertsehovyni v 1992–2000 rr.: vid «planu Kuteliero» do mizhnarodnoho arbitrazhu shchodo mista Brchko. Istoriia torhivli, podatktiv ta myta. 2013. № 2. S. 128-140.
12. Zavhorodnia V. M., Naumov A. S. «Shliakh do Deitona»: protses myrnoho vrehuliuvannya viiskovoho konfliktu v Bosnii ta Hertsehovyni u 1992-1995 rokakh. Sums'kyi istoryko-arkhivnyi zhurnal. №XXXV. 2020. S. 72-83.

List of legal documents:

13. Amicus Curiae Brief for the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina on the mode of election of delegates to the House of Peoples of the Parliament of the Federation of Bosnia and Herzegovina adopted by the Venice Commission at its 108th Plenary Session (Venice, 14-15 October 2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)024-e).
14. Amicus Curiae Brief for the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, on the compatibility with the non-discrimination principle of the selection of the Republic Day of the Republika Srpska, adopted by the Venice Commission at its 96th Plenary Session (Venice, 11-12 October 2013). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2013\)027-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2013)027-e).
15. Case of Kovačević v. Bosnia and Herzegovina (Application no. 43651/22). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2243651/22%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-226386%22%5D%7D>.
16. Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina (Applications nos. 27996/06 and 34836/06). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2227996/06%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-96491%22%5D%7D>.
17. Comments on the draft law on amendments to the Election Law of Bosnia and Herzegovina. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL\(2006\)014-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-EL(2006)014-e).
18. Election Law of BiH (Unofficial cleaned text – with last changes and addenda published in the Official Gazette of BiH, number 18/13). URL: <https://www.izbori.ba/Documents/documents/English/Laws/BIHElectionlaw.pdf>.
19. Joint opinion on amendments to the Election Law of Bosnia and Herzegovina adopted by the Council for Democratic Elections at its 24th Meeting (Venice, 15 March 2008) and by the Venice Commission at its 75th Plenary Session (Venice, 13-14 June 2008). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2008\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2008)012-e).
20. Letter dated 29 November 1995 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General. URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.

УДК 342.1:342.725 (477)

doi.org/10.30970/jcl.1.2024.5

Володимир Кобрин

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5876-4906
E-mail: volodymyr.kobryn@lnu.edu.ua

Юлія Нос

Студентка 1 курсу магістратури, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4301-191X
E-mail: julianos20155@gmail.com

Романа Полюх

Студентка 1 курсу магістратури, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8067-3496
E-mail: romanka200211@gmail.com

СПІВВІДНОШЕННЯ ОБОВ'ЯЗКУ ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ,
НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ З
ПРАВОМ НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В
УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

THE RATIO OF THE OBLIGATION TO PROTECT THE FATHERLAND,
INDEPENDENCE AND TERRITORIAL INTEGRITY OF UKRAINE WITH
THE RIGHTS TO FREEDOM OF OPINION AND RELIGION IN THE
CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE

Volodymyr Kobryn | Yuliia Nos | Romana Poliukh

Candidate of Judicial Sciences, Associate Professor in the Department of Constitutional Law,
Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine /
First-year student of Master's degree at Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine /
First-year student of Master's degree at Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Abstract | The article is devoted to the question of the ratio between the obligation to protect the fatherland, independence and territorial integrity of Ukraine and the right to freedom of outlook and religion under the legal regime of martial law. The authors believe that the duty to protect the Motherland, independence and territorial integrity of Ukraine is the duty of every citizen of Ukraine, without exception, because no state can function without sovereignty and territorial integrity, and therefore, these are the values without the observance and preservation of which we cannot consider ourselves citizens of Ukraine.

It is worth noting that Ukrainian legislation was quite detached from reality, given the significant contradictions. It is quite difficult to imagine how believing citizens will fulfill their duty to protect Ukraine directly on the battlefield, since the spiritual component is extremely important in the armed struggle.

After the introduction of martial law, the abuse of the right to religion became a mass phenomenon, the majority of citizens of military age increasingly began to join religious organizations whose beliefs forbid taking up arms. The authors come to the conclusion that the situation with alternative (non-military) service is ambiguous and most jurists are inclined to the opinion that there cannot be alternative (non-military) service during martial law, however, Ukrainian courts interpret the same provisions of the law in different ways.

The article analyzes the practice of the ECtHR, where in most cases the court protects the right of citizens to practice religion and indicates that an alternative (non-military) service should exist in any case.

Authors concluded that despite all the complexity of the functioning of rights and responsibilities under martial law, it is important to maintain a balance in order to avoid violation of human rights and freedoms.

Keywords: human rights, constitutional duty, state of emergency, freedom of religion, duty to protect the Homeland, national security.

Анотація | Стаття присвячена питанням співвідношення обов'язку захисту вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України з правом на свободу світогляду та віросповідання в умовах правового режиму воєнного стану. Автори вважають, що обов'язок із захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком кожного без винятку громадянина України, адже без суверенітету і територіальної цілісності не може функціонувати жодна держава, а відтак, це ті цінності, без дотримання та збереження яких ми не можемо вважати себе громадянами України.

Варто зазначити, що українське законодавство було досить відірване від реальності, зважаючи на наявні значні суперечності. Досить важко уявити як віруючі громадяни будуть виконувати свій обов'язок щодо захисту України безпосередньо на полі бою, оскільки духовна складова є надзвичайно важливою у збройній боротьбі.

Після введення воєнного стану стало масовим явище зловживання правом на віросповідання, більшість громадян призовного віку все більше почали вступати до релігійних організацій, вірування яких забороняють брати зброю до рук.

Автори доходять до висновку, що ситуація з альтернативною (невійськовою) службою є неоднозначна і більшість правників схиляються до думки, що альтернативної (невійськової) служби на період воєнного стану бути не може, однак українські суди по-різному трактують одні і ті ж положення закону.

У статті здійснено аналіз практики ЄСПЛ, де у більшості випадках суд захищає право громадян на віросповідання та вказує на те, що альтернативна (невійськова) служба повинна існувати у будь-яких випадках.

Авторами зроблено висновок, що попри всю складність функціонування прав та обов'язків в умовах воєнного стану, важливо зберегти баланс, задля того, щоб уникнути порушення прав та свобод людини.

Ключові слова: права людини, конституційний обов'язок, воєнний стан, свобода віросповідання, обов'язок захисту Вітчизни, національна безпека.

Постановка проблеми. Сьогодні ми живемо в час війни, жорстокої збройної агресії російської федерації проти України. Український народ виборює своє право жити у незалежній, демократичній, правовій, конституційній державі, у якій кожній особі гарантуються невід'ємні основоположні права та свободи. Надважливим у цій боротьбі є правильне розуміння конституційного обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності. Особливо актуальною проблемою для Української держави на сьогоднішньому етапі є співвідношення згаданого конституційного обов'язку з правом на свободу світогляду та віросповідання. На жаль, не існує жодних стандартних правил, норм чи протоколів, які би дали нам чітку відповідь на питання про те, як віднайти саме той баланс між співвідношенням прав та обов'язків, коли вже два роки держава перебуває в умовах правового режиму воєнного стану, а ворожі ракети намагаються знищити українську націю, її право на щасливе майбутнє та демократичні здобутки.

Багато проблем, які виникли з початку введення правового режиму воєнного стану, залишаються неврегульованими в законодавстві України. Зокрема, це питання про отримання відстрочки від мобілізації у зв'язку із приналежністю громадянина України до тієї чи іншої релігійної організації. Виникає запитання яким чином діяти Українській державі, коли існує безпосередня загроза її існуванню та як саме потрібно визначити чи є релігійні переконання громадянина України такими, що не дозволяють останньому захищати Батьківщину із зброєю в руках?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями проблем реалізації права на свободу світогляду та віросповідання займалися та продовжують займатися такі вчені як: В.С. Бліхар¹, Д.О. Вовк², І.І. Дахова³, П.М. Рабінович⁴, Г.Л. Сергієнко⁵, Є.В. Ткаченко⁶, С.В. Шевчук⁷, Л.В. Ярмол⁸ та інші.

Виклад основного матеріалу. Право на свободу світогляду та віросповідання належить до основоположних прав кожної людини. В умовах, коли Український народ продовжує збройну боротьбу за свою незалежність, свій суверенітет, питання повного й ефективного гарантування фундаментальних прав і свобод людини та громадянина, а зокрема і свободи світогляду та віросповідання є надзвичайно актуальним.

Конституційний Суд України у рішенні у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016 висловив позицію, згідно з якою «право на свободу світогляду і віросповідання разом з іншими фундаментальними правами і свободами є основою створення та функціонування демократичного суспільства. Всебічне утвердження і забезпечення цих прав і свобод – головний обов'язок України як демократичної, правової держави⁹».

Як бачимо, Конституційний Суд України підтвердив важливість повного та ефективного гарантування права на свободу світогляду і віросповідання, як надважливої фундаментальної цінності в демократичному суспільстві.

Зміст права на свободу світогляду і віросповідання знаходить своє відображення також в актах міжнародного права. Так, стаття 18 Загальної декларації визначає: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних

¹ Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії: монографія / В. С. Бліхар. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 516 с.

² Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення. Харків: Право, 2009. 224 с.

³ Дахова І. І. Зміст права на свободу совісті та віросповідання. Форум права. 2016. № 4. С. 107-112.

⁴ Рабінович П. М. Свобода віровизнання та проблеми її державного забезпечення в Україні. Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. Укр.-Амер. Бюро захисту прав людини. К. Х., 1996. Вип. 15. С. 43-48.

⁵ Сергієнко Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2004. 18 с.

⁶ Ткаченко Є. В. Право на свободу віросповідання: судовий захист та деякі проблеми реалізації. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 2 (8). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_7

⁷ Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 3-тє. К.: Реферат, 2010. 848 с.

⁸ Ярмол Л. В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Одеська національна юридична академія. О., 2003. 15 с.

⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text>

обрядів»¹⁰. Стаття 9 Європейської конвенції про права та основоположні свободи: «Свобода думки, совісті і релігії» у частині першій фактично повторює правові засади, проголошені у статті 18 Загальної декларації. Водночас частина друга статті 9 зазначеного європейського нормативного акту доповнює постулати щодо свободи думки, совісті та релігії і вказує на виняткові випадки, коли така свобода може бути обмеженою: «свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»¹¹. Тобто, Організація Об'єднаних Націй, як міжнародна організація, метою якої є підтримання та зміцнення миру та безпеки у світі, розвиток співробітництва, та Рада Європи проголосили принципи свободи кожної людини у сповідванні тої чи іншої релігії, або ж не сповідванні жодної. Однак, Європейська конвенція крім цього, вказує і на можливість обмеження реалізації цього фундаментального права за певних обставин, які і є, власне, вказані у конвенції. Зокрема, такі обмеження мають бути встановлені законом, бути необхідними, бути встановленими в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Україна з часу становлення незалежності закріпила імперативні постулати щодо свободи світогляду та віросповідання, які зазначені в міжнародно – правових актах, в Основному Законі (стаття 35), а також в основному нормативно–правовому акті у цій сфері, Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації».

У статті 35 Конституції України закріплюється, що «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає в себе свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність»¹².

Свобода світогляду означає право мати власні погляди на природу, людину і суспільство та змінювати їх, сповідувати релігію або бути атеїстом, не бути примушеним з боку держави або інших суб'єктів суспільних відносин до певного світогляду і ставлення до релігії, а також право виховувати дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії¹³. Важливим проявом права на свободу світогляду є свобода віросповідання, що фактично означає, зокрема, можливість кожної людини сповідувати певну релігію або не сповідувати жодної, входити або не входити до релігійних організацій, брати або не брати участі в богослужіннях тощо.

24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 було введено правовий режим воєнного стану.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове,

¹⁰ Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948 року.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

¹¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

¹² Конституція України від 28.06.1996. № 30: станом на 01.01.2020.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

¹³ Рабінович П. М. Коментар до статті 65 Конституції України. Науково-практичний коментар. Нац. акад. прав. наук України. 2-ге видання. Харків: Право, 2011, 4 с.

зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень»¹⁴. Як відомо, під час дії правового режиму воєнного стану допускається тимчасове обмеження прав і свободи людини і громадянина. У зв'язку з тим виникає питання про можливість обмеження права на свободу світоглядну та віросповідання в умовах правового режиму воєнного стану.

Частиною 1 статті 17 Конституції України регламентовано, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу». А частиною 1 статті 65 Конституції України встановлено, що «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України»¹⁵. Ці імперативні постулати, закріплені Основним Законом нашої держави, підтверджують, що без суверенітету і територіальної цілісності не може функціонувати держава, а тому їх гарантування і захист є обов'язком кожного громадянина.

Важливою формою виконання цього конституційного обов'язку є військова служба. Порядок проходження громадянами України військової служби визначається Законом України від 25 березня 1992 р. «Про військовий обов'язок і військову службу». Як зазначається в цьому Законі, «військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту, посади в яких комплектуються військовослужбовцями. Військовий обов'язок включає: підготовку громадян до військової служби; приписку до призовних дільниць; прийняття в добровільному порядку (та призов на військову службу; проходження військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; проходження служби у військовому резерві; дотримання правил військового обліку. У воєнний час загальний військовий обов'язок передбачає також загальне обов'язкове військово-навчання громадян»¹⁵.

Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону. Одним з таких законів є Закон України від 6 грудня 1991р. «Про оборону України». Відповідно до якого оборона України визначається як «система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту»¹⁶. Територіальна цілісність і недоторканність є об'єктами національної безпеки.

З цього приводу Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 року зазначив, «що зі змісту статей 17, 65 Конституції України вбачається, що захист держави, забезпечення її безпеки є найважливішими функціями всього Українського народу. Військова служба – це конституційний обов'язок громадян України, який полягає у забезпеченні оборони України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. До військовослужбовців належать особи, які проходять таку службу, зокрема у Збройних Силах України. Війсь-

¹⁴ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. № 389-VIII: станом на 29.09.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

¹⁵ Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 року № 2232 – XII: станом на 12.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

¹⁶ Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII: станом на 15.04.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

ковій службі передують необхідність виконання конституційного військового обов'язку, що передбачає проходження громадянами України військової служби (добровільно чи за призовом)¹⁷. Як бачимо, Конституційний Суд України вкотре наголосив на важливості конституційного обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України громадянами.

Отже, обов'язок із захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком кожного без винятку громадянина України, адже без суверенітету і територіальної цілісності не може функціонувати жодна держава, а відтак, це ті цінності, без дотримання та збереження яких ми не можемо вважати себе громадянами України.

За змістом частини 4 статті 35 Конституції України, «ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною (невійськовою) службою»⁴. Відповідно до статті 2 Закону України «Про альтернативну (невійськовою) службу» «право на таку службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю»¹⁸. Власне, звідси виникає питання чи може бути обмеженим право на свободу світогляду та віросповідання в контексті права на альтернативну службу.

Варто звернути увагу, що Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» не встановлює порядку проходження альтернативної служби під час дії правового режиму воєнного стану. Стаття 23 даного закону, що передбачає підстави для відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, не містить положення про альтернативну (невійськовою) службу. Тобто, звідси випливає, що такі особи не мають права на відстрочку від мобілізації¹⁹.

Сьогодні, в умовах збройної агресії російської федерації, у вирішенні питання про можливість застосування альтернативної служби під час воєнного стану ми повинні розуміти усю складність ситуації. На нашу думку, заміна військової служби альтернативною під час дії воєнного стану є фактично неможливою. Інша справа – коли це мирний час. Але в таких надважких умовах, коли є необхідність акумулювати усі сили, об'єднатись заради спільної мети, в такому питанні потрібно знайти баланс у праві на свободу світогляду та віросповідання та обов'язку із захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. На практиці, у військових частинах виникає безліч питань. З одного боку, в умовах бойової обстановки, наприклад, такі особи не можуть брати до рук зброї і тому під час виконання бойових завдань вони не будуть ефективними. Вирішити означену проблему можливо таким чином, щоб такі особи мали можливість займати, власне, такі посади, що не передбачають обов'язку брати до рук зброю. Наприклад посади кухарів, водіїв, діловодів.

Отже, гарантування права на свободу світогляду і віросповідання, як надважливої фундаментальної цінності, є надзвичайно важливим в демократичному суспільстві. В умовах збройної агресії російської федерації, необхідності захищати свою державу, в умовах мобілізації громадян України, ми вважаємо, що потрібно шукати баланс у питанні співвідношення можливості проходження альтернативної (невійськової) служби та виконання конституційного обов'язку із захисту Вітчизни, незалежності територіальної цілісності України.

¹⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобира Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 № 1-р(П)/2019.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text>.

¹⁸ Про альтернативну (невійськовою) службу: Закон України від 12.12.1991 року №1975 – XII: станом на 23.04.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>.

¹⁹ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 №3543 – XII: станом на 30.06.2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.

Дискусії про співвідношення права на віросповідання та виконання конституційного обов'язку, передбаченого ст. 65 Конституцією України гостро розгорілись під час правового режиму воєнного стану, оскільки більшість громадян України вважає, що, будучи приналежним до тієї чи іншої релігійної організації, можна буде уникнути мобілізації.

Насправді, в реальності це зовсім не так. Варто зазначити, що, хоча, і законодавством України передбачено можливість проходження альтернативної (невійськової) служби, однак під час правового режиму воєнного стану вона не застосовується. Перед громадянами України постає досить складне запитання, яке вони задають своєму внутрішньому «Я»: що для мене важливіше – особисті релігійні переконання чи захист власної держави? Оскільки без держави не може йти мова і про певний релігійний плюралізм.

Однак, повертаючись до законодавчого регулювання, варто зазначити, що відповідно до ч. 3 ст. 35 Конституції України «церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова»⁴. Своєю чергою згідно з п. 17 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України «публічна служба – діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування»²⁰.

З вищезазначеного можна дійти до висновку, що вступаючи на військову службу громадянин України повинен відкинути всі свої релігійні переконання та захищати територіальну цілісність України, не зважаючи ні на що.

Однак, якщо детальніше проаналізувати законодавство, то ч. 3 ст. 4 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» зазначає, що «ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України»²¹. Водночас Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» передбачає «право на задоволення духовних потреб військовослужбовців у понятті соціального захисту. Військовослужбовці вправі сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відкрито висловлювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Командири (начальники) військових з'єднань та частин надають можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях та релігійних обрядах у вільний від виконання обов'язків військової служби час»²².

Варто зазначити, що українське законодавство було досить відірване від реальності, зважаючи на наявні значні суперечності. Досить важко уявити як віруючі громадяни будуть виконувати свій обов'язок щодо захисту України безпосередньо на полі бою, оскільки духовна складова є надзвичайно важливою у збройній боротьбі. Однак, все ж таки для віруючих військовослужбовців існує таке поняття як служба військового капеланства, передбачена вона Законом України «Про службу військового капеланства», де ч. 1 статті 4 зазначає, що «служба військового капеланства призначена для організації заходів щодо задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців та працівників Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Державної прикордонної служби України і членів їх сімей. Відповідні служби військового капеланства підпорядковуються безпосередньо Головнокомандувачу Збройних Сил України, Командувачу Національної гвардії України, керівникам інших

²⁰ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

²¹ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.

²² Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

утворених відповідно до законів України військових формувань, Голові Державної прикордонної служби України»²³.

Поряд з тим, Постановою Кабінету Міністрів України ще від 10 листопада 1999 р. № 2066 визначено перелік релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю, а саме: Адвентисти-реформисти; Адвентисти сьомого дня; Євангельські християни; Євангельські християни-баптисти; Покутники; Свідки Єгови; Харизматичні християнські церкви (та церкви, прирівняні до них згідно із зареєстрованими статутами); Християни віри євангельської (та церкви, прирівняні до них згідно із зареєстрованими статутами); Християни євангельської віри²⁴.

Саме громадяни, які сповідують віровчення цих релігійних організацій мають право звернутись до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки з заявою про направлення їх на альтернативну (невійськову) службу. Однак, звернутись із такою заявою вони можуть не під час воєнного стану, а під час призову їх на військову строкову службу. На період воєнного стану в Україні строкової військової служби нема. Отже, і винятків для того, щоб не здійснювати захист Вітчизни в період воєнного стану також нема. На нашу думку, єдиним виходом із цієї ситуації може бути хіба що усне прохання військовозобов'язаного про призначення на небойові посади, такі як кухар чи водій. Однак, все залежить від керівника територіального центру комплектування та соціальної підтримки та того, чи є насправді принциповим для призовника рішення не тримати у руках зброю.

Зважаючи на вищезазначене, можна дійти висновку, що громадянам України на рівні із забезпеченням виконання їх обов'язків передбачається здійснення їхніх прав. На нашу думку, громадяни України мають розуміти, що цей стійкий правовий зв'язок між ними та державою забезпечується не лише забезпеченням їх прав, а й у виконанні ними їх обов'язків. Тобто, коли російська орда нападає на нашу країну та хоче стерти її з лиця землі, то, не зважаючи ні на що, всі громадяни повинні стати на захист рідної країни, задля забезпечення її існування в майбутньому.

Після введення правового режиму воєнного стану громадяни часто почали зловживати своїм правом на віросповідання та масово ставати учасниками релігійних організацій, вірування яких забороняють брати зброю до рук. Переконані, що коли громадяни апелюють тим, що їх віросповідання забороняє брати до рук зброю варто звертати увагу на декілька факторів: як довго громадянин сповідує те чи інше вірування? чи може керівник релігійної організації (пастор, священник) підтвердити те, що громадянин відвідує певну релігійну організацію? отримати докази у вигляді показань родичів, друзів, колег громадянина про його релігійні переконання; з'ясувати яким чином особа готова допомагати (або ж допомагає) Збройним Силам України в інший спосіб, аніж виконання військового обов'язку.

Однак, якщо розглядати ситуацію з іншого боку, не усі громадяни вступають у релігійні організації для того, щоб ухилитись від мобілізації. Багато таких осіб допомагають військовим іншими способами – збирають кошти для придбання дронів, виготовляють окопні свічки, надсилають їжу на фронт. Тому, власне, виокремлення нами допомоги Збройним Силам України як окремого фактору є надзвичайно важливим, оскільки активна тилова допомога потрібна завжди. Кожен раз, коли війна переходить в іншу фазу, український тил отримує випробовування на те, щоб допомогти більше та протриматись довше за тил ворога.

Аналізуючи дане питання, варто також звернутись до практики Європейського суду з прав людини. До прикладу, **рішення у справі «Баятян проти Вірменії»** (скарга № 23459/03 від 07.07.2011), у якому в п. 110 вказано, що «несприйняття військової служби – коли мотивом такого несприйняття є серйозний та нездоланий конфлікт між обов'язком служити в армії та переконанням конкретної особи або його глибокими та невдаваними релігійними чи іншими поглядами — є

²³ Про службу військового капеланства: Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>.

²⁴ Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.1999 № 2066.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-п#Text>.

переконанням або поглядом настільки незаперечним, серйозним, послідовним і значущим, що на нього поширюється гарантія ст. 9 Європейської конвенції». У п. 128 даного рішення «Європейський Суд приходиться до висновку, що притягнення заявителя до кримінальної відповідальності представляє собою втручання, яке не є необхідним в демократичному суспільстві за змістом ст. 9 Європейської конвенції»²⁵.

Іншим прикладом є постанова суду (мирова угода) у справі «**Стефанов проти Болгарії**» (скарга № 32438/96 від 03.05.2001), у якій зазначено, що «повинно бути припинено будь-яке кримінальне провадження, ініційоване в Болгарії з 1991 року у відношенні громадян Болгарії, які відмовилися від військової служби на підставі переконань, але в той же час висловили готовність пройти альтернативну цивільну службу; альтернативна цивільна служба не повинна бути пов'язана з військовими установами; в період проходження цивільної служби особи, що відмовляються від служби в армії на підставі переконань, повинні мати рівні по відношенню з іншими громадянами Болгарії права на свободу сповідувати свої переконання індивідуально»²⁶.

Українські суди часто звертають увагу у своїх рішеннях на постанову суду у справі «**Ерчеп проти Туреччини**» (скарга № 43965/04 від 22.11.2011), в якій в п. 61 зазначено: «заявитель, являючись Свідком Єгови, намагався отримати звільнення від військової служби не задля своєї вигоди чи зручності, а у зв'язку зі своїми невдаваними релігійними переконаннями. Європейський суд також відмічає, що заявитель ніколи не відмовлявся від виконання своїх громадянських обов'язків в цілому, а навпроти, відкрито просив владу надати йому можливість пройти альтернативну цивільну службу»²⁷.

З наведеного вище випливає, що ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошує на захисті прав громадян на віросповідання, однак, на нашу думку, задля того, щоб демократичні цінності існували і надалі, громадяни повинні виконувати свій обов'язок захисту Вітчизни та захищати власну державу в той чи інший спосіб.

Багато науковців також висловлювались з приводу цього питання, до прикладу, професор та колишній спеціальний доповідач Організації Об'єднаних Націй з питань свободи віросповідання (2010–2016 рр.) Хайнер Білефельдт, зазначає: «Якщо в конфлікті кожна зі сторін наполягає на максимумі для себе, рішення може стати просто неможливим. Водночас залишається серйозним не поступатися правом занадто швидко, оскільки ця дія зрештою розпродасе суть прав людини, які самі по собі є невід'ємними правами»²⁸.

Як зазначає у своїй праці І. Ю. Животовська «необхідно забезпечити, щоб будь-які обмеження щодо релігійної свободи були чітко та деталізовано передбачені законом, необхідними для досягнення законної мети, а саме належного захисту здоров'я населення, пропорційними та недискримінаційними з метою зведення до мінімуму можливих зловживань або можливості неповної реалізації заходів та без усвідомленого наміру «підірвати» демократичні та плюралістичні конституційні межі»²⁹.

Хоч ситуація з альтернативною (невійськовою) службою є неоднозначна і більшість правників схильються до думки, що альтернативної (невійськової) служби на період воєнного стану бути не може, суди по-різному трактують одні і ті ж положення закону. Як відомо, за ухилення від мобі-

²⁵ Рішення ЄСПЛ у справі «Баятян проти Вірменії» (скарга № 23459/03 від 07.07.2011)
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-118428>.

²⁶ Постанова суду (мирова угода) у справі «Стефанов проти Болгарії» (скарга № 32438/96 від 03.05.2001)
URL: <http://privacy.khpg.org/1604922640>.

²⁷ Рішення ЄСПЛ у справі «Ерчеп проти Туреччини» (скарга № 43965/04 від 22.11.2011)
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-107532>.

²⁸ Bielefeldt H. Limiting permissible limitations: how to preserve the substance of religious freedom. Religion and human rights. 2020. Vol. 15. Issue: 1/2. P. 3–19.

²⁹ Животовська І. Ю. Релігійна свобода в умовах пандемії COVID-19. Видавничий дім «Гельветика». 2022 рік.
URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16137>.

лізації відповідно до ст. 336 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність, а згідно з Кодексу про адміністративні правопорушення також адміністративну відповідальність.

Так зокрема, **Рішенням Октябрського районного суду м. Полтави від 02.10.2023 у справі № 554/6106/23 зазначено, що** «на обґрунтування позову громадянин України вказав, що 03.07.2023 постановою начальника Полтавського об'єднаного територіального центру комплектування та соціальної підтримки на нього накладено адміністративне стягнення в сумі 5100 гривень. Позивач зазначив, що належить до категорії осіб, які не підлягають мобілізації, відповідно до абз. 16 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Громадянин України зазначив, що з 29.05.2011 є присвяченим охрещеним служителем Релігійного об'єднання Свідків Єгови в Україні, що підтверджується довідкою від 11.04.2022 № 1974, виданою регіональною організацією «Релігійний Центр Свідків Єгови в Україні». Відповідно до переліку, затвердженого постановою КМУ від 10.11.99 № 2066, Свідки Єгови належать до релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю. Разом з тим, громадянин України зазначив, що не відмовлявся від проходження військової служби на час мобілізації, а звертався із заявами про надання йому безпосередньо передбаченої Конституцією України можливості виконувати замість військового обов'язку невійськову службу відповідно до його релігійних переконань, а також висловлював готовність виконувати суспільно корисні роботи на заміну військової служби»³⁰.

Суд, «проаналізувавши в сукупності надані докази, дійшов висновку, що оскаржувана постанова прийнята уповноваженим на те органом відповідно до вимог КУпАП, права громадянина України, як під час складання протоколу, так і під час розгляду справи, були дотримані, а вина позивача у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 210-1 КУпАП, є доведеною та підтверджується протоколом про адміністративне правопорушення від 03.07.2023 р.»³¹.

Навести для прикладу можна також і Рішення Довгинцівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 10.10.2023 р. у справі № 211/5845/23. Згідно з «обставинами справи, постановою начальника Металургійно-Довгинцівського об'єднаного територіального центру комплектування та соціальної підтримки від 04.09.2023 на громадянина України було накладено адміністративне стягнення в сумі 3400 гривень»²³. Відповідно до справи «позивач вважає за необхідне зазначити, що в діяннях позивача відсутній склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 210 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Громадянин України з 2007 року є присвяченим охрещеним служителем Релігійного об'єднання Свідків Єгови в Україні, довідка № 1796 від 10.05.2023р.»³².

Суд, ухвалюючи рішення зазначив, що: «посилання позивача на незаконність оскаржуваної постанови через те, що він за релігійним переконанням не був зобов'язаний з'являтися до ТЦК, суд не може взяти до уваги, позаяк протокол і постанова винесені відносно громадянина України 04.09.2023 за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, вчинені в особливий період. Об'єктивна сторона правопорушення полягає у порушенні законодавства про мобілізаційну підготовку та мобілізацію, а саме: нез'явлення за викликом до ТЦК для постановки на військовий облік та визначення призначення на воєнний час. Релігійне віросповідання не є законною підставою для неявки до ТЦК»³³.

Варто наголосити, що виправдувальні вироки також мають місце у судовій практиці. До прикладу, вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 20 березня 2023 року. Обставини справи полягали у тому, «що 3 березня 2022 року будучи військовозобов'язаним, перебува-

³⁰ Рішення Октябрського районного суду м. Полтави від 02.10.2023 у справі № 554/6106/23 (провадження № 2-а/554/111/2023). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113984485>.

³¹ Ibid.

³² Рішення Довгинцівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 10.10.2023 у справі № 211/5845/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114041699>.

³³ Ibid.

ючи в приміщенні пункту постійного збору військовозобов'язаних відмовився від отримання повістки на призов під час загальної мобілізації, ухилившись таким чином від призову на військову службу під час мобілізації без поважних на те причин, та особисто підписав акт про відмову в отриманні повістки на призов під час загальної мобілізації. Вказані дії органом досудового розслідування кваліфіковані за ст. 336 КК України ухилення від призову на військову службу під час мобілізації»³⁴.

В судовому засіданні «обвинувачений свою вину у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення не визнав. Пояснив, що його забрали до пункту комплектування військовозобов'язаних, де було встановлено його особу, після чого йому намагалися вручити мобілізаційне розпорядження. Він з релігійних переконань відмовився від отримання цього документа. Йому пропонували пройти медичну комісію, однак він з цих же переконань заявляв, що не бачить доцільності в проходженні медичної комісії та відмовився таку пройти. Цього дня, більше нічого не відбувалося. На наступний день він подав заяву в якій просив, проходити альтернативну службу. Йому було роз'яснено наслідки такої відмови від отримання мобілізаційного розпорядження, після чого його забрали до поліції. Інших причин окрім релігійних переконань для відмови від військової служби у нього на той час, не було. Ставлення до військової служби не викликано у нього фактом війни, він і раніше проходив альтернативну службу. Він, являється Свідком Єгови з 2016 року. У підтвердження цього надати документи у приміщенні пункту постійного збору військовозобов'язаних, йому не вдалося. Прохання про можливість проходити не військову службу, окрім він подавав також і до сільської ради з бажанням виконувати громадські роботи. Відповідно до наказу від 10.03.2022 р. Тячівською районною військовою адміністрацією особам, які належать до релігійних організацій, які за визнанням держави мають несумісні із військовою службою переконання, фактично забезпечена можливість реалізації ними закріпленого Конституцією України права на заміну військової служби, альтернативною (невійськовою службою)».³⁵

Вищезазначене «підтверджено показами свідка, який вказав, що згідно вказаного наказу «Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України» на обліку знаходиться близько дві тисячі п'ятсот або три тисячі військовозобов'язаних, які входять до релігійних організацій перелік яких визначений відповідно до Положення про порядок проходження альтернативної (невійськової) служби, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №2066 від 10.11.1999 року, в тому числі «Свідків Єгови», які мають право на заміну військової служби, альтернативною (невійськовою) службою. Отже, право вірян на свободу світогляду і віросповідання, яке передбачене ст. 35 Конституції України, та включає в себе право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною невійськовою службою, вищевказаним Указом Президента України необмежене. Наявність інших нормативно-правових актів, які б обмежували такі права навіть на теперішній час – в умовах воєнного стану, не існує».

Таким чином, суд прийшов до переконання, що досліджені в судовому засіданні докази кожний окремо, а також в своїй сукупності свідчать про відсутність в діяннях громадянина складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК України, а саме в ухиленні від призову за мобілізацією.

Підсумовуючи, варто зазначити, що реалізація громадянами їхнього права на віросповідання є надзвичайно важливою і в умовах воєнного стану. Однак, дотримання розумного співвідношення між публічним інтересом та приватним, де домінуючим має бути той, що забезпечуватиме та гарантуватиме підтримання здійснення цих прав у майбутньому.

³⁴ Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 20 березня 2023 року
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109648055>.

³⁵ Ibid.

Висновки. Означенні питання ще раз підтверджують складність проблематики у розрізі співвідношення конституційних обов'язків з конституційними правами і гарантіями їх реалізації. Однозначним є те, що не можна ототожнювати поняття «конституційного обов'язку захисту Вітчизни» з «загальним військовим обов'язком». Перший є ширшим за сутністю, за змістом і за колом осіб, на який поширюється. Якщо ми говоримо про умови війни і правовий режим воєнного стану, як наслідок таких умов то одночасно потрібно звертати увагу і на зобов'язання усіх громадян України нести і виконувати конституційний обов'язок захисту Вітчизни у тих чи інших формах, встановлених українським законодавством.

З іншого боку, конституційне право на свободу віросповідання, незважаючи на будь-які умови, в тому числі на можливість обмеження згідно статті 64 Конституції України в умовах правового режиму воєнного стану повинно пропорційно застосовуватися до тих осіб, які за релігійними переконаннями відмовляються від власне військової служби і просять її замінити на альтернативну.

Важливо, що жодними законодавчими, а тим більше підзаконними нормативно-правовими актами, таке складне питання не вирішити. В тій чи іншій версії виникатимуть конфлікти і спори і все вирішуватиметься в судових процесах. Тому важливими, на наше переконання, є конституційні подання відповідних суб'єктів до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень ч. 4 ст. 35 та положень ч. 1 ст. 65 Конституції України щодо розуміння обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності, його співвідношення з обов'язком громадян України нести військову службу, співвідношення з правом на свободу світогляду і віросповідання і обов'язком заміни військової служби за релігійними переконаннями альтернативною (невійськовою) службою. Лише орган конституційної юрисдикції може шляхом офіційного тлумачення виробити національну доктрину у цьому складному питанні.

Отже, дотримання прав та свобод людини і громадянина є надзвичайно важливими, зокрема і під час дії правового режиму воєнного стану. Це вимагає врегулювання взаємодії між обов'язком захисту Вітчизни та гарантіями свободи світогляду та віросповідання. Важливо зберегти баланс, щоб не допустити порушення прав громадян у зусиллях забезпечення національної безпеки, досягти якого можна лише при старанному виконанні державою своїх зобов'язань перед громадянами у вигляді гарантії прав та свобод і, водночас, сумлінному виконанні громадянами своїх конституційних обов'язків.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Bielefeldt H. Limiting permissible limitations: how to preserve the substance of religious freedom. *Religion and human rights*. 2020. Vol. 15. Issue: 1/2. P. 3–19.
2. Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії: монографія / В. С. Бліхар. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 516 с.
3. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення. Харків: Право, 2009. 224 с.
4. Дахова І. І. Зміст права на свободу совісті та віросповідання. *Форум права*. 2016. № 4. С. 107-112.
5. Животовська І.Ю. Релігійна свобода в умовах пандемії COVID-19. Видавничий дім «Гельветика». 2022 рік. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16137>.
6. Рабінович П. М. Свобода віровизнання та проблеми її державного забезпечення в Україні. *Права людини в Україні: Інформ.-аналіт. бюл. Укр.-Амер. Бюро захисту прав людини*. К. Х., 1996. Вип. 15. С. 43-48.
7. Рабінович П.М. Коментар до статті 65 Конституції України. *Науково-практичний коментар*. Нац. акад. прав. наук України. 2-ге видання. Харків: Право, 2011, 4 с.
8. Сергієнко Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2004.18 с.

9. Ткаченко Є. В. Право на свободу віросповідання: судовий захист та деякі проблеми реалізації. Теорія і практика правознавства. 2015. Вип. 2 (8). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_7
10. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 3-тє. К.: Реферат, 2010. 848 с.
11. Ярмол Л. В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01; Одеська національна юридична академія. О., 2003. 15 с.

Перелік юридичних документів:

12. Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 20 березня 2023 року URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109648055>.
13. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
14. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
16. Конституція України від 28.06.1996. № 30: станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
17. Постанова суду (мирова угода) у справі «Стефанов проти Болгарії» (скарга № 32438/96 від 03.05.2001) URL: <http://privacy.khpg.org/1604922640>.
18. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 року №1975 – XII: станом на 23.04.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>.
19. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 року № 2232 – XII: станом на 12.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
20. Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.1999 № 2066. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-п#Text>.
21. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 №3543 – XII: станом на 30.06.2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.
22. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII: станом на 15.04.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
23. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. № 389-VIII: станом на 29.09.2022р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
24. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.
25. Про службу військового капеланства: Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>.
26. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
27. Рішення ЄСПЛ у справі «Баятjan проти Вірменії» (скарга № 23459/03 від 07.07.2011) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-118428>.
28. Рішення ЄСПЛ у справі «Ерчеп проти Туреччини» (скарга № 43965/04 від 22.11.2011) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-107532>.
29. Рішення Довгинцівського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 10.10.2023 у справі № 211/5845/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114041699>.
30. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text>.
31. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 № 1-р(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text>.
32. Рішення Октябрського районного суду м. Полтави від 02.10.2023 у справі № 554/6106/23 (провадження № 2-а/554/111/2023). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113984485>.

References

Bibliography:

1. Bielefeldt H. Limiting permissible limitations: how to preserve the substance of religious freedom. Religion and human rights. 2020. Vol. 15. Issue: 1/2. P. 3–19.
2. Blikhar V. S. Derzhavno-tserkovni vidnosyny yak eksplikatsiia dykhotomii vlady ta suspilstva u yevropeiskii filosofii: monohrafiia / V. S. Blikhar. Lviv: LvDUVS, 2013. 516 s.
3. Dakhova I. I. Zmist prava na svobodu sovisti ta virospovidannia. Forum prava. 2016. № 4. S. 107-112.
4. Rabinovych P. M. Svoboda virovyznannia ta problemy yii derzhavnoho zabezpechennia v Ukraini. Prava liudyny v Ukraini: Inform.-analit. biul. Ukr.-Amer. Biuro zakhystu prav liudyny. K. KH., 1996. Vyp. 15. S. 43-48.
5. Rabinovych P.M. Komentar do statti 65 Konstytutsii Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. 2-he vydannia. Kharkiv: Pravo, 2011, 4 s.
6. Serhiienko H. L. Rol konstytutsiino-pravovoho rehuliuвання vidnosyn derzhavy i relihiinykh orhanizatsii u harantuvanni svobody virospovidannia v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02; Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. KH., 2004.18 s.
7. Shevchuk S. Sudovyi zakhyst prav liudyny: Praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u konteksti zakhidnoi pravovoi tradytsii. Vyd. 3-tie. K.: Referat, 2010. 848 s.
8. Tkachenko YE. V. Pravo na svobodu virospovidannia: sudovyi zakhyst ta deiaki problemy realizatsii. Teoriia i praktyka pravoznavstva. 2015. Vyp. 2 (8). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_7
9. Vovk D. O. Pravo i relihiia: zahalnoteoretychni problemy spivvidnoshennia. Kharkiv: Pravo, 2009. 224 s.
10. Yarmol L. V. Svoboda virospovidannia liudyny: yurydychne zabezpechennia v Ukraini (zahalnoteoretychne doslidzhennia): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01; Odeska natsionalna yurydychna akademiia. O., 2003. 15 s.
11. Zhyvotovska I.YU. Relihiina svoboda v umovakh pandemii COVID-19. Vydavnychiy dim «Helvetyka». 2022 rik. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/16137>.

List of legal documents:

12. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
13. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996. № 30: stanom na 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
14. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: Mizhnarodnyi dokument, Protokol vid 04.11.1950 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
15. Postanova sudu (myrova uhoda) u spravi «Stefanov proty Bolharii» (skarha № 32438/96 vid 03.05.2001) URL: <http://privacy.khpg.org/1604922640>.
16. Pro alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 12.12.1991 roku №1975 – KHII: stanom na 23.04.2021 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>.
17. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy vid 21.10.1993 №3543 – KHII: stanom na 30.06.2023r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.
18. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 № 1932-XII: stanom na 15.04.2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
19. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015. № 389-VIII: stanom na 29.09.2022r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
20. Pro sluzhbu viiskovoho kapelanstva: Zakon Ukrainy vid 30.11.2021 № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>.
21. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei»: Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
22. Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii: Zakon Ukrainy vid 23.04.1991 № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.
23. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 roku № 2232 – KHII: stanom na 12.10.2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
24. Pro zatverdzhennia normatyvno-pravovykh aktiv shchodo zastosuvannia Zakonu Ukrainy «Pro alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu»: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.11.1999 № 2066. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2066-99-p#Text>.
25. Rishennia Dovhyntsiivskoho raionnoho sudu mista Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti vid 10.10.2023 u spravi № 211/5845/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114041699>.
26. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny

- piatoi statti 21 Zakonu Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii» (sprava pro zavchasne spovishchennia pro provedennia publichnykh bohosluzhin, relihiinykh obriadiiv, tseremonii ta protsesii) vid 8 veresnia 2016 roku № 6-rp/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text>.
27. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy skarhamy Skrypky Anatoliia Volodymyrovycha ta Bobyria Oleksiia Yakovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny tretioi statti 59 Zakonu Ukrainy «Pro status i sotsialnyi zakhyst hromadian, yaki postrazhdaly vnaslidok Chornobylskoi katastrofy» vid 25 kvitnia 2019 № 1-r(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text>.
 28. Rishennia Oktiabrskoho raionnoho sudu m. Poltavy vid 02.10.2023 u spravi № 554/6106/23 (provadzhennia № 2-a/554/111/2023). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113984485>.
 29. Rishennia YESPL u spravi «Baiatian proty Virmenii» (skarha № 23459/03 vid 07.07.2011) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-118428>.
 30. Rishennia YESPL u spravi «Erchiep proty Turechchyny» (skarha № 43965/04 vid 22.11.2011) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-107532>.
 31. Vyrok Tiachivskoho raionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 20 bereznia 2023 roku URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109648055>.
 32. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: Mizhnarodnyi dokument vid 10.12.1948 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОГЛЯД

ВЕРХОВНИЙ СУД ІЗРАЇЛЮ СКАСУВАВ ЗАКОН З ПАКЕТА СУПЕРЕЧЛИВОЇ СУДОВОЇ РЕФОРМИ

Єдиний ухвалений закон із пакета судової реформи, проти якої минулоріч активно протестували ізраїльтяни, був скасований Верховним судом країни.

Ухвалений минулоріч Кнесетом закон, який обмежував повноваження Верховного суду Ізраїлю, скасований самим Верховним судом у понеділок, 1 січня, повідомляє Reuters.

Цей закон був частиною суперечливої судової реформи, проти якої в Ізраїлі регулярно проходили багатотисячні акції протесту. Він передбачав скасування так званого "стандарту розумності" - права Верховного суду переглядати рішення уряду, які він вважає такими, що виходять за рамки розумного.

Втім, законодавство позбавило його лише одного з наявних інструментів для перегляду рішень уряду та міністрів. Тепер вісім із 15 суддів зі складу цього органу визнали закон недійсним, вирішивши, що він завдасть серйозної шкоди демократії в країні.

Партія прем'єр-міністра Ізраїлю Біньяміна Нетаньяху "Лікуд" вже назвала рішення суду невдалим і

таким, що суперечить "волі народу до єдності, особливо під час війни". Депутати ж від опозиції високо оцінили це рішення.

Уряд Нетаньяху оголосив про плани провести судову реформу майже одразу після формування у грудні 2022 року. Окрім обмеження повноважень Верховного суду, вона також передбачала зміну процедури призначення його суддів.

На думку опозиції та критиків законопроектів, їхнє ухвалення призвело б до зникнення незалежної судової системи в Ізраїлі та підірвало б основи демократії. Масові протести проти цієї реформи розпочалися також у грудні 2022 року і проходили майже щотижня до нападу радикального палестинського ісламістського угруповання ХАМАС на Ізраїль 7 жовтня.

Втім, попри протести, Нетаньяху наполягав на впровадженні цієї реформи і домогся ухвалення одного з пакета законопроектів у липні 2023 року.

HRW ЗАСУДЖУЄ ВИБІРКОВУ КРИТИКУ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ

Система прав людини перебуває під загрозою, коли уряди не звертають уваги на їх порушення або віддають пріоритет іншим інтере-

сам, стверджують правозахисники.

Влада багатьох країн не заступилася за дотримання основних громадянських прав і свобод, які опинилися під сильним тиском у всьому світі, йдеться в доповіді за 2023 рік правозахисної організації Human Rights Watch (HRW). У документі, оприлюдненому у четвер, 11 січня, організація також критикує "подвійні стандарти" урядів низки країн у засудженні порушень прав людини.

Система прав людини перебуває під загрозою, коли уряди не звертають уваги на їхні порушення, заявила виконавча директорка HRW Тірана Хассан. Щоразу за це доводиться платити ціну, і "іноді ця ціна - людські життя".

Минулий рік відзначений низкою важких криз у новітній історії, зокрема, війнами в Україні та між Ізраїлем і радикальним ісламістським угрупованням ХАМАС, конфліктами в М'янмі та регіоні Сахеля, зазначили в HRW. У доповіді відображено ситуацію з правами людини в майже 100 країнах світу.

Одну з проблем HRW вбачає в тому, що довіра до інституцій, які забезпечують дотримання прав, падає, якщо уряди вимагають цього лише в окремих випадках. Так, подвійні стандарти проявляються у випадку, коли світова спільнота засуджує дії Ізраїлю в Секторі Газа, але ігнорує злочини влади Китаю в Сінцзян-Уйгурському автономному районі, зазначають в організації. Водночас HRW критикує, що влада багатьох країн засуджує злочини ХАМАС, але виявляє стриманість у критиці дій

Ізраїлю.

У розділі про Німеччину підкреслюється, що захист прав людини є одним із головних принципів зовнішньої політики. Однак, на думку правозахисників, часто цей принцип підпорядковується іншим інтересам. Як приклад HRW називає військову допомогу Ізраїлю і розширення співпраці з монархіями Перської затоки. У доповіді стверджується, що Німеччина занадто мало уваги приділяє правозахисним темам, розвиваючи співпрацю з іншими країнами. Так, канцлер Олаф Шольц (Olaf Scholz) під час візиту до Індії не зробив акценту на порушення прав людини в цій країні, критикує організація.

КИТАЙ ОБІЦЯЄ ПРИДУШИТИ БУДЬ-ЯКІ ПОТУГИ ДО НЕЗАЛЕЖНОСТІ ТАЙВАНЮ ПЕРЕД ВИБОРАМИ НА ОСТРОВІ

За день до президентських і парламентських виборів на Тайвані пройшли запеклі мітинги кандидатів. З Китаю військові погрожують острову силою.

Китайські військові обіцяють "придушити" будь-які спроби просування незалежності Тайваню за день до парламентських і президентських виборів на острові, який КНР вважає частиною своєї території. "Народно-визвольна ар-

мія Китаю постійно зберігає високу пильність і вживатиме всіх необхідних заходів, щоб рішуче придушити спроби "незалежності Тайваню" в будь-яких формах", - цитує речника мініборони КНР Чжана Сяогана у п'ятницю, 12 січня, агентство AFP.

Чиновник звинуватив правлячу Демократичну прогресивну партію (ДПП) Тайваню в тому, що вона штовхає острів "до небезпечних умов війни", закуповуючи зброю у США. Пекін, що останніми роками підтримує майже щоденну військову присутність навколо острова, у останні тижні регулярно посилав через 180-кілометрову протоку розвідувальні повітряні кулі, що влада у Тайбеї розцінила як форму втручання у вирішальне голосування.

Тим часом на самому острові завершилися останні пердвибірчі мітинги трьох головних політичних партій: ліберальної ДПП, правоконсервативного Гоміньдану та лівоцентристської Тайванської народної партії. Усі вони заявили, що підтримуватимуть статус-кво на острові і відкидають "одну країну, дві системи", доктрину Пекіна, яка використовується для управління Гонконгом і Макао.

Поза тим правляча ДПП і досі закидає своїм основним опонентам з Гоміньдану "прокитайськість", а її

головний кандидат і чинний віцепрезидент Лай Цінде описує голосування як вибір між "демократією і автократією".

Тайванські вибори привертають велику увагу за кордоном, оскільки наступний лідер острова визначатиме майбутні відносини з Китаєм у Тихоокеанському регіоні, де Пекін і Вашингтон змагаються за вплив. На знак важливості, яку Сполучені Штати надають виборам, держсекретар США Ентоні Блінкен зустрінеться у Вашингтоні з керівником міжнародного відділу ЦК Компартії КНР Лю Цзяньчао, намагаючись відмовити Пекін від дій проти Тайбея, повідомляє AFP.

НА ТАЙВАНІ ПРОХОДЯТЬ ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ТА ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ

Тайвань обирає нового президента і парламент. Результат виборів може вплинути на рішення Китаю почати військове вторгнення на острів, вважають експерти.

Громадяни Тайваню обирають в суботу, 13 січня, президента та новий парламент. Попередні результати стануть відомі вже сьогодні ввечері після підрахунку виборчих бюлетенів.

За президентську посаду борються три кандидати: нинішній віцепрезидент і лідер правлячої "Демократичної прогресивної партії" Лай Цінде, який виступає за незалежність Тайваню, мер Нового Тайбея Хоу Юї від дружньої Китаю консервативної партії "Гоміньдан", і колишній мер Тайбея Ке Веньчже - засновник популістської "Тайванської народної партії", який критикує позиції обох

опонентів і обіцяє проводити помірну політику відносно Китаю. Багато спостерігачів упевнені, що результат виборів визначить рішення Китаю, чи варто розпочати повномасштабне вторгнення на острів.

Тема взаємин з Китаєм була найважливішою під час передвиборної кампанії всіх кандидатів у президенти. Претендент Хоу Юї прямо заявляв, що 13 січня жителі Тайваню зроблять вибір між війною та миром. Він упевнений, що запобігти повномасштабному воєнному конфлікту можна лише шляхом зміцнення відносно Китаєм, який вважає Тайвань частиною своєї країни.

У новорічному зверненні лідер Китаю Сі Цзіньпін назвав "приєднання" Тайваню "історично неминучим". Керівництво Китаю вважає Тайвань частиною своєї країни та ставиться до острова як до "бунтівної провінції, що відкололася" в 1949 році. Комуністична партія Китаю оголосила "об'єднання з Тайванем історичною місією", яку обіцяє, за необхідності, виконати з застосуванням воєнної сили.

США неодноразово запевняли, що підтримають Тайвань у разі нападу Китаю. За оцінками Bloomberg, збитки для світової економіки від такого збройного конфлікту можуть становити 10 відсотків світового ВВП - більше, ніж від війни Росії проти України, пандемії коронавірусу та глобальної фінансової кризи.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ ПРО ВУЛИЧНІ ЗАТРИМАННЯ ТЦК: ЦЕ АБСОЛЮТНО НЕПРАВИЛЬНО

Президент назвав неправильним, коли українців хапають на вулицях і силою доставляють у ТЦК і СП. Міністр оборони розповів про незаплановані перевірки військоматів у регіонах - фіксують багато порушень.

Президент України Володимир Зеленський назвав неправильними

дії, коли чоловіків "відловлюють" на вулицях і силою доставляють до територіальних центрів комплектування (ТЦК) і соціальної підтримки (військоматів). Про це він сказав в інтерв'ю німецькому суспільному мовнику ARD, опублікованому в понеділок, 29 січня.

"Так, є випадки, і дуже неправильно, коли представники військоматів ходили по вулицях і шукали хлопців, які не приходили до військоматів. Так, такі випадки є. Чи це правильно? Абсолютно ні. Вони не повинні цього робити. Тому я й попросив наших військових і депутатів, коли вони будуть готувати законопроект (про мобілізацію. - Ред.), щоб не було шансів ходити по вулицях", - сказав він. За словами Зеленського, сьогодні є "можливості застосування діджитал-формату тощо".

"Ми живемо в час цифровізації, тим більше, ми дуже цифровізована країна. Ми налагодили цей процес - і під час пандемії, і під час війни", - сказав він, додавши, що не є проблемою "вирішити це питання сучасно".

Своєю чергою, міністр оборони України Рустем Умеров повідомив про проведення незапланованих перевірок ТЦК у регіонах.

"Фіксуємо багато порушень. Команда міноборони працює над тим, щоб системно виправити всі недоліки", - зазначив він у дописі у Facebook.

Нагадаємо, що влітку 2023 року після низки корупційних скандалів у ТЦК провели сотні обшуків, відкрили понад сотню кримінальних проваджень та оголосили десятки підозр, а Зеленський звільнив усіх обласних військоматів.

ГРОМАДЯНСТВО ФРН: БУНДЕСРАТ СХВАЛИВ РЕФОРМУ ЗАКОНОДАВСТВА

Слідом за Бундестагом нове законодавство про громадянство Німеччини схвалила палата федеральних земель. Відтепер іноземцям, які бажають отримати німецький паспорт, не потрібно буде відмовлятися від власного громадянства. Палата федеральних земель Німеччини (Бундесрат) схвалила в п'ятницю, 2 лютого, реформу законодавства про громадянство ФРН. Вона полегшує отримання німецького паспорта та дозволяє подвійне громадянство.

Відтепер іноземці зможуть отримати громадянство Німеччини не після восьми, а вже після п'яти років легального проживання в країні. У разі "особливо успішної інтеграції" цей термін може бути скорочений до трьох років.

З огляду на нинішні пропалестинські акції, для набуття громадянства Німеччини іноземцям відтепер потрібно буде висловити прихильність не тільки до конституції ФРН, а й до захисту єврейського життя, вказує агентство AFP.

Для тих, хто отримує в Німеччині соціальну допомогу, правила, навпаки, посилюються. Досі іноземці, які отримували соцдопомогу через хворобу або інвалідність, мали можливість стати громадянами, але тепер таку норму прибрали з законодавства. Такі люди зможуть отримати громадянство лише на підставі правил, що діють для осіб, які перебувають в особливо скрутному становищі.

За даними Федерального статистичного відомства, у 2022 році громадянами Німеччини стали

близько 168 тисяч іноземців. Загалом іноземці, які живуть у ФРН, порівняно неохоче подають заяву на натуралізацію. Серед осіб з іноземним корінням, які проживають в Німеччині щонайменше десять років, частка тих, хто отримав німецьке громадянство в 2022 році, становила лише три відсотки.

МІЖНАРОДНИЙ СУД ООН ВИЗНАВ ЮРИСДИКЦІЮ ЩОДО СПРАВИ ПРО ПОВНОМАСШТАБНЕ ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ В УКРАЇНУ

Міжнародний суд ООН заявив, що має юрисдикцію виносити рішення у справі за заявою України проти Росії щодо повномасштабного вторгнення у 2022 році.

Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй (ООН) у п'ятницю, 2 лютого, заявив, що має юрисдикцію і розглядатиме по суті справу, порушену за заявою України щодо повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, за якою Київ вимагає відшкодування.

Україна звернулася до Міжнародного суду за кілька днів після вторгнення, "рішуче заперечуючи" тезу президента Росії Володимира Путіна, котрий, зокрема, мотивував початок війни тим, що "проросійські люди на сході України зазнали знущань і геноциду з боку київського режиму". Також Україна стверджувала, що використання Росією "геноциду" як приводу для вторгнення 24 лютого 2022 року суперечить Конвенції ООН про геноцид 1948 року.

У своєму рішенні від березня 2022 року Міжнародний суд зобов'язав Росію негайно припинити вторгнення. Але Російська Федерація заперечила проти цього рішення і

заявила, що Міжнародний суд, який вирішує спори між державами, не має права ухвалювати рішення у цій справі.

Міжнародний суд відкинув аргументи Москви і постановив, що має юрисдикцію виносити рішення щодо цього.

Водночас Україна також заявляла, що застосування Росією сили під час вторгнення саме по собі суперечило Конвенції про геноцид. Міжнародний суд, однак, 2 лютого постановив, що не має компетенції вирішувати у цій частині справи.

Нагадаємо, 31 січня Міжнародний суд ООН відхилив значну частину звинувачень України, яка намагалася довести, що Росія у 2014-2015 роках порушувала в анексованому Криму та на Донбасі норми міжнародних конвенцій про боротьбу з фінансуванням тероризму та ліквідацію всіх форм расової дискримінації.

СУД: ТРАМП НЕ МАЄ ІМУНІТЕТУ У СПРАВІ ПРО ШТУРМ КАПІТОЛІЯ

Дональд Трамп може бути притягнутий до відповідальності у справі про штурм Капітолію і не має права посилатися на президентську недоторканність, постановив суд округу Колумбія.

Колишній президент США Дональд Трамп не має імунітету від судового переслідування у кримінальній справі щодо штурму Капітолія і спроб скасувати результати президентських виборів. Таку постанову у вівторок, 6 лютого, ухвалив федеральний апеляційний суд округу Колумбія.

Трамп наполягав на тому, що його

не можна притягнути до відповідальності, оскільки він мав на той момент президентський імунітет, проте колегія суддів відхилила його скаргу. "У контексті цієї кримінальної справи колишній президент Трамп став громадянином Трампом, який має такі ж права на захист, як і будь-який інший обвинувачений у кримінальній справі. Однак будь-який виконавчий імунітет, який міг захищати його, поки він обіймав посаду президента, більше не захищає його від цього переслідування", - йдеться у висновку суду.

Дональд Трамп рішення суду поки що не прокоментував. Тепер провідний кандидат у президенти від Республіканської партії може вимагати, щоб апеляційний суд розглянув його скаргу в повному складі. Якщо її знову буде відхилено, Трамп зможе звернутися до Верховного суду США. Це може затягнути процес на місяці, можливо, до президентських виборів на початку листопада.

6 січня 2021 року прихильники Дональда Трампа, який програв на президентських виборах, влаштували заворушення біля будівлі Конгресу під час затвердження підсумків голосування. Протестувальники увірвалися в будівлю, дебати в Конгресі зупинили на кілька годин, а законодавців евакуювали. Поліція застосувала проти учасників штурму сльозогінний газ, до Вашингтона прибула Національна гвардія.

Під час заворушень загинуло п'ятеро людей, близько 50 протестувальників затримали, деяким із них висунули обвинувачення. Сотні учасників штурму вже були засуджені до різних термінів позбавлення волі. Слідство вважає, що основними учасниками акції були організації Proud Boys і Oath Keepers.

Загалом у справах про штурм Капітолія проходять понад 1230 осіб,

зокрема й Дональд Трамп. Експрезидента США звинувачують у спробі скасувати результати виборів 2020 року. Він наполягає на своїй невинуватості. На початку грудня 2023 року суд постановив, що експрезидент не має імунітету від судового переслідування, після чого Трамп спробував оскаржити це рішення.

РАДА ВИПРАВИЛА НОРМУ ПРО ЗБЕРІГАННЯ РЕПРОДУКТИВНИХ КЛІТИН ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВИХ

© Marko Djuric/REUTERS

Парламент виправив норму, за якою клініки з березня мали утилізувати репродуктивні клітини загиблих українських військовослужбовців, що зберігаються в кріобанках.

Верховна Рада України ухвалила в середу, 7 липня, закон "Про збереження генофонду українського народу", який дозволяє зберігати та використовувати репродуктивні клітини загиблих українських військових для народження дітей. Про це повідомляється на сайті провладної партії "Слуга народу". Військові, чий репродуктивні клітини зберігаються в кріобанках, мають заповнити заповіт, форму якого затвердить уряд. У разі їхньої загибелі репродуктивні клітини зберігатимуться коштом держави протягом трьох років. Після закінчення цього терміну подальше зберігання може бути продовжене коштом особи, вказаної в заповіті.

Крім цього, парламент прийняв в першому читанні зміни до Цивільного кодексу щодо визнання батьківства народжених у такий спосіб дітей та поширення на них пільг. Нагадаємо, що в листопаді минулого року Рада ухвалила закон,

який зобов'язував українські клініки з березня утилізувати репродуктивні клітини загиблих військових, що зберігаються в кріобанках.

НЕЗМІННИЙ: АЛІЄВ ПЕРЕМАГАЄ НА ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ В АЗЕРБАЙДЖАНІ

© Imago/Belga/F. Sierakowski

Незмінний з 2003 року глава Азербайджану Ільхам Алієв перемагає на дострокових президентських виборах. Він керуватиме країною ще сім років.

Глава Азербайджану Ільхам Алієв перемагає на позачергових президентських виборах. Як повідомляє азербайджанська державна інформаційна агенція АЗЕРТАДЖ з посиленням на Центрвиборчком країни, за підрахунком 93,35 бюлетеня Алієв отримав 92,05 відсотка голосів. Явка виборців становила 67,7 відсотка.

Окрім Алієва, у виборах взяли участь ще шестеро кандидатів, з яких дещо більше двох відсотків голосів, за даними ЦВК, набрав депутат парламенту Захід Орудж. Дві головні опозиційні партії Азербайджану - "Партія рівності" (Мусават) і "Народний фронт Азербайджану" - відмовилися висувати своїх представників на виборах, оскільки вважали голосування недемократичним і прогнозували фальсифікації.

В останні місяці влада Азербайджану посилює тиск на незалежні

ЗМІ і заарештувала кількох критично налаштованих журналістів, які розкрили факти хабарництва на високому рівні, нагадує АФР. Правозахисна організація Amnesty International 6 лютого розкрила репресії влади, що посилюються напередодні виборів, як "всеосяжну, скоординовану атаку на

громадянське суспільство і верховенство закону".

За даними західних агенцій, вибори проходили без видимої участі незалежних ЗМІ та за відсутності реальної опозиції. Тож перемога Алієва, що висувався на п'ятий термін, була очікуваною.

Вибори відбулися через п'ять місяців після воєнної операції азербайджанських військ у Нагірному Карабаху. Вперше в історії Азербайджану громадяни країни змогли проголосувати на 26 виборчих дільницях у Нагірно-Карабаському регіоні. Алієв та його дружина Мехрібан приїхали віддати свої голоси саме на одну з таких дільниць.

Нагадаємо, Ільхам Алієв безперервно обіймає посаду президента Азербайджану із 2003 року, змінивши на ній свого батька Гейдара Алієва, який був президентом країни з 1993 по 2003 роки. На позачергових виборах його обрали очільником держави ще на сім років.

ПІСЛЯ ШПИГУНСЬКОГО СКАНДАЛУ ЄВРОПАРЛАМЕНТ АНОНСУВАВ ВНУТРІШНІ РЕФОРМИ

Європарламент вирішив посилити запобіжні заходи та провести внутрішні реформи після викриття зв'язків євродепутатки від Латвії Тетяни Жданок з Кремлем. Депутати Європейського парламенту заявили, що окремі політики та партії в Європейському Союзі свідомо служать інтересам Росії. В ухваленій євродепутатами в четвер, 8 лютого, резолюції йдеться про посилення РФ систематичних дій з підриву демократії в ЄС за допомогою дезінформації та інших форм втручання.

У тексті наголошується, що Росія вербує окремих євродепутатів як агентів впливу та створює залежні стосунки, зокрема через фінансування, з деякими європейськими політичними партіями, які потім виступають підсилювачами російської пропаганди та домагаються зняття санкцій з РФ.

Значна частина резолюції присвячена скандалу з депутаткою від Латвії Тетяною Жданок.

"Інформатор ФСБ, який має доступ до даних як член Європарламенту, становить серйозну загрозу безпеці та демократії ЄС", - заявили парламентарі та зобов'язалися надавати повну підтримку латвійській владі в розслідуванні дій Жданок, закликавши з'ясувати, чи підлягає та кримінальному переслідуванню.

"Жданок добре відома своєю проросійською позицією та послідовним розповсюдженням антилатвійських і антиєвропейських наративів", - зазначається в тексті. Депутати нагадали, що Жданок не

визнає існування Латвії як суверенної держави та відмовляється засудити війну Росії проти України. Згадується і її поїздка в окупований Крим для спостереження за псевдореферендумом та виступи в пропагандистських телешоу в Москві. При цьому вказується, що вона цілеспрямовано створювала враження ніби робить все це від імені Європарламенту та ЄС загалом.

Жданок раніше виключили з її політичної групи і вона не належить до жодної фракції, але є невелика кількість колег, які брали участь у спільних з нею акціях, висловлюючи схожі точки зору. Тому Європарламент стурбований можливими зв'язками Жданок з іншими євродепутатами та має намір негайно провести внутрішнє розслідування для оцінки всіх потенційних випадків втручання Росії в свою роботу.

Як повідомили євродепутати, спеціальний комітет парламенту щодо іноземного втручання в демократичні процеси в ЄС детально викрив операції Кремля, і тепер Європарламенту належить вжити жорсткіших заходів та провести внутрішні реформи для ефективного захисту від зовнішнього впливу.

У резолюції йдеться, що Кремль оперує великою мережею агентів у всьому ЄС, які впливають на виборчі процеси та політику з ключових стратегічних питань, наприклад енергетичної інфраструктури. Їхня діяльність націлена на всі сфери суспільного життя, особливо на культуру, історичну пам'ять, ЗМІ та релігійні громади, а також на політиків та їхні сім'ї. Так, десятки розслідувань вже довели зв'язки між Кремлем і відомими європейськими політичними й громадськими діячами - чинними та у відставці. Водночас фінансування політичної діяльності політиків у ЄС з Росії продовжує виявлятися.

У тексті наголошується, що винятковий характер російського втручання вимагає особливих зусиль з боку інституцій ЄС і країн-членів для виявлення, усунення та подолання цієї конкретної загрози. Європарламент закликав органи, що наглядають за прозорістю процесів у ЄС, заборонити будь-які організації, котрі мають прями або непрямі зв'язки з урядом РФ.

ЕКСПРЕМ'ЄР АЛЕКСАНДЕР СТУББ ПЕРЕМІГ НА ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ У ФІНЛЯНДІЇ

У другому турі президентських виборів у Фінляндії переміг колишній прем'єр-міністр країни Олександр Стубб. Новий президент очолить зовнішню політику і політику безпеки країни після її вступу до НАТО.

Згідно з даними міністерства юстиції Фінляндії, за підсумками голосування у другому турі президентських виборів, що відбувся у країні в неділю, 11 лютого, переможу здобув кандидат від правлячої Національної коаліційної партії, колишній прем'єр-міністр країни Александр Стубб.

У достроковому голосуванні взяли участь 70,7 відсотка виборців, 51,6 відсотка з яких проголосували за Стубба. За його суперника, колишнього міністра закордонних справ Пекку Хаавісто - незалежного кандидата, підтриманого лівоцентристською партією "Союз зелених" - відповідно, віддали свої голоси 48,4 відсотка виборців.

Хаавісто визнав поразку і привітав Стубба з перемогою, побажавши успіхів на посаді.

"Я вірю, що тепер у Фінляндії буде хороший президент республіки", - сказав він. На його думку, Стубб -

досвідчена і компетентна людина для цієї посади.

Стубб і Гаавісто після першого туру виборів, що відбувся 28 січня, вийшли до другого туру з результатами 28,3 і 25,8 відсотка відповідно. Третій результат продемонстрував Юссі Галла-аго від націоналістичної партії "Справжні фіни", який отримав близько 19 відсотків голосів. Загалом у виборах брали участь дев'ять кандидатів у президенти.

Згідно із законодавством Фінляндії, президент обирають на 6 років не більше ніж на два терміни поспіль. Нинішній президент країни Саулі Ніністе відбув на посаді два терміни і тому у виборах участі не брав. Стубб стане тринадцятим за рахунком главою північної держави. Він має вступити на свою посаду 1 березня.

Фінляндія з початком російського військового вторгнення в Україну відійшла від традиційної політики нейтралітету і балансу між Сходом і Заходом. У квітні 2023 року вона приєдналася до НАТО, ухвалила рішення про розміщення на своїй території американського військового контингенту.

У листопаді 2023 року Фінляндія повністю закрила сухопутний кордон із Росією на тлі напливу нелегальних мігрантів. Цей крок підтримали обидва кандидати на найвищу державну посаду. Крім того, і Стубб, і Хаавісто виступають за розширення санкцій щодо Росії.

СУД У ФРАНЦІЇ ЗАЛИШИВ В СИЛІ ВИРОК ЕКСПРЕЗИДЕНТУ САРКОЗІ

Ніколя Саркозі програв апеляцію у справі про незаконне фінансування передвиборної кампанії 2012 року.

Парижський апеляційний суд у середу, 14 лютого, підтвердив обвинувальний вирок колишньому президенту Франції Ніколя Саркозі у справі про незаконне фінансування передвиборної кампанії у 2012 році.

Водночас Саркозі домігся пом'якшення покарання. Суд першої інстанції у 2021 році призначив йому рік ув'язнення, тоді як апеляційний суд дозволив половину цього терміну відбути умовно. Однак залишається малоюмовірним, що Саркозі потрапить до в'язниці, оскільки такі короткі терміни у Франції зазвичай відбуваються у вигляді домашнього арешту з електронним контролем, зазначає агенція AFP.

Таким чином суд підтвердив, що партія UMP, очільником якої був Саркозі, співпрацювала з фірмою зі зв'язків з громадськістю Vugmalion, щоб приховати справжню вартість його виборчої кампанії з переобрання на посаду президента у 2012 році. За даними прокурорів, Саркозі витратив майже 43 мільйони євро на свою кампанію 2012 року - майже вдвічі більше, ніж дозволені 22,5 мільйона євро.

Захист Саркозі заявив, що оскаржить рішення апеляційної інстанції у Верховному суді. "Ніколя Саркозі не винний у тому, в чому його звинувачують", - заявили його адвокати. У справі, крім Саркозі, фігурують ще 13 людей. Серед них - члени партії UMP, бухгалтери та керівники компанії Vugmalion. Їх було визнано винними за різними звинуваченнями - від підробки документів і шахрайства до співучасті в незаконному фінансуванні виборчої кампанії.

У 2025 році Саркозі постане перед судом за звинуваченнями у фінансуванні своєї президентської кампанії 2007 року за гроші покійного лівійського диктатора Муамера Каддафі.

Нагадаємо, у березні 2021 року суд

визнав винним Саркозі в іншій справі - про корупцію. Саркозі був президентом Франції з 2007 до 2012 року.

ПЕРЕМОГУ НА ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА ІНДОНЕЗІЇ ОГОЛОСИВ МІНІСТР ОБОРОНИ

Про перемогу у першому турі президентських перегонів в Індонезії заявив міністр оборони Субіанто. Правозахисники закидають йому порушення прав людини у 1990-х. Чинний міністр оборони Індонезії Прабово Субіанто, за попередніми даними, здобув перемогу у першому турі президентських виборів. Підрахунки голосів вказують на перемогу, заявив і сам Субіанто, виступаючи перед своїми прихильниками у Джакарті у середу, 14 лютого.

У четвертій за кількістю населення країні світу так звані швидкі підрахунки, проведені інститутами з вивчення громадської думки, визнаними на державному рівні, показали, що за результатами обробки двох третин голосів за 72-річного генерала у відставці проголосували понад 58 відсотків виборців. Офіційні результати очікуються лише у березні, але минулі швидкі підрахунки довели свою надійність, зазначає агенція AFP.

При цьому Субіанто значно випереджає своїх суперників - 54-річного колишнього міністра освіти Аніса Басведана та 55-річного екс-губернатора Центральної Яви Ганджара Праново.

Під час передвиборної кампанії Субіанто обіцяв продовжити політику президента Джоко Відодо, який залишає свою посаду. Відодо,

який має в Індонезії величезну популярність, після двох президентських термінів більше не має права балотуватися. Між тим на попередніх виборах президента Субіанто конкурував з Відодо і жорстко критикував його політику, обіцяючи дотримання консервативних ісламських цінностей. Індонезія - це країна з найбільшим мусульманським населенням у світі: 90 відсотків її жителів сповідують іслам.

Оглядачі наголошують, що у ході нинішньої кампанії, особливо у соціальних мережах, Субіанто представляв себе як "добрий дідусь". Однак правозахисники закидають йому грубі порушення прав людини під час правління диктатора Сухарто у 1980-90-х роках. Останнього у 2004 році Transparency International назвала й найбільш корумпованим світовим лідером за останні 20 років.

ПЕРША ПРАВОСЛАВНА КРАЇНА ЛЕГАЛІЗУВАЛА ОДНОСТАТЕВІ ШЛЮБИ

Греція дозволила одностатевим парам укладати шлюби та всиновлювати дітей.

Грецький парламент узаконив цивільні шлюби для одностатевих пар. "За" закон проголосували ввечері 15 лютого 176 депутатів з лівих партій - як з коаліції, так і з

опозиції. Проти були 76, утрималися двоє, не прийшли на голосування 46 - з трьох невеликих правих партій і комуністичної партії. Греція стала першою православною християнською країною, яка легалізувала одностатеві шлюби, зауважують агентства AP і dpa. Домінуюча в країні Грецька православна церква виступила проти закону.

Під час дводенних дебатів у парламенті перед його будівлею зібралися десятки прихильників реформи, які голосно аплодували та обіймалися після оголошення результатів голосування, а неподалік протестували противники закону, тримаючи в руках молитовники та ікони.

Документ розробив уряд прем'єр-міністра Кіріакоса Міцотакіса. Після його схвалення парламентом він заявив, що Греція "пишається тим, що стала 16-ю країною Європейського Союзу, яка законодавчо запровадила рівність шлюбів". "Це віха для прав людини, яка відображає сучасну Грецію - прогресивну

та демократичну країну, яка пристрасно віддана європейським цінностям", - сказав прем'єр.

Згідно з новим законом, одностатеві пари матимуть такі ж права та обов'язки, як і гетеросексуальні, включно з батьківськими правами. Їм дозволятиметься всинов-

лювати дітей, але заборонятиметься використовувати сурогатних матерів.

Одностатеві цивільні партнерства дозволені в Греції з 2015 року, але це надавало юридичну опіку лише біологічним батькам дітей у цих стосунках. Опитування громадської думки свідчать, що більшість греків підтримують узаконення весіль для одностатевих пар, але виступають проти сурогатного материнства для чоловічих пар.

Захисники ж прав ЛГБТК+ критикували обмеження сурогатного материнства, як і відсутність будь-яких положень для трансгендерних людей у законі.

ІЗРАЇЛЬ ОГОЛОСИВ ПРЕЗИДЕНТА БРАЗИЛІЇ ЛУЛУ ПЕРСОНОЮ НОН ГРАТА

Ізраїль оголосив президента Бразилії Лулу персоною нон грата після того, як той порівняв військову операцію в Секторі Гази з масовим вбивством європейських євреїв за наказом Гітлера.

Ізраїль оголосив президента Бразилії Луїса Інасіу Лулу да Сілва персоною нон грата після того, як той порівняв військову операцію в Секторі Гази з масовим вбивством європейських євреїв за наказом Гітлера. Про це у понеділок, 19 лютого, заявив міністр закордонних справ Ізраїлю Ісраель Кац, передає Guardian.

"Ми не забудемо і не пробачимо. Це серйозна антисемітська атака. Від мого імені та від імені громадян Ізраїлю - скажіть президенту Лулі, що він персона нон грата в Ізраїлі, доки він не забере свої слова назад", - заявив Кац.

18 лютого на саміті Африканського союзу в столиці Ефіопії Аддіс-

Абебі Лула порівняв поточну ізраїльську військову кампанію в Газі, спровоковану атаками палестинської терористичної організації ХАМАС, з Голокостом.

"Те, що відбувається з палестинським народом у Газі, ніколи не траплялося в історії. Точніше, це вже відбувалося: коли Гітлер вирішив убити євреїв", - заявив Лула.

Прем'єр-міністр Ізраїлю Біньямін Нетаньяху назвав слова президента Бразилії "ганебними".

ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА ПІД ЧАС ВІЙНИ: 69 ВІДСОТКІВ УКРАЇНЦІВ ПРОТИ

Переважна більшість українців вважають, що Володимир Зеленський має працювати на посаді президента до кінця воєнного стану, свідчить соціологічне опитування КМІС.

Переважна більшість українців - 69 відсотків - вважають, що Володимир Зеленський має працювати на посаді президента до кінця воєнного стану. Такими є результати опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), оприлюдненого у вівторок, 20 лютого.

"У грудні 2023 року 84 відсотки українців вважали, що проводити вибори не на часі і необхідно відкласти це питання. Разом з цим, ми можемо спостерігати появу наративів, що з травня 2024 року президент Володимир Зеленський може втратити свою легітимність. Тому в лютому 2024 року ми поставили запитання в дещо іншому форматі, а саме - який сценарій з точки зору самих українців є більш правильним після травня 2024 року", - йдеться в пресрелізі КМІС.

69 відсотків відповіли, що Зеленський має бути президентом до кінця воєнного стану. 15 відсотків висловились за проведення виборів: з них 4 відсотки - шляхом "призупинення" воєнного стану, 11 відсотків - шляхом внесення змін до законодавства і проведення виборів під час воєнного стану. 10 відсотків, вважають, що в травні Зеленський має скласти повноваження і до обрання нового президента їх, відповідно до закону, виконуватиме голова Верховної Ради (Руслан Стефанчук, обраний від провладної "Слуги народу"). Шість відсотків не змогли обрати з цих запропонованих соціологами варіантів.

Зазначимо, що парламентські вибори мали пройти в Україні ще в жовтні 2023 року, а президентські - в березні цього року, але закон забороняє проводити їх в умовах воєнного стану.

Незалежно від поглядів на потребу у виборах, більше половини опитаних українців (53 відсотки) вважають, що Зеленський має брати участь у наступних виборах. Під час аналогічного опитування в грудні 2023 року таких було 59 відсотків.

"Натомість з 34 відсотків у грудні 2023 року до 43 відсотків у лютому 2024 року зростає частка тих, хто вважає, що Зеленський має обмежитися одним нинішнім терміном", - зазначили в КМІС.

Опитування провели 5-10 лютого методом телефонних інтерв'ю серед 1202 повнолітніх респондентів, які проживають на території, що контролювалися владою України до повномасштабного вторгнення РФ. За звичайних обставин статистична похибка вибірки не перевищувала 3,2 відсотка. За умов війни додається певне систематичне відхилення, але результати зберігають високу репрезентативність.

БЕЗ ОПОЗИЦІЇ ТА СПОСТЕРІГАЧІВ: У БІЛОРУСІ ПРОХОДЯТЬ "ВИБОРИ"

У Білорусі проходить голосування за депутатів до парламенту та місцевих рад без участі опозиції та незалежних спостерігачів. Це перші вибори в державі з часів масових протестів у 2020 році.

У Білорусі у неділю, 25 лютого, проходять загальнонаціональні вибори - окрім 110 депутатів національного парламенту, мають бути обрані близько 12 тисяч представників місцевих зборів.

Влада у Мінську не запросила міжнародних спостерігачів, зокрема і від Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), яка висловила з цього приводу "глибокий жаль".

На думку спостерігачів, 69-річний глава Білорусі Олександр Лукашенко насамперед хоче використати голосування, щоб показати повний контроль над ситуацією після протестів три з половиною роки тому, зауважує агенція.

Лідерка білоруської опозиції у вигнанні Світлана Тихановська заявила, що вибори не мають нічого спільного з демократією, назвавши їх "фарсом, шоу та цирком".

Вона також нагадала про велику кількість політичних в'язнів у Білорусі. За даними правозахисників, їхня кількість становить понад 1400 людей.

Раніше Європарламент закликав країни-члени ЄС і міжнародну спільноту не визнавати результати парламентських і місцевих "виборів" 25 лютого в Білорусі у зв'язку з відсутністю прозорості, свободи і справедливості під час їхнього проведення, а також через репресії.

Нагадаємо, у серпні 2020 року Лукашечко, який перебуває на посаді президента з 1994 року, знову був оголошений переможцем голосування, яке США та Європейський Союз засудили як фальсифіковане. Білорусь тоді охопила хвиля масових протестів, яку жорстоко придушили силовики. Тоді заарештували понад 35 тисяч людей.

ПАРЛАМЕНТ УГОРЩИНИ ОБРАВ НОВОГО ПРЕЗИДЕНТА

Новим президентом Угорщини парламент обрав Тамаша Шуйока, який досі очолював Конституційний суд країни. Його кандидатуру висунула керівна партія "Фідес". Парламент Угорщини обрав в понеділок, 26 лютого, президентом країни Тамаша Шуйока. Як повідомляє угорське видання Index, кандидатуру Шуйока підтримали 134 угорських законодавці, п'ятеро проголосували "проти". Як пише інформагенція AFP, минулого тижня правляча партія країни "Фідес" висунула 67-річного Шуйока, який з 2016 року обіймав посаду голови Конституційного суду Угорщини, на посаду президента країни.

Нагадаємо, що цьому передувала відставка президентки Угорщини Каталін Новак, котра склала повноваження після того, як набув розголосу скандал унаслідок санкціонованого нею помилування причетного до розбещення неповнолітніх.

Прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан, відкриваючи засідання парламенту, порівняв відставку Новак з "кошмаром", але наголосив, що це було правильне рішення. Крім того, керівник угорського уряду охарактеризував Шуйока як

людину з "величезним досвідом, поважними знаннями і беззаперечним авторитетом". "Я вважаю, що Угорщині зараз потрібен саме такий президент", - сказав Орбан, якого цитує AFP.

Раніше під керівництвом Шуйок Конституційний суд ухвалив кілька суперечливих рішень, зокрема щодо права вчителів на страйк, нагадує AFP.

Інавгурація нового президента відбудеться 5 березня. В Угорщині ця посада має представницьку функцію.

ВЕРХОВНИЙ СУД США СКАСУВАВ ОБМЕЖЕННЯ ДЛЯ УЧАСТІ ТРАМПА У ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА

Суди штатів не мають юрисдикції щодо обмеження прав висуватися на федеральні посади, вирішив Верховний суд США перед "супервівторком". Суд скасував рішення ВС Колорадо, за яким Трамп не міг взяти участь у праймеріз.

У понеділок, 4 березня, Верховний суд США скасував рішення Верховного суду штату Колорадо, згідно з яким експрезидент США Дональд Трамп не зміг би взяти участь у первинних виборах (праймеріз) Республіканської партії на території штату, повідомляє дра.

У грудні суд Колорадо розцінив штурм Капітолія прихильниками Трампа в січні 2021 року як спробу заколоту. А згідно з 14-ю поправкою до Конституції США особам, які брали участь в заколоті, заборонено обіймати цивільні і військові державні посади.

Втім, Верховний суд США вирішив, що Колорадо не має юрисдикції в цьому питанні, оскільки Конституція США не дозволяє жодному штату виключати кандидатів на

посади на федеральному рівні, зокрема, на посаду президента.

Це рішення "залежить від Конгресу, а не від штатів", зауважив суд. Ухвала також передбачає, що тепер жоден штат не намагатиметься викреслити ім'я Трампа з бюлетенів на президентських виборах.

Раніше штати Мен та Іллінойс також виключили Трампа з праймеріз на своїй території. Втім, оглядачі вважають, що тепер ці рішення будуть визнані недійсними, зазначає Reuters.

5 березня відбудуться праймеріз одразу у понад 12 штатах США, зокрема й у Колорадо. Ймовірно, це й стало причиною відносно термінового рішення суду, пише Reuters.

Хоча минулої неділі опонентка Дональда Трампа Ніккі Гейлі вперше змогла обійти його на передвиборчих кокусках республіканців у окрузі Колумбія, наразі експрезидент залишається основним претендентом на посаду президента від республіканців, адже він упевнено переміг на праймеріз у низці інших штатів.

Трамп вже привітав рішення Верховного суду США. "Велика перемога для Америки", - написав він у соцмережах.

ФРАНЦІЯ ПЕРШОЮ У СВІТІ ЗАКРІПИЛА ПРАВО НА АБОРТИ В КОНСТИТУЦІЇ

Французькі парламентарі підтримали закріплення у Конституції країни права на аборт. Однак у Ватикані до цього кроку поставились критично.

Парламент Франції у понеділок, 4 березня, підтримав закріплення у

Конституції права на аборти. Таким чином країна стала першою у світі, де дозвіл на переривання вагітності зафіксований у Основному законі, пише AFP.

Для внесення змін у Конституцію країни у Версальському палаці був скликаний конгрес обох палат парламенту, що відбувається вкрай нечасто - востаннє його скликали у 2008 році. Для внесення правок в Основний закон необхідно три п'ятих від загальної кількості голосів. Цей поріг був подоланий зі значним запасом: 780 депутатів "за" і 72 - "проти".

Президент Еммануель Макрон назвав цей крок "французькою гордістю", що надіслав "універсальне повідомлення". Після ухвалення змін Ейфелеву вежу урочисто освітили з гаслами, як-от "моє тіло - мій вибір".

Щоб відзначити цю подію у Парижі в Міжнародний жіночий день 8 березня планується спеціальна публічна церемонія.

Сотні прихильників цього кроку спостерігали за ухваленням закону на великому екрані на площі Трокадеро в західній частині Парижа і вітали внесення змін до Конституції.

Втім, були і противники цього рішення. Кілька сотень людей протестували у Версалі під час розгляду законопроекту.

Католицькі єпископи тим часом закликали провести день "посту і молитви", щоб французи могли "знову відкрити смак до життя". А Ватикан заявив, що не може бути "права" забирати людське життя. Зауважимо, що в 1973 році Верховний суд США постановив, що Конституція країни захищає свободу вагітної жінки здійснити аборт без надлишкових державних обмежень. Втім, у червні 2022 року той самий суд скасував це рішення, зазначивши, що Конституція США не передбачає права на аборт і штати мають право регулювати цю сферу самостійно.

ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ МАЄ "СУПЕРВІВТОРОК" ДЛЯ ВИБОРІВ У США

За підсумками "супервівторка", після поразки Хейлі кандидатом у президенти США від республіканців, найімовірніше, стане Дональд Трамп. А Байдену, ймовірно, забезпечено місце кандидата в президенти США від демократів.

Ніккі Хейлі вийшла з внутрішньопартійних перегонів за посаду президента США після того, як у "супервівторок" (коли праймеріз і кокуси Республіканської та Демократичної партій відбулися одночасно в 15 штатах і на одній острівній території США) вона змогла перемогти на праймеріз республіканців тільки в одному штаті. "Настав час для зупинки моєї виборчої кампанії", - сказала вона, виступаючи перед своїми прихильниками в середу, 6 березня.

У Республіканській партії поряд із Дональдом Трампом у боротьбі за право стати кандидатом у президенти США спробували взяти участь ще кілька політиків. Ніккі Хейлі - колишня губернаторка Південної Кароліни і колишня постійна представниця США при ООН - була його останнім серйозним суперником. Тому, ймовірно, саме Трамп стане кандидатом у президенти США від Республіканської партії.

Раніше Хейлі виграла праймеріз

лише одного разу - у Вашингтоні. У "супервівторок" вона змогла здобути перемогу лише у Вермонті - невеликому штаті на північному сході США на кордоні з Канадою. Однак через невелику кількість населення - у Вермонті мешкає менше 700 тисяч осіб - штат направить на партійну конференцію лише 17 делегатів. Для порівняння: у Каліфорнії - 169 делегатів-республіканців.

Гейлі добре зарекомендувала себе "в середовищі незалежних і поміркованих виборців", розповів DW експерт із виборів у Центрі політики Університету Вірджинії Дж. Майлз Коулман. "Але серед прихильників жорсткої лінії у республіканців Трамп зазвичай отримує 70 або більше відсотків голосів", - зазначив він.

Чинний президент США, Джо Байден не має серйозних конкурентів у боротьбі за можливість стати кандидатом у президенти США серед демократів. Байден, який балотується на другий президентський термін, переміг на всіх попередніх виборах, що проводилися в "супервівторок", за винятком острівної території Американське Самоа. Якщо не станеться щось екстраординарне, то на президентських виборах 5 листопада ми побачимо повторення боротьби Байдена і Трампа, сказав DW політичний оглядач вашингтонсь-

© АВАКА/IMAGO AP Photo/picture alliance

кого видання The Hill Брендон Конрадс. За його словами, "супервівторок" показав, що, найімовірніше, так воно і буде.

Той, хто хоче стати кандидатом у президенти від Республіканської або Демократичної партії, має спочатку здобути перемогу на внутрішньопартійних праймеріз. Кандидати будуть офіційно затверджені на партійних конференціях, які відбудуться в липні у республіканців і в серпні у демократів.

Здивування в лавах демократів викликали результати праймеріз у "супервівторок" в Американському Самоа - острівній території США в південній частині Тихого океану. Там із 91 голосу 40 дісталися Байдену і 51 - Джейсону Палмеру, раніше невідомому підприємцю з Мерленда. Це єдина територія, де Байдену не вдалося перемогти в "супервівторок". За нього і Палмера на партійну конференцію демократів пойдуть по три з шістьох делегатів, яких відряджає Американське Самоа.

Такий результат первинних виборів у південній частині Тихого океану не може нашкодити президенту США політично. Але це змусило експертів посміхнутися. "Це був найдивніший результат, - сказав Коулман. - До сьогоднішнього вечора ніхто не знав, хто такий Палмер".

У Мінесоті трохи більше 70 відсотків виборців-демократів проголосували за Байдена. На другому місці не опинився жоден із його конкурентів. Дін Філіпс отримав близько восьми відсотків голосів, Маріанна Вільямсон - трохи менше ніж два відсотки. Близько 19 відсотків учасників обрали варіант "не визначився". Це вважається голосуванням протесту проти Байдена та його дружньої до Ізраїлю політики. Активісти вимагають, щоб він домагався довгострокового припинення вогню в Секторі Гази і припинив допомогу

Ізраїлю. США - найбільший партнер Ізраїлю.

На попередніх праймеріз теж були голоси за варіант "не визначився". Це не завжди шкодило політиці, який у підсумку ставав кандидатом у президенти. Але Байден має серйозно поставитися до результатів, вважає Конрадс.

"Це серйозна причина для занепокоєння Байдена, - сказав він DW. - Але також неясно, скільки людей, які обрали на праймеріз опцію "не визначився", насправді залишаться вдома на листопадових виборах". На думку політичного оглядача, багато хто з них може в підсумку проголосувати за нинішнього президента США.

У ПОРТУГАЛІЇ РОЗПОЧАЛИСЬ ДОСТРОКОВІ ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ

Дострокові вибори в Португалії призначили через корупційний скандал з прем'єр-міністром країни. За більшість в парламенті змагаються соціалісти і консерватори.

У Португалії в неділю, 10 березня, розпочалися дострокові парламентські вибори. Виборчі дільниці відкрилися о 8 годині ранку і закриються о 19 годині вечора на материковій частині Португалії та на годину пізніше на Азорському архіпелазі. Результати виборів очікуються близько опівночі.

Близько 10,8 мільйона виборців мають обрати 230 членів Асамблеї республіки, парламенту Португалії. Президент країни Марселу Ребелу де Соуза призначив голосування в листопаді після того, як прем'єр-міністр Антоніу Кошта подав у відставку на тлі корупційного скандалу і залишився на посаді в якості виконувача обов'язків.

Майже всі опитування пророкують консервативному альянсу "Демократичний альянс" на чолі з Луїшом Монтенегро незначну перемогу над соціалістичною партією (Partido Socialista, PS), що перебуває при владі вже понад вісім років, на чолі з Педру Нуно Сантушем, зазначає агентство dra.

Однак жоден з двох основних суперників не зможе досягти абсолютної більшості, яку на початку 2022 року здобули соціалісти. Тому, ймовірно, буде надзвичайно складно сформувати уряд у найближчі тижні, припускають у dra. Переможець виборів, ймовірно, в будь-якому випадку буде змуше-

коментатора Андре Вентури отри-має значний приріст голосів і покращить свій результат з семи до 15-20 відсотків.

Парламентські вибори затьмарені кількома корупційними скандалами, в тому числі в державній авіакомпанії TAP і в літєвих і водневих проєктах, а також іншими соціально-економічними проблемами, такими як дефіцит житла та інфляція, які особливо сильно б'ють по Португалії, країні з низькою середньою заробітною платою, зазначає дра.

ЄВРОПАРЛАМЕНТ СХВАЛИВ ЗАКОН ПРО ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ

Метою регламентування галузі ШІ є "захист фундаментальних прав, демократії, верховенства закону та екологічної стійкості від украї ризикованого штучного інтелекту", наголошують у Європарламенті.

У Європейському Союзі буде схвалено перший в світі всеосяжний закон про регулювання штучного інтелекту (ШІ). У середу, 13 березня, відповідний нормативно-правовий акт, узгоджений у грудні 2023 року на переговорах Європарламенту з Єврокомісією і державами-членами ЄС, затвердили депутати Європарламенту в Страсбурзі - 523 з них проголосували "за". Ще 46 європарламентарів висловилися "проти", 49 - утрималися. "Тепер Європа встановлює глобальні стандарти для надійного ШІ", - наводить слова єврокомісара з внутрішнього ринку Тьєррі Бретона агентство Reuters. Як зазначається в пресрелізі Європарламенту, метою регламентування є "захист фундаментальних

прав, демократії, верховенства закону та екологічної стійкості від украї ризикованого штучного інтелекту, а також стимулювання інновацій та затвердження Європи як лідера в цій галузі".

Згідно із законопроектом, додатки штучного інтелекту поділяються на різні класи ризику. Залежно від того провайдери повинні виконувати певні вимоги щодо безпеки та прозорості. Деякі сфери застосування, як-от масове біометричне спостереження в режимі реального часу, повністю заборонені. На думку експертів, ці правила можуть стати моделлю для законів в інших частинах світу. Це буде альтернативою м'якшим правилам у США і значно суворішим вимогам у Китаї. У більшості країн досі щодо цього питання видавалися в основному постанови та укази.

Регуляторний акт ЄС все ще підлягає остаточній юридично-лінгвістичній перевірці і, як очікується, буде остаточно схвалений до закінчення роботи ЄП нинішнього скликання. Для схвалення закону також потрібно провести голосування країн-членів Євросоюзу, яке очікується наприкінці квітня. Однак це вважається простою формальністю, оскільки Комітет постійних представників, в якому засідають послы країн-членів ЄС, вже підтримав закон, зазначає Reuters.

Водночас галузеве об'єднання інформаційних, телекомунікаційних та комп'ютерних технологій ВІТКОМ попередило уряд Німеччини про те, що не варто занадто сильно посилювати регулювання, основане на цьому законі. "Метою має бути створення умов для німецьких компаній і стартапів, щоб вони могли на рівних конкурувати з сильними міжнародними гравцями в галузі штучного інтелекту", - заявив голова об'єднання Ральф Вінтергерст (Ralf Wintergerst), якого цитує Reuters.

ОБСТРІЛИ В РФ: НА БЕЛГОРОДСЬКІЙ ОБЛАСТІ ПЕРЕРВАЛИ ГОЛОСУВАННЯ НА ВИБОРАХ

Через обстріли в Белгородській області перервали голосування на виборах президента РФ. Міноборони РФ стверджує, що над областю було знищено сім снарядів РСЗВ.

У Белгороді та області зранку п'ятниці, 15 березня, через обстріли перервали голосування на виборах президента РФ. Як повідомляють російські ЗМІ, люди залишили виборчу дільницю і спустилися в укриття.

Зазначається, що у місті було оголошено повітряну тривогу. Міноборони РФ стверджує, що над Белгородською областю нібито було знищено сім снарядів системи залпового вогню RM-70 Vampire. За даними губернатора Белгородської області В'ячеслава Гладкова, внаслідок обстрілу постраждали дві особи, а також пошкоджено 23 квартири в семи багатоквартирних будинків. Крім того, зафіксовано "приліт" на територію шкільного стадіону, є пошкодження бігових доріжок, у будівлі самої школи пошкоджено два вікна, додав він.

Російські Telegram-канали публікують наслідки "прильотів" на Белгородщині - палаючі автомобілі та пошкоджені будівлі.

Тим часом влада Липецької області повідомила про приведення в стан готовності всіх сил і засобів у зв'язку з виявлення дронів на підльоті до регіону. У Воронезькій області режим небезпеки атаки безпілотників було скасовано через вісім годин. У Калузької області повідомили про "придушення" чотирьох дронів у Дзержинському

райони.

Загалом минулої ночі, за твердженням міноборони РФ, по об'єктах на російській території було збито 22 дрони, а також завдано ударів із реактивної системи залпового вогню БМ-21 "Град". Нібито було перехоплено та знищено п'ять дронів та два реактивні снаряди над територіями Белгородської та Калузької областей. Вибори президента у Росії відбуватимуться з 15 по 17 березня. У цьому заході беруть участь чотири кандидати: крім чинного президента Володимира Путіна свої кандидатури висунули Леонід Слуцький із ЛДПР, Микола Харитонов із КПРФ, Владислав Даванков із партії "Нові люди". Центральна виборча комісія не зареєструвала жодного опозиційного чи антивоєнного кандидата.

71-річний Путін, який править РФ вже 24 роки, має намір переобратися на найвищу державну посаду ще на шість років. Тим самим він зможе залишатися при владі довше, ніж будь-який інший правитель Росії з часів імператриці Катерини II.

В ІЗРАЇЛІ ВІДБУЛИСЯ МАСОВІ АКЦІЇ ЗА ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАРУЧНИКІВ І ПРОТИ УРЯДУ НЕТАНЬЯХУ

Масові демонстрації за негайне звільнення заручників, яких утримують терористи ХАМАСу у Секторі Гази, а також проти уряду прем'єр-міністра Біньяміна Нетаньяху пройшли у Тель-Авіві та інших містах Ізраїлю.

У Тель-Авіві та інших містах Ізраїлю в суботу, 16 березня, відбулися багатотисячні демонстрації за звільнення заручників, захоплених терористичним рухом ХАМАС, і

проти уряду прем'єр-міністра Біньяміна Нетаньяху. Родичі заручників, які досі утримуються терористами в Секторі Гази, зажадали укласти нову угоду для звільнення людей і закликали уряд до швидких дій.

"Наш прем'єр-міністр забув, що він також є прем'єр-міністром 134 заручників, - наводить агенція дра слова одного із родичів заручників. - У них більше немає часу, у нас більше немає часу. Зробіть щось зараз, ви нам потрібні!"

Представники Армії оборони Ізраїлю вкотре заявили, що докладають усі зусилля для пошуку та звільнення заручників, які залишаються у полоні ХАМАСу. "У зв'язку з мусульманським постом Рамадан усі сили безпеки виявляють особливу пильність", - наголосив начальник ізраїльського генштабу Герці Халеві.

Як пише дра, демонстранти закликали до проведення дострокових виборів у країні. На великому екрані демонструвався уривок із виступу сенатора США Чака Шумера, який заявив, що, на його думку, дострокові вибори відповідають інтересам Ізраїлю. Перед військовим штабом у Тель-Авіві група ветеранів війни встановила макет танка. Сотні людей також зібралися біля резиденції президента Іцхака Герцога у Єрусалимі. Десятки демонстрантів перекрили дороги і, за повідомленнями ЗМІ, у результаті витіснили з вулиць поліцію.

Канцлер Німеччини Олаф Шольц (Olaf Scholz) 16 березня перед своєю дводенною поїздкою до Йорданії та Ізраїлю закликав до якнайшвидшого припинення бойових дій у Секторі Гази для забезпечення доставки гуманітарної допомоги. "Було б важливим дуже швидко досягнути угоди про припинення вогню, яка б дозволила звільнити заручників і водночас забезпечити доставку гуманітарної допомоги до Сектора Гази", -

сказав Шольц.

Водночас він знову застеріг Ізраїль від проведення військової операції в місті Рафах на півдні Сектора Гази. "Ми стурбовані подальшим розвитком військових подій. Зокрема, існує небезпека, що наступ у Рафасі може призвести до численних жакливих жертв серед цивільного населення, чого необхідно уникнути будь-якою ціною". Канцлер планує 17 березня зустрітися з королем Абдаллою II у Йорданії. В Ізраїлі цього ж дня заплановані переговори з прем'єр-міністром Нетаньяху, президентом Герцогом та родичами заручників. Зустріч із представниками палестинської сторони не була запланована.

Ізраїльсько-палестинський конфлікт загострився 7 жовтня 2023 року, коли радикальний ісламістський рух ХАМАС, визнаний у Євросоюзі та США терористичною організацією, здійснив масштабний напад на Ізраїль. Терористи завдали масованого ракетного удару по Ізраїлю і, вторгнувшись на його територію, влаштували наймасовішу розправу над мирним населенням в історії сучасної ізраїльської держави. Її жертвами стали 1200 людей. Бойовики також захопили понад 240 заручників і вивезли їх у Сектор Гази.

Ізраїль у відповідь оголосив війну ХАМАСу та поставив за мету його знищити. Армія країни завдає масованих ударів по Сектору Гази, що перебуває під владою ХАМАСу, а також проводить там наземну військову операцію.

У рамках тимчасового режиму припинення вогню, що діяв з 24 листопада до 1 грудня, було звільнено понад 100 захоплених бойовиками ХАМАСу заручників. Ізраїль в обмін випустив із в'язниць приблизно 240 палестинців.

ЗАХІД ВИСЛОВИВ НЕДОВІРУ ДО ПЕРЕМОГИ ПУТІНА НА ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА РФ

Західні лідери негативно висловилися щодо президентських виборів в РФ і перемоги Володимира Путіна в них. Проте низка лідерів дружніх Кремлю держав привітали його з переобранням.

Західні лідери висловили недовіру до перемоги Володимира Путіна на президентських виборах в Росії. Водночас голова Центральної виборчої комісії РФ Елла Памфілова заявила у понеділок, 18 березня, про те, що, за даними підрахунку 99 відсотків голосів, за Путіна проголосували "майже 76 мільйонів людей", назвавши це "рекордною цифрою", повідомили російські ЗМІ.

Так, речник Ради нацбезпеки Білого дому заявив, що "вибори, очевидно, не є ні вільними, ні справедливими, враховуючи, як Путін ув'язнив політичних опонентів і не дозволив іншим балотуватися проти нього".

Міністерство закордонних справ Німеччини ще напередодні у соціальній мережі X теж вказало, що "псевдовибори в Росії не є ані вільними, ані чесними, результат нікого не здивує". "Правління Путіна є авторитарним, він спирається на цензуру, репресії та насильство. "Вибори" на окупованих територіях України є недійсними та є черговим порушенням міжнародного права", - йдеться у заяві МЗС ФРН.

Міністерка закордонних справ Німеччини Анналена Бербок (Annalena Baerbock) у понеділок, 18 березня, заявила, що виборчий процес в РФ демонструє "огидну поведінку Путіна щодо власного

народу". "Вибори в Росії були виборами без вибору", - додала вона, цитує AFP.

Міністр закордонних справ Великобританії Девід Кемерон у соцмережі X теж вказав на "відсутність вибору у виборців і відсутність незалежного моніторингу Організації з безпеки та співпраці в Європі (ОБСЄ)". "Не так виглядають вільні та чесні вибори", - наголосив він.

Міністр оборони Великобританії Грант Шаппс, своєю чергою, заявив, що "Путін вкрав чергові вибори, але Україну він не вкраде".

"Великобританія працюватиме з союзниками, щоб зупинити цього злодія, збільшуючи нашу колективну підтримку України. Як показує історія, ми повинні зупинити диктаторів і автократів, інакше вони продовжать красти ще більше", - заявив він у соцмережі X.

Міністерство закордонних справ Франції у своїй заяві вказало, що переобрання діючого президента РФ відбулося в умовах "репресій", а також привітало "багатьох" росіян, які продемонстрували свою опозиційну позицію, пише AFP.

"Умови для вільних, плюралістичних і демократичних виборів не були дотримані", - заявили в МЗС Франції, наголосивши, що триденне голосування відбулося на тлі "посилення репресій щодо громадянського суспільства та всіх форм опозиції до режиму".

МЗС Польщі у своїй заяві наголосило, що репресії щодо політичної опозиції, громадянського суспільства, неурядових організацій та незалежних ЗМІ в Росії значно посилілися після початку повномасштабного вторгнення в Україну. "Послідовне запровадження репресивного законодавства, що обмежує громадянські свободи та права, зокрема політичні, військова цензура, політично мотивовані кримінальні справи та недопуск до участі у виборах кандидатів, які виражають антивоєнні погляди, означає, що ці "вибори" не

можуть вважатися ні вільними, ні чесними", - йдеться в заяві польського МЗС.

Міністр закордонних справ Литви Габріелюс Ландсбергіс, своєю чергою, зазначив, що перемога Путіна не є легітимною, оскільки люди не були вільними у виборі. "У цій атмосфері несвободи точно не може бути виборів", - наголосив він, цитує Reuters.

Міністр закордонних справ Італії Антоніо Таяні також заявив, що "вибори не були ані вільними, ані чесними", а очільник МЗС Чехії Ян Ліпавський назвав їх "фарсом і пародією". "Це були вибори президента Росії, які показали, як цей режим пригнічує громадянське суспільство, незалежні ЗМІ, опозицію", - цитує його AFP.

Президент України Володимир Зеленський, своєю чергою, зазначив, що "російський диктатор імітує чергові вибори". "Усім у світі зрозуміло, що цей діяч, як було вже часто в історії, просто захворів на владу та робить усе, щоб правити довічно. Немає такого зла, яке він не скоїть, щоб подовжити особисту владу. І немає нікого у світі, хто був би застрахований від цього", - сказав Зеленський у вечірньому відеозверненні в неділю, 17 березня.

Зеленський наголосив, дії Росії на окупованій території України є злочином і за все має бути "справедлива відплата". "Цей діяч має закінчити на лаві підсудних у Гаазі - саме це ми маємо забезпечити. Усі у світі, хто цінує життя й порядність", - сказав Зеленський.

Очільник МЗС Естонії Маргус Цахкнала також назвав вибори в Росії "фарсом" і заявив, що це процес не був "демократичним виборчим процесом". "Це було просто призначення Путіна на посаду лідера Росії. І це не були легітимні вибори. А законне місце для Путіна - в Гаазі як воєнного злочинця", - цитує його "Укрінформ".

Втім низка світових лідерів привітали Путіна з перемогою. Серед

них - президент Китаю Сі Цзіньпін, який у посланні Путіну сказав, що його переобрання "повністю відображає підтримку російського народу", пише AFP з посиланням на китайські державні ЗМІ.

Також він додав: "Китай надає великого значення розвитку китайсько-російських відносин і готовий підтримувати тісні контакти з Росією для сприяння стійкому, здоровому, стабільному та поглибленому розвитку (двосторонніх зв'язків)".

Президент Ірану Ібрагім Раїсі також привітав Путіна з "вирішальною" перемогою на президентських виборах, пише AFP з посиланням на іранські державні ЗМІ. Лідер Північної Кореї Кім Чен Ин, як повідомляє Reuters з посиланням на державне інформаційне агентство КНДР, також надіслав послання Путіну, вітаючи його з переобранням.

Лідер боснійських сербів Мілорад Додік заявив, що "сербський народ із радістю зустрів перемогу президента Путіна, оскільки бачить у ньому великого державника та друга, на якого ми завжди можемо розраховувати", повідомляє AFP. Привітав Путіна і президент Венесуели Ніколас Мадуро: "Наш старший брат тріумфував, що є добре для світу".

З перемогою Путіна вітали також правитель Білорусі Олександр Лукашенко, президент Казахстану Касим-Жомарт Токаєв та президент Азербайджану Ільхам Алієв, повідомляють російські ЗМІ.

"ВИБОРИ БЕЗ ВИБОРУ" В РОСІЇ: ЧИМ ВІДПОВІВ ЄВРОСОЮЗ

Після виборів у РФ Євросоюз затвердив багатомільярдну військову допомогу Україні, ввів санкції за загибель Навального і досяг консенсусу щодо використання Києвом прибутку від заморожених активів РФ.

Європейський Союз не назвав пре-

зидентські вибори в Росії нелегітимними, але наголосив на цілій низці чинників, які не дозволяють вважати їх повноцінними. Так, в офіційній заяві, зробленій верховним представником ЄС із закордонних справ Жозепом Боррелем від імені всіх 27 країн, зазначено, що вибори відбулися "в умовах жорстких обмежень, які посилюються незаконною агресивною війною Росії проти України". Водночас Євросоюз єдиний у думці, що проведення так званих "виборів" на тимчасово окупованих РФ територіях України - у Криму, районах Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей - це грубе порушення міжнародного права.

У зв'язку з цим ЄС не визнає ні самих цих "виборів" на території України, ні їхніх результатів. Крім того, у Брюсселі запевнили, що ці незаконні дії загрожують наслідками для політичного керівництва РФ та інших осіб, причетних до організації псевдовиборів на тимчасово окупованих територіях України.

Що стосується території самої Росії, то Євросоюз висловив жаль у зв'язку з відсутністю на виборах спостерігачів ОБСЄ, яких Москва вирішила не запрошувати. "Це суперечить зобов'язанням Росії перед ОБСЄ і позбавляє виборців та

інститути Росії можливості неупереджено і незалежно оцінити ці вибори", - заявили в Брюсселі.

У самому ж Євросоюзі їм дали таку оцінку: "Вибори проходили в умовах постійного звуження політичного простору, що призвело до тривожного зростання порушень громадянських і політичних прав, не допустило до виборів багатьох кандидатів, зокрема й усіх тих, хто виступав проти незаконної агресивної війни Росії, позбавило російських виборців реального вибору та сильно обмежило їхній доступ до достовірної інформації". Заява Жозепа Борреля була схвалена всіма главами МЗС країн Євросоюзу, які прибули до Брюсселя на Раду ЄС із закордонних справ.

Від себе Боррель додав, що вибори в РФ не були ані вільними, ані справедливими. "Ба більше, ці вибори були засновані на репресіях і залякуванні", - зазначив дипломат.

Очевидно, що в такій атмосфері несвободи точно не може бути виборів, переконаний глава МЗС Литви Габріелюс Ландсбергіс. "Виборами це точно не можна назвати. Це процедура, покликана нагадувати вибори. Хтось може назвати це перепризначенням, позбавленим будь-якої легітимності, - сказав він. - Я радий, що люди за межами політичної в'язниці, яка на-

живається Росією, можуть висловити свою думку". За словами міністра, у Вільнюсі лише 3 відсотки росіян, які з'явилися в російське посольство, проголосували за Володимира Путіна.

Данину поваги всім, хто на знак протесту прийшов на виборчі ділянки опівдні, віддала міністерка закордонних справ Бельгії, яка голосує в Раді ЄС, Хаджа Лахбіб. "Я думаю про вдову Олексія Навального, яка вкинула бюлетень з ім'ям свого чоловіка до урни в російському посольстві в Берліні", - сказала Лахбіб перед засіданням зі своїми колегами в Брюсселі.

"Виборами без вибору" назвала глава МЗС Німеччини Анналена Бербок (Annalena Baerbock) те, що сталося в Росії. За її словами, ця процедура "демонструє негідну поведінку Путіна щодо власного народу", а також порушує Статут ООН щодо тимчасово окупованих районів України і невизнаних республік на території Молдови та Грузії.

Її естонський колега Маргус Цахкна назвав вибори в РФ фарсом. "Це було просто висунення Путіна лідером Росії. Законне місце для Путіна - в Гаазі, як військового злочинця. Проведення так званих "виборів" на окупованих територіях і примус людей до участі в них - це порушення міжнародного права. Але Путін бере на себе всю відповідальність за агресію, за воєнні злочини, за депортацію дітей - за порушення всіх норм міжнародного права. Тож тепер ясно, що йому не вдасться уникнути відповідальності", - заявив Цахкна.

Євросоюз має "боротися проти цієї диктатури, щоб не допустити її подальшого поширення", заявила представниця Бельгії Лахбіб. Боротьбу з режимом у Кремлі вона та її колеги пов'язують з успіхами України на полі бою. Тому одним з ефективних засобів вони вважають військову допомогу Україні, зокрема і з Європейського фонду

миру (ЄФМ), виділити яку домовилися країни ЄС.

"Ми маємо зробити все можливе, щоб краще захистити себе від путінської Росії, і твердо стояти на боці України, зокрема, виділивши ще п'ять мільярдів євро", - заявила й Анналена Бербок. Йдеться про окремий фонд для України в рамках ЄФМ, який передбачає надання Києву п'яти мільярдів євро щорічно.

Крім цього, міністри затвердили санкції проти відповідальних за загибель Олексія Навального в рамках санкційного режиму, що захищає права людини. Як повідомив Боррель на пресконференції за підсумками зустрічі, ці заходи торкнуться 30 фізичних і юридичних осіб. Крім того, він розповів, що країни досягли консенсусу в питанні застосування надприбутку від заморожених у ЄС активів РФ: коли голосування відбудеться і буде затверджено регламент, ці кошти підуть на військову допомогу Києву і розвиток української оборонної промисловості.

Оголошені Москвою результати виборів у Брюсселі нікого не здивували. Однак і з них у Євросоюзі зробили висновки. "Ці так звані вибори показують, що позиція, яку Росія займатиме стосовно Європи найближчими роками, стає дедалі агресивнішою і агресивнішою. І, ймовірно, з цим оновленим так званим мандатом нам потрібно готуватися до довгострокової стратегічної, навіть екзистенціальної загрози, яку Росія представляє для Європи", - переконана глава МЗС Фінляндії Еліна Вальтонен.

З нею згоден і латвійський колега Крішьяніс Каріньш. За його словами, ці вибори показують, що Росія має намір дотримуватися того самого курсу, що й останні 20 років: "Те, що Путін залишається при владі, цілком очевидно свідчить про те, що Росія не змінить свого курсу. Тому питання в тому, що ро-

бити нам у Європі, яка наша реакція на це". Крім термінової і всеосяжної військової допомоги Україні, ЄС має зробити все можливе для зміцнення своєї оборонної промисловості, наполягає він. Крім того, важливо продовжувати санкційний тиск на Росію, діяти швидко і мислити нестандартно, вважає міністр: "Дивіться, у нас агресивна Росія. Путін просто організував вибори, щоб залишитися при владі ще на шість років. Вони не змінять курс, Росія не зупиниться. Ясно, що їх можна тільки зупинити. Україна готова це зробити, але їй потрібна наша допомога".

Як приклад він навів ініціативу Чехії про закупівлю боеприпасів для України на світовому ринку, а також пропозицію президента Франції Еммануеля Макрона розглянути відправлення військ в Україну. "Я думаю, що президент Макрон створює стратегічну двозначність для Путіна, - каже Каріньш. - Він пропонує ідеї, які, серед іншого, змусять росіян усвідомити, що з європейцями не все так просто. Макрон допомагає мобілізувати політичну волю, щоб допомогти українцям перемогти".

У СЛОВАЧЧИНІ ОБИРАЮТЬ НОВОГО ПРЕЗИДЕНТА

Очікується, що основна боротьба на виборах президента Словаччини розгорнеться між Іваном Корчоком і Петером Пеллегріні. Перший - рішучий прихильник України, другий - багаторічний політичний партнер Роберта Фіцо.

У суботу, 23 березня, у Словаччині проходить перший тур виборів президента. Попри свою незмінну популярність, чинна президентка

країни Зузана Чапутова вирішила не балотуватися на другий п'ятирічний термін, тому в країні буде обраний новий президент.

Як очікується, основна боротьба розгорнеться між двома кандидатами: ліберальним колишнім міністром закордонних справ Іваном Корчоком і колишнім прем'єр-міністром, а нині - спікером парламенту Петером Пеллегріні.

За даними опитування агенції Ipsos, Пеллегріні готові підтримати 37 відсотків виборців, а Корчока - 36 відсотків. Зважаючи на те, що для перемоги кандидат має набрати більше 50 відсотків голосів, очікується, що у країні у квітні відбудеться другий тур виборів.

Іван Корчок має підтримку парламентської опозиції у Словаччині, і так само, як і Зузана Чапутова, вважається рішучим прихильником України. Він обіцяє стати противагою лівому націоналістичному уряду прем'єр-міністра Роберта Фіцо.

Натомість Петер Пеллегріні є лідером лівої партії "Голос", яка входить до коаліції із партією "Курс - соціальна демократія" Роберта Фіцо та довгий час співпрацював із ним, зокрема, був віцепрем'єром у його уряді в 2016-2018 роках, а до 2020 року - входив до партії "Курс".

Фіцо, відомий своєю україноскептичною позицією, підтримує кандидатуру Пеллегріні на виборах. При цьому спікер декларує, що хоче підтримувати добрі стосунки як з владою, так і з опозицією, та закликає словаків до подолання політичного розколу в країні.

Хоча посада президента у Словаччині переважно церемоніальна, він ратифікує міжнародні договори, призначає вищих суддів і є головнокомандувачем збройних сил. Також президент може накладати вето на ухвалені парламентом закони.

США НЕ ЗНАЙШЛИ ДОКАЗІВ ПОРУШЕНЬ ІЗРАЇЛЕМ ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У СЕКТОРІ ГАЗИ

Держдеп США не виявив доказів порушень міжнародного гуманітарного права з боку Ізраїлю під час воєнних дій у Секторі Гази і має намір подати звіт Конгресу до 8 травня.

Вашингтон не бачить доказів порушень міжнародного гуманітарного права з боку Ізраїлю під час його воєнних дій у Секторі Гази, повідомляє АФР.

"Ми не виявили жодних порушень міжнародного гуманітарного права ані під час військових дій, ані під час доставки гуманітарної допомоги", - заявив у понеділок, 25 березня, речник Державного департаменту США Метью Міллер. Він також повідомив, що уряд передасть звіт Конгресу до 8 травня відповідно до директиви, відомої як Меморандум національної безпеки-20 (NSM-20).

У зв'язку з занепокоєнням, викликаними триваючою військовою операцією Ізраїлю в Секторі Гази проти бойовиків палестинського радикального ісламістського руху ХАМАС, адміністрація президента Джо Байдена в лютому видала директиву, що вимагає від країн, які отримують американську військову допомогу, надати "надійні і достовірні" гарантії дотримання ними міжнародного права.

Держдеп підтвердив, що крім Ізраїлю ще шість країн - Колумбія, Ірак, Кенія, Нігерія, Сомалі та Україна - надали такі запевнення. "У кожному з випадків ці запевнення були надані високопоставленим представником уряду країни-партнера, що заслуговує на довіру", -

повідомив Міллер.

Напередодні Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй вперше підтримала проєкт резолюції із закликом до припинення вогню в Секторі Гази на час священного для мусульман місяця Рамадан. Резолюцію схвалили 14 із 15 країн у Раді безпеки ООН, ніхто не виступив проти. США вперше, на відміну від попередніх голосувань, не наклали вето, а просто утрималися. 22 березня Радбез ООН не схвалив проєкт резолюції США щодо підтримки дипломатичних зусиль, які можуть призвести "до негайного і тривалого припинення вогню в секторі Газа", через вето Росії та Китаю. Раніше США тричі наклали вето на проєкти резолюцій Ради безпеки щодо війни у Секторі Гази.

За повідомленням агентства АФР, зараз міністр оборони Ізраїлю Йоав Галант перебуває у Вашингтоні для проведення переговорів зі своїм американським колегою Ллойдом Остіном та держсекретарем США Ентоні Блінкеном. Серед іншого, обговорюється "розвиток війни проти терористичної організації ХАМАС", зазначає агентство.

Байден розкритикував дії Нетаньяху в Секторі Гази

Ескалація конфлікту на Близькому Сході розпочалася після того, як 7 жовтня 2023 року ХАМАС, визнаний в Європейському Союзі та США терористичною організацією, здійснив масштабну атаку на Ізраїль.

Терористи завдали масованого ракетного удару і влаштували найбільшу розправу над мирним населенням в історії сучасної ізраїльської держави. Її жертвами стали близько 1300 людей. Бойовики також захопили понад 240 заручників та вивезли їх до Сектору Гази. Частина з них пізніше були відпущені в обмін на визволення Ізраїлем великої кількості ув'язнених палестинців.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

УКРАЇНСЬКОГО ЧАСОПИСУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Антоні АБАТ Нінет, Данія

Професор, Університет Копенгагену, Центр порівняльних і Європейських досліджень

Барон Андре АЛЕН, Бельгія

Почесний професор, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду Бельгії, почесний Президент Конституційного Суду Бельгії, почесний професор конституційного права університеті KU Leuven, почесний секретар Ради Міністрів Бельгії, суддя ad hoc ЄСПЛ

Юрій БАРАБАШ, Україна

Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, НУ "Харківська юридична академія"

Олена БОРИСЛАВСЬКА, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

Любомир БОРИСЛАВСЬКИЙ, Україна

Доцент, кандидат юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, член Конституційної Комісії

Мілош БЕК, Австрія

Професор історії європейського та конституційного права у Віденському університеті. Постійний науковий співробітник IWM

Оксана ГРИЩУК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, суддя Конституційного Суду України

Петер Міхаель ГУБЕР, Німеччина

Професор, доктор юридичних наук, суддя Федерального Конституційного Суду

Павло ГУРАЛЬ, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

Мирослав ГРАНАТ, Польща

професор, Університет кардинала Штефана Вишинського, Варшава, суддя Конституційного трибуналу Республіки Польща у відставці

Дейнюс ЖАЛІМАС, Литва

Професор, Інститут міжнародного та європейського права, Вільнюський університет, суддя Конституційного Суду Литви, голова Конституційного Суду Литви

Гілберт Пол КАРРАСКО, США

Професор, Університет Уіллеміт (Орегон)

Микола КОЗЮБРА, Україна

Професор, доктор юридичних наук, НУ "Кієво-Могилянська академія", член-кореспондент Національної Академії правових наук України, дійсний член Української Академії політичних наук, суддя Конституційного Суду України у відставці

Віктор КОЛІСНИК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, НУ "Харківська юридична академія", суддя Конституційного Суду України

Анжеліка КРУСЯН, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Національний Університет "Одеська юридична академія"

Кшиштоф ЕКХАРДТ, Польща

Професор, доктор наук, Декан Іногороднього юридичного Факультету і Адміністрації у Жешуві, Вища школа права і адміністрації

Микола МЕЛЬНИК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду України

Наталія МІШИНА, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Національний Університет "Одеська юридична академія"

Екхарт ПАХЕ, Німеччина

Професор, Вюрцбурзький університет Юліуса Максиміліана

Райнер АРНОЛЬД, Німеччина

Honoris causa доктор права, професор університету Регенсбургу (Німеччина), постійний член Міжнародної академії порівняльного правознавства, член-кореспондент Болонської академії наук

Сергій РІЗНИК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

Ігор СЛІДЕНКО, Україна

Доцент, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду України

Ольга СОВГИРЯ, Україна

Професор, доктор юридичних наук, Київський національний університет імені Т. Шевченка, суддя Конституційного Суду України

Петро СТЕЦЮК, Україна

Доцент, кандидат юридичних наук, доктор права, Київський національний університет імені Т. Шевченка

Іван ХАЛЯЖ, Угорщина

Професор, доктор юридичних наук, голова Інституту конституційного права

Станіслав ШЕВЧУК, Україна

Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ 22166-12066Р від 07.06.2016

Часопис включено до переліку наукових фахових видань України

ISSN 2519-2590

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ

Журнал, щоквартальник

Мета і тематика. Український часопис конституційного права має на меті створення платформи для фахового обговорення сучасних проблем конституціоналізму та поширення якісного контенту з цієї проблематики, передусім для українського читача.

ЗАСНОВНИКИ:

Львівський національний університет
імені Івана Франка (Код ЄДРПОУ 02070987)
79000, Україна, м. Львів, вул. Університетська, 1

Громадська організація
«Центр конституційних ініціатив» (Код ЄДРПОУ 38763646)

ТОВ «Редакція журналу «Український часопис
конституційного права» (Код ЄДРПОУ 40252310)

Журнали українською та англійською мовами
доступні для купівлі і передплати.

Заявки можна оформити на сайті
www.constjournal.com

або за зверненням на адресу:
editor@constjournal.com

ВИДАВЕЦЬ:

Редакція журналу «Український часопис
конституційного права»

Головні редактори: Олена Бориславська, Сергій Різник
Редактор електронної версії журналу: Євген Пілат
Випусковий редактор: Вікторія Дубас
Відповідальний секретар: Христина Слюсарчук
Асистент редактора: Ярина Нечипорук
Літературний редактор: Оксана Карнієнко
Перекладач: Христина Стягар

Місцезнаходження редакції:
79018, Львівська обл., м. Львів,
вул. Стороженка, буд. 12, кв. 501

e-mail: editor@constjournal.com www.constjournal.com

Підписано до друку 29.12.2023 р. Тираж 100 прим.

Друк: ТзОВ «Український часопис конституційного права»
Формат видання: 84×108/16